२२ पत्र
अ[illegible]

[illegible]

[illegible]टीका

५८[illegible]३

नं॰ ५८३ ख
अनर्घराघव टीका
२२ पत्राणि
अपूर्ण

नं॰ ५८३

अनर्घराघव संतक
॥ मुरारिनाटकव्याख्या ॥ द्वितीयाधिकारमपर्व ता

भगवान्नै नमः॥ अत्रर्वविशिष्टशिष्टाचारानुमितश्रुतिबोधितकर्तव्यताकं विघ्नोत्सारणासाधारणाकारणं मंग
लमाचरन्नेव देवद्विजनृपादीनामाशीर्वादसमन्वितं। अष्टभिर्वा द्वादशभिः पदैः सम्प्रयोजिता नान्दीका
कीर्तितयत्नेन नु धेविघ्नोपशांतय इति। तत्र भगवान्मुरारिमिश्रः पद्यद्वयेनाष्टपदां नान्दीमादौ निर्दिशति निः
प्रत्यूहमिति। भगवतो लोचनेव कोकपीठ पास्महे आराधयाम इति संबंधः। यत्तु लोचने इत्युक्तः पूर्वं तदपेक्षित
यत्पदाकांक्षितत्वादिति। तन्न। उत्तरवाक्यार्थगतत्वेनोपात्तेन पदच्छेदेन तच्छंदोपादानापेक्षणात्। यथा साधु
चंद्रमसि पुष्करैः कृतमित्यत्र। पूर्ववाक्यार्थगतस्य च्छंदस्तच्छंदोपादानं विनासाकांक्षः। यथात्रैव श्लोकेऽस्मि
घपादद्वयोर्यत्पास इति। ननु किमर्थमियमुपासना क्रियत इत्यत आह निःप्रत्यूहमिति। निःप्रत्यूहं प्रत्यूहाभा
वाय। अव्ययं विभक्तीस्यादिनाऽव्ययीभावेनाव्ययीभावादतो त्व पंचम्या इति चतुर्थ्या अमभावः। केचित्तु निःप्र
हमिति क्रियाविशेषणं। यदाह द्वितीयांतत्वं कर्मत्वेऽक्लीबत्वं च तथैकता। क्रियाविशेषणस्यैवं मतं सूरिभिरा
दृशादिति। तथा च निरंतरपासेवयासेवा प्रीतिस्तयावहितत्वात् इत्यर्थः। भगवत इत्युपस्यमान्यत्रा इष्टविशे
विशेषपरत्वमुपपादयति कौमोदकीति। कौमोदकी हरिगदा सेव लक्ष्मीविशे
षण द्वारा विशेषणं भारकत्वेन भगवतो विघ्नोपशमनसमर्थत्वं व्यज्यते। ननु भगवतो लोचनाय
स्पत्ता द्वेशास्य। एतेन चिरशिष्टशास्त्र नान्येषां चरणादीनामित्यत आह कोकश्रीतीति। कोकानां चक्रवाकानां श्रीरिति। कोकश्री
रेव किमित्युपासना क्रियते नान्येषां ... वासिभोजनं चकोरपारणा अनयोर्द्वंद्वे सचोर्द्वंद्वो द्विभावाषये कद्रुवती
तिः चकोरस्यापि द्विविशेषस्य पारणायां। नपुंसकत्वाद्ध्रस्वो नपुंसकप्रातिपदिकस्येति ह्रस्वत्वात् तत्र षडुनीदर्शेज्योतिषां तीवेति
त्येकत्वे सनपुंसकमिति नपुंसकत्वाद्धस्वो चकोरपारणयोः षड्यज्योतिः सूर्या चंद्रौ ख्याते जस्तत्पचोरस्तीतिमतुप्। यद्वा प्रशंसा
समासः। यद्वा कोकश्रीतिव चकोरपारणा वे कर्को। तथा च परमकारुणिकयो लोचि
यां मतुप्। एतेन सूर्यचंद्रस्वरूपवत्तु द्वयेन कोकश्री तिश्च चकोरपारणा

शुः कृतइति संप्रत्ययः। वयं तु निःप्रत्यूहमित्यनेन सूचितो निर्गतिः प्रत्यूहो रावणादिर्यस्मात् तन्निःप्रत्यूहो रामभद्रस्तमुपा
स्महइति रामभद्रप्रवेशस्तत्काले कथं धर्म्यः सूच्यते। कौमोदकीसनेनेकोपि चिह्नं मोदकी हर्षहेतुरिंद्रजिच्छिनाशा
दिस्तद्योगित्वात् मोदकीलक्ष्मणः। इति लक्ष्मणप्रवेशः। इंद्रजिच्छिनाशश्च सूच्यते। कोकश्रीतीत्यनेन कोकतुल्यैः सुग्री
वः। कोकानां राज्ञो तारादर्शनात्संतापो भवति सुग्रीवस्यापि तारासंज्ञिकायां वालिधारणे गतायाः पत्न्या दर्शनात्संताप
इत्येतावता तत्साहचर्यं। तस्य श्री निर्यत्निव धादिति सुग्रीवेण समं रामस्य श्रीति सूचितं किं वालिवधश्च सूच्यते। सुग्री
रपारणे सनेन कोरकतुल्यो विभीषणः। यथा कोको रात्रौ चंद्रदर्शनेन हर्षोदयात् विभीषणस्यापि रावणसद्येन रात्रौ स
चरणस्यापि चालस्तमभद्ररूपचंद्रदर्शनात् हर्षोदय इति तेन तत्साहचर्यं। तस्य पारणा नेकायां राजत्वप्राप्तिरूपा। तथा
यत्नं कायां विभीषणस्य राजत्वं सूच्यते। अथ विबोधे सा दिनाशमभद्रसेनायाः प्रकाशः। अथ विद्रावित इत्यनेन राव
णसेनाया अविकाशः। यद्वाऽथ विद्रावित एव कुंभकर्णः प्रबोधितः संग्रामायेति सूच्यते। सपत्नी कृत इत्यनेन रावणेन
सीतापहरणात् प्रमः शत्रुः कृत इति सूच्यते। ज्योतिष्मती इत्यत्र तदस्यास्तस्यापि निक्षिप्तेत्युक्तं। असंते सुदूरे मूढे लुब्ध इस
प्तिधीयते। मधुरो मधुयुक्तेपि प्रियेचो पिमनोहर इति विश्वः। अल्पदा नाहीदृशीयितुमाह विरमतीति। लसो जगन्निध
थे जगदाधारस्त्ताय नमोस्त्विति शेषः। तस्मै कस्मै महाकल्पप्रलये विरमति निवृत्ते सति संहारे छायां निवृत्तायां सर्गे हि
यां प्रवृत्तायामिति भावः। असौ प्रसिद्ध आत्मतत्त्वं लोकस्य पदार्थस्य किमधिकरणं। किमाधारा कीदृक् क्व वा स्थितिरा
रसंनिवेशा इति द्रष्टुमुपक्रमते इति व्याप्ता इति मुकुंदस्येति धस्यो दुरमविचार प्रविष्टः। विशेषः कतीरिलङ्। नास्तिरेव पंथाः ना
भीपर्याः। अरूढूरित्यूपकारः समासांतः। सप्तद्वितीयोमालयो यस्य। एतेन अब्जरूपः पद्मासेनत्वेन सांनि
तिसाणपद्मनाभोदर प्रवेशः शुश्रूषकइति सूचितं। त्रिभुवनमेव गृहं नगरं तु स्यात्रिशेत्यो निर्मिता। इह अरूढूरित्यकारः स
मासांतो न स्यादिति तद्विधेरनित्यत्वात्। त्रिभुवनपुनः शिल्पीति पाठे त्रयाणां भुवनानां पुनः घटिक इत्यर्थः। धूर्भंभरस्य
स्यविप्लोरुदरे त्रैलोक्यमस्ति अथ च तस्य त्रिभुवनं निर्मितं निर्मातास्य चूडर्थ दूरेनित्य तिरेकेणा निर्वाहादकि
कं स्वरूपं केन प्रकारेण वा वस्थितमिति ज्ञातुं तस्योदरं प्रविष्टः। प्राची नास्ति। ध्रुवस्मृते येति भावः। वारंवार यन्ना
पुनः शाश्वदुचितं च। अनेन पचेत्यादि विरामो नं को दूरत तत्स जिये शा दर्शनायप्राव

नयो रूपाधिं विनाश्रियाश्चो कापहरि तयाशीति द्वाने नव कोराणां ज्योत्स्नाभ स्पत्तानेनवो पासनकतु रमि लवितत्र
दात्व त्वं भविष्यती विभाव्यः। लाया भ्यां लोचनाभ्यां नाभ्येवां ल्यसरः नाभी पञ्चलत्येन रूपितागभीरत्वात्।
रूपक लक्षण चाह दण्डी उपमैव तिरोभूत भेदा रूपकमिष्यते तत्र पुण्डरीक मध्ये तांभोज तस्य यो मुकुलं
२ ईषद्विकसितता कलिकासकर्कवोः शरस्य सपत्नी कृतः। सदृशी कृतः। पुण्डरीकस्य मध्ये तरुणायोगित पाशंखेन सहसाद
दृश्यं। यद्यपि सपत्नशब्दः प्रतिपक्षवाची तथापि सः प्रतिपक्षः सस दृशो भवतीति निश्चित लक्षणया सपत्नशब्दे
सादृश्य प्रतिपाद्यते। अतएव प्रतिपक्षप्रतिद्वंद्विप्रत्यनीकविरोधिनः। तस्यानुकारोतीतिशब्दाः सादृश्यवाचका
इति दण्डी। पुंडरीक मुकुलस्य शंखसादृश्ये बीजमाह अधेत्यादि। अधेयो विवो धस्तेन मुग्धोऽव्यक्त मधुर रम्यश्रीः
शोभायस्य तादृशः। यद्वा मुग्धा प्रत्यग्रा मधुरा रम्या श्रीः शोभा यस्य सः। यद्वा मुग्धमधुराऽस्पष्ट मनोहरा पर्याय यत्रा वो
पादानादतिशय एवार्थो गम्यते। यथा नवचरिते। नमी लनी लवीलेत्यादि। यद्वा मधुयत्रास्ति सा मधुरा न ष
मु बिमुग्धमधोर इतिरः। अधे निद्रायितो मुद्रितः। दल निमीलनेन निद्रा सादृश्य। इहेवं न सूर्ययोः सांनिध्य
हेतुः। अतएव शंखसाम्यं। तथा च विशेषणा वल्गाद्विक्षो लोबिनेन्दुपास्य हे इति पर्यवसितं। अत्रेयं च पिंगंगा ग
तापतिः सोमः सुधानं द्विजपारिषः। एभिर्नामपदैः कायन्तीं दीक्षिभिरं कितेति भरतवचना इन्द्ररूपो पादेयं गंगा
दिपदं न कंठतः श्रूयते तथापि चकोरपारतापदरूपो तिः पदेन चन्द्रस कीर्तनमेवानयए भिर्नामपदैरित्यनेन तत्र
पदेनैवोपादानमिति वाच्यं। जितमुडुपतिने त्यादौ तथैव परिदृष्टत्वात्। एवं वाच्यलिङ्गतापि गम्यते। अत्रार्धवि
बोधेत्यादिनैवार्धनिद्रापालव्यानेपि सएव विशेषः साध्याद्रतापरिवीयतामित्येतदर्थं तदुपादनं। श्रुतिप्रासे दर्थे
प्रकरणादीनामनवकाशात्। अन्ये तु यत एवार्धविबोधमुग्धमधुरश्रीरत एवार्धनिद्रायितः इति हेतुहेतुमद्भाव
संगत्या नयोनुरूप्यमत्रेत्याहुः। अपरे तु भगवच्छोयनयोः चन्द्रसूर्य स्वरूपतया तदुत्तय तेजः संबंधात्पुंडरीकमुकुल
स्यार्धविकाशोऽर्धनिमीलनं च युक्तमेवेति स्वरूपकथनमित्याहुः। अत्र कपत्रावली नांदी। तदिह हरेनेत्रयोरा
मल दमयो चकोर तुल्ये सीताना यने [illegible] पायाभ्यो रामचन्द्रम काभ्यां सवयाःस

ष इति सूचितो। यद्वा तस्मिन्चिरचेतनसंनिवेशादर्शनीयायो धामेवायिरादिति सूचितं। अनयोः पद्ययोः प्रसादता माधुर्याख्यो गुणः।
तथा च सरस्वतीकंठाभरणे। यत्तु आकर्ण्य मर्थस्य प्रसादः सोऽभिधीयत इति। यथा। अयमुदयति निद्रा संजनः पद्मिनीनामुद
यगिरिवनालीबालमंदारपुष्पं। विरहविधुरकोकद्वंद्वबंधुर्विभिंदन्कुपितकपिकपोलक्रोडताम्रस्तमांसि। अ
त्र पद्मिनीविकासकरत्वेनोदयस्य नायकत्वेन कोकसौख्यापहरत्वेन तमोविदारत्वेन चानुक्तो विसूर्यस्य पोषकत्वमुपलक्ष्य
ते तथा कौमोदकीधारणे चंद्रस्य विष्णुत्वे नात्यां पुंडरीकपरिपालने उदरे त्रिलोक्याः समावेशोऽनुक्तोऽपि विष्णुरूपत्व
स्य तदिति। जगन्ति धयइत्यत्र नमः स्वस्ती त्यादिना चतुर्थी। विरमतीत्यत्र व्याङ्परिभ्यो रम इति परस्मैपदं व्यात्। यत्र तास्व
धामी। त्रिभुवने त्यत्र सुप्सुपेति समासः। न तु समाहारद्विगुः। तथा सति त्रिभुवनीति स्यात्। पूः स्त्री पुरीनगर्यौ वितामरः।
नांद्यंते सूत्रधार इति। वक्ष्यमाणलक्षणं नाटकाद्युपयुं नांदी। तथाहि देवतादीन्नमस्कार्य रोगुरूणामपि यस्कतिः। देवद्वि
जनृपादीनां माशीर्नांदीति कालुलिः। सा चेयं द्वादशपदात्या अष्टपदा वा काव्ये सूत्रधारः पठेत्तत्र मध्यमं स्वरमाश्रित्य। नां
दी पदैर्द्वादशभिरष्टभिर्वाप्यलंकृतामिति। पदं चात्र द्विविधमभिप्रेतं। सुप्तिङंतं श्लोकपादात्मकं वा। तदुक्तं नाट्यलो
चनकृता। सुप्तिङंतं पदं चात्र श्लोकपादश्च वा पदमिति। नतनीयकथासूत्रं प्रथमं येन सूच्यते। रंगभूमिं समासाद्य सूत्र
धारः स उच्यते। ननु नांद्यंते सूत्रधार इत्यसंगतं। सूत्रधारपठनीया नांदी नांदीपाठानंतरं सूत्रधारप्रवेशः प्रवेशानंतरं पाठ
वसर इत्यन्योन्याश्रयात्। उच्यते। नांदी नाम सूत्रधारस्तदंते सूः तस्मिन्निष्क्रांते सूत्रधार इव सूत्रधारः स्थापकः प्रविशति
त्यत्रैयः। तदुक्तं। पूर्वरंगं विधायादौ सूत्रधारे विनिर्गते। प्रविश्य तद्वदपरः काव्यमास्थापयेन्नटः। यद्वा नांदी अन्ये नैव प
ठिता तदंते सूत्रधारः प्रविशतीति यदतिथवस्यमावामिति शेषः। तथा च संगीतकल्पतरुः। सूत्रधारः पठेन्नांदीमन्यो वा
रंगभूमिगः। मंगलं सूचयित्वा तु लक्षिते नभ्युसाचितां। अलमिति। अलं शब्दस्य लतीयांतपदसाकांक्ष्येननिः फलत्वाभिधा
यकत्वं। प्रस्तुतकथने श्लो दृष्णामनलसिधानेऽनवधे यकृयनलमरतपरुदितं यच्चस्यस्यादितितान्संबोधयन्निदानीं प्रस्ता
वनामाह त्वोत्वो इति। त्वोत्वो सत्त्वासदः सत्त्वाः अयं त्वो कोजनो निद्यांम त्वाह केन चिकुशीलवेननटेनउद्वेजितो व्याकु

लो हत इति प्रसिद्धिः। किलप्रसिद्धौ। लो लो इति संबोधनेऽव्ययं। धीप्रापां हि रुक्तिः। अप्यसंबोधनार्थकाः स्फुः प्याट् प्याड्
हे है लो इत्यमरः। नरताइ त्वपि नटा श्चारयाः स्तु अशीलवाइत्यमरः। कीदृशो न। कमप्यनिस्तार्य तं प्रयं यं नाट्कमा सिद
यतानृसता। कीदृशी सौ दृष्टुर्यं वीभत्सं वि हृत तयानक दारुणं अद्भुतमाश्चर्यं पतेरसा स्तूयि काः अद्भुराय त्रता। एवा कुठो
रत्वाउ द्वेगः। स्तूयि षपदस्य राजदंतादि पाठा त्पर निपातः। कीदृशो न कुशीलवेन। कलहस्य कंदलं प्रकांडं नामयस्य तेन।
3 अतिकलहशालिने त्यर्थः। कलहकं देति पाठे कलहस्य कंदो मूलं नामयस्य तेन। कुतश्चित्कद्धीपाति हृत्कादरागतेन
सत्तासद्दः कीदृशा। पुरुषोत्तमस्य हरेर्यात्रायां दृष्टोत्सवे उपस्थानीया उपस्थिताः। कीदृशस्य जयवासुदकं यत्र सलवे
। तोदः उदकस्योदः संज्ञायामि त्युदादेशः। तस्य वेलातीरं तत्र वनाली वनपंक्तिस्तत्र यस्त माल तरुः तापिच्छ स्तस्य
। कंदलस्य प्रकांडस्येवा वेलातन्त्री रनीरयो रित्यमरः। कंदलं नवांकुर इति धरणिः। मौलिर्मस्तकं। मंडनमलंकारः। नीलमं
। णिरिंद्रनीलमणिः त्वयामरत्नं। कमलालक्ष्मीस्तस्याः कुचावेव कलशौ तयोः केलिः क्रीडा तदर्थं कस्तूरिकया पत्रावली
तदंकुरस्येव। हरेः कृष्णस्याशि रिहरूपकं। पुरुषोत्तमस्य त्र यद्यपि पुरुषाणामुत्तम इति विग्रहे न निर्धारणे इति ष
ष्ठीसमासनि षेधः स्यात् पुरुषश्चासावुत्तमश्चेति कर्मधारये विशेषणत्वादुत्तमपदस्य पूर्वनिपातापत्तिः। न च पुरुषे
षूत्तम इति विग्रहे समासः तथा सति न निर्धारणे इति सूत्रमनारंभ्यं स्यात्। सप्तमी समासेन वसु चरितार्थत्वात्तत्
थापि पुरुषाणामुत्तम इति षष्ठीसमास एव निर्धारणस्याविवक्षणात्। तदस्ति प्रजकपदासावा तु जातिगुणादेर
श्रवणात्। यद्वा पंचमी ति योगविभागात्समासः। पुरुषेभ्य उत्तमः पुरुषोत्तम इति। यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चो
त्तमः। अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः। इति गीतासु भगवद्वचनात्। काव्यदर्पणकाराः स्तः। न निर्धारणे इति प्र
तिषेधस्य तु सविषयो यत्र निर्धारणाय धीनं यो यं मानं निर्धारणानि मित्तं यत्र तत्र पुपादी यतेय प्राप्तरू गवां गौः चा
यः श्ररतमइति। पुरुषोत्तमइत्यत्र तु नित्यं नोपात्तमिति ना सो तद्विषय इत्याहुः। यात्रास्यापनायां यतो देवार्च
नोत्सव इति धरणिः। उपस्थानीयाइत्यत्र तत्यागे यादिनिपातनात् कर्तर्यनीयर्। सभासदः सभास्तारः सभ्याः सामाजि
काश्चते इत्यमरः। भ्रूयि ष्ठमिति वहोलोपो भूय च बहो रिति वजरादेशस्य तत्त्वावः। इष्ठस्य यिडेति यिडागमः। तत्कस्य

वेदितायतोथंलोकत्रद्धिनस्तस्मात्दभिमतः प्रेमपात्रं योरसः शृंगारादिस्तस्य भावमभिप्रायं सृजते भजो। तिवः। तस्य प्रे
त्यकस्य नाटकस्य प्रयोगानुकूल्या प्रयु। तदनुशासनेन भरतपुत्रो नटपुत्रो हमनुग्रहयो ऽनुग्रहणीयः। तेनेति शेषः।
लोको द्वेशां सर्वमनुग्रह इति भावः। भरतात् इत्यपि नटा इति धारतिः। अनुग्रहस्य इतिकर्मत्रि लपू। प्रकृष्टमीसृ
तां दृशानि पत्रे तिप्रेक्षणं कं नाटकं। कृथि सोऽयं स्वपन् कस्येति। पाठस्तत्रापि नाटकस्येत्यर्थः। इत्थं धनुर्गुणस्योर्दिंक
स्तत्रकरतोत्स्यु दूप्रवर्षः ततः संज्ञाया कृष्ट। कीदृशो हं नामप्रसिद्धो सुवर्तितः। नामपदस्य संज्ञापर्यायेषु कत्वादि
प्यत्र परसं रव्यो। नमितिः त्वलीपया सात्र्यामित्यपचेयो। पुनः कीदृशः। नाधनत्यं तत्र वेदस्तस्यो पाध्यायो व्याख्या
ता। नानामसीने पथ्य ग्रहता। द्रुकरूपस्तनामा वाकश्चित्तस्यातेवासी शिष्यः। मध्यदेशीयो भरतखंड सपुनुवस्या। प्र
चस्याया तु लोकस्य सुखंडः स्वसमुन्नवा। तदीयानुकृतिः प्राक्षैर्निमिमित्यपि चीयत इति भावः। मध्यदेशीयत्वेनाविधि
शाता प्रदर्शितायशाह भरतः। भारतं वर्षमाश्रित्य कतं तं नाट्यटकादिकं स्थानान्तरे संभुक्त इति यतो न सुखं दुःखयोः।
अनुग्रहे हेतुमाह यत इति। नामसंभावनायां। यतो यस्मात्स दृश्यानां पारिषदानां या प्रीतिः। सारंगो पक्षी विनोनटस्य
प्रियायेच्छिता तस्याः प्रीतेरहृतरिमपुहारकं कलहकं दत्तनामानं नटं जित्वा एवोहं तां प्रीतिं प्रत्याहरामि पुनः सानया
भिप्रायेन त्वच्छीत्रिरपहृता तं जित्वा तां करोमीति भावः। रज्यं स्यपुरकात्त्रवंती तिरंगोन्तसे। हन्त्येवसपि करतोन्नत्र। ०
रंगोन्त्यरतान्धितापितिविश्वः। आकाश इति किं ब्रवीष्येवमित्यादि विना पात्रं ब्रवीतियत्र। श्रुत्वेवानुकमप्यपरस्ते
त्स्यापदकाशभाषितमिति भरतः। विविधो देशो विदेशस्तं नुवरतीति ये दृश्यकाः पथिकाः। चरती तिष्ठकु। अत एवा
समग्रपात्रः। असत्त्वंतभूमिकादिग्राहकः। यदाह भरतः। रंगं विशति निर्यातियेतत्कार्यापिनः। पुनः। तेसर्व एवपा
वापि कीर्तितानिष्प्रयोस्तभिः। ईदृशो विषमेकमपि नन्त्ये प्रागल्भे ते धृष्टो नयति। गल्भधाष्ट्र्ये धातुः। स प्रश्रय
सहर्षमित्यादि सर्वत्र क्रियाविशेषणं। सर्वत्र क्रियाच वदति पठतिरूपाध्याहर्तव्या। प्रश्रयो विनयः। हृतविषादे। —
हृतहर्षे विषादे वेति विश्वः। स्वधार्ष्ट्यं विनादृ। यद्यपात्रसमग्रता भविष्यसे वेति हर्षः। तदीयतेन्यथाभवते ति
शेषः। आराधनीसयापि धात्री। [illegible] ति। तत्पचाति। समग्राय व्यति

ग्रियासीतायतुस्या अपहृतरिंसवतं निव्याश्रीर्तिसीतांयानयामि। एते नसी वाहरणा दारभ्यस यथायथपर्यंतं स्वचित। सदस्यार्थेधि
दृशि मेद तामस:। रंगोन्नरथेरतो सगद्रावे धरणि॥ २२ =

से स्वर्णानि करिष्यति। दृष्टांतमाहयांतीति। न्यायप्रवृत्तस्पनी तनुयायिन:। पुरुषस्येति शेष:। तिर्यंचो पितिर्यंचो जिपाता
वानरा इयोऽविवेकिनो पिसहायतां द्वितीयत्वं यांतिगच्छंति। तिर्यं जो पद्मति विया देत्रा:। तुच्छ: पुनरर्थे। अर्थं धान्नमप
४ च्छतसमासो तनि दृष्टा दिहत्वतपात्वात्तु। ननुसमानश इत्थं विभागो दरइति सभावे सोदरा घइतियप्रसये सोदर्य इति
स्यात्। अतएवसमानोदर्य सोदर्य सिगभ्यसिद्धजा: समाइ सेमरो पि तत्कल्प सोदरइति। उच्यते। समानकुदरमस्येति बहु
व्रीहौ सोदर: समानस्येतियोगविभागाद्वोपसर्जनस्येति वा सभाव:। यद्वा सहशब्दस्य सभावे रूपमिदं। अतएवसोदरा
पि सहोदरइति शब्दभेद:। अत्रच धनिरलंकार:। धनि नायसदस्यानां हृदयेसकेजमगिधे यं सूयेवे। तथाहि सभ्यानलंगी
कृत्यश्रीरामकथनमिदं। कुतश्चिद्धीपात्लंकान्त:समायातेनकेनचित्कं इत्नामास्माकमलंकुरत यो प्रसिद्धिन कलितं श्रीलं
४ कुश्रीलं तद्योगिनां कुश्रीलवेनरावणेन। वध्रकरलो ऽन्ये भ्यो पिकुरूपत इति मत्वयमुधीवं:। कमथनिर्वचनीयंप्रवेपंक
पटंचरकंचनो पायं। युद्धाप्रकृत्तो वंध: प्रवंधइंद्रादीनां यत्र तं प्रवंधं युद्धं। दिविन्यासे आसिनय ताऽभिव्यलयता कुर्यतेति
यावत्। कीदृशं रौद्रं तीव्रताचीभत्सविकृतरूपता भयानकयुद्धो घेभयंकरत्वं अद्भुतमाश्चर्यकरत्वं एते वंकुलंप्रचुरं।
यद्वाकस्यचिन्मारणादिनारौद्र:। कस्यचिन्नाशादिनाचीभत्स:। कस्यचिन्मायादिना भयानक:। कस्यचिद्दृढवकर्माणा के
नासोत्पाटनादिनाद्भुतोरस:। एते भूयिष्टं वकुलं निलंबकुया:। अयं त्रयो भुवनप्रसिद्धजित। किंलागमे। लोके स्तोकुयनेज
नुइत्समर:। अस्तिम ते ति। अभिमतोरसो वीर:। भावश्चेष्टा। तद्योगिन: प्रेरवपाकरुपं प्रेरवति गच्छंति यीरा आसीं। न्तिति प्रेरव
तायुद्धं। अधिकरणोल्युट्। प्रयोगानुत्रया कुलतुमसा। कृतिस्मृताया। नाद्यस्यवेदोधनुर्वेद:। नटश्रवस्कंदनेचोरादि
तपंतादूवस्कंदनार्थत्वाद्धातोरवो यादितियत्। हिंसार्थतायां। आसिनिप्रहणानाटकाथविनाहिंसायामिसत्रहिंसायां इ
ते:। तस्योपाध्यायोध्यापक:। कौशिकइचासेयं सायप्रियजातित्वा संस्कारविशेषाद्भूलराग्याइं देहप्यावस्थानाद्यद्भुतरूप:।
एतदेववस्त्याति। य: छत्रदेहमित्यादिना। तस्यांते वासी शिष्य:। मध्यदेशीयोऽयो ध्यापुरभव:। सुवरिते: सुष्टुचरितं यस्य सा
यो यस्य स:। नामग्रसिद्धं। नामग्राकास्यप सत्याव्यप्रसिद्धिमु निगधतइति विश्व:। विभाति पुरुषोत्तमभूमिर्गितिभरतो राजा ४
दृसरथ:। रत्रादिभ्योऽतजित्यो वादिको ऽतन्नप्रत्यय:। तस्य पुत्र:। यद्वा भरत: पुत्र: कनिष्ठोयस्यसरामः। कनिष्ठोपिसु

तेपुत्रइतिविश्व:। पुत्रवाचकपर्यायशब्दाज्ञनिष्ठवाचकाश्रापिनवतायद्याकिंनातांनीय। उत्तमस्मृतौखंडलस्तहन्तु विक्रमइतिसदस्यानंदेवानाम्नालिजावाप्रीतिना
ममनरगोपणोहि न्नानरााणोपजीविनायोवस्यक्त्रियस्यवा।

धन्यः कथमयमित्यत आह नमदिति। येन राज्ञा दशरथेन मे दिनी रथिवी तुरगमेधोऽश्वमेधस्तदर्थं स्पि कोऽनंतरं अमन्य स्व
रंगस्तस्पयः खुरवेंद्रकैश्चोदकजाकार खुरसमूहस्तेन दंतुरा जिम्नोन्नता समस्तज तरा अत्यर्थेन सद्दृष्टा कर्मेति। जिह्मितेऽ।
श्रेति वरस्त्र। किमेतन्निडः अयथा दाम्न द्रव्यस्य कर्षद्रव्याहु। क्रीडनेन। नमं तीयाराजमेड स्त्री मेंडले त्रिविश्चिसमरः। तस्यायामु
कुटवंद्रिका स्थिरो लंकार ज्यो त्स्ना तया यद्दुर्दिन मिव दुर्दिनं तेन स्फुरन्त्य श्रूणाप धुयस्तेन प्रतिपदं पदे पदे स्या नेत्रे का
कंपिताः दोः संपद्धाऽऽरुवलं यस्याय द्यासति पदो के व्यक्तो दिति। यद्वा केर्दो हिते। दोर्दंड बाहुजा भुज इत्यमरः। इत्तानी मस्यध्व
रत्वं प्रकटयन्नाह विरादिति। अयं दशरथः अस्तोज्ज्ञंजड ता विषयाग्राहकत्वं शमयति। जकुधुने त्रा। तामा तन्नुत इत्य
र्थः। समस्तदैत्य स्त्रीकचाकृष्टिः केशाकर्षणं। सेवक्रीडा तया प्रसभं हठेन सुभगं भावुको मनो हरी भूतो भुजो बाहुर्यस्या त
था त्रया तां लोकानां समाहार स्त्रिलोकी तत्र जंघाल मतिशीघ्रगं यद् उज्ज्वलं सा हजिकं तेज स्तत्र घस्याऽस्तितस्य। सुत्रामा इंद्र
स्य विजयसहकृत्वा विजयसहकारी द्वितीयः। सुभगं भावुक इत्यत्र सुभगः सुभगो भवतीति कर्तरि भुवः। खिष्णु च खुक
ञाविति खुकञ्। अरुर्द्विषदजंतस्येति मुम्। जंघाल इत्यत्र प्राप्तिस्या हातो लजन्यतस्यामिति लच्। जंघा तो तिज
वस्कंध्या वित्यमरः। सहकृत्वेति। सहकरोतीत्यर्थे सहे चेति क्वनिप्। इयमिति। सुत्रनोनामह तां यः संवादः मिथोभा
पक्षे भाषणं तत्र यच्चौ तुकंतदेव मेघ स्तेनस्वौ पौरस्त्येन प्राचीभवेन। यद्वा पुरः स्थितेन मरुता वमरुता देवेन लोकनाथेन दृश्य
ली रथेन सह स्वचित्रस्वरीक्रियते विस्तीर्णा क्रियत इत्यर्थः। अन्यापि यमेघस्वने स्यामरुता वायुना विस्तार्यते। शिखर सौल
धुक्तोऽग्र विस्तारश्चापि इत्यत इति विश्वः। पौरस्त्येन त्यत्र दक्षिणा पश्चात्पुरस्तस्त्यप्। मरुतो पवना मरावित्यमरः। कुरालं
कर्मास्त्ये वकल्प लताइति रूपकं। गांधिनापिवंपरुषीइत्यमरः। उदीर्यंते प्रकाश्यंते। सनातनो नित्यः। नरेंद्राय स्य वस्य है
रीप्सित इति संप्रदानता। इक्ष्वाकुमनुवंश्यो राजा तस्याऽपत्यमित्यत्र। दांडिनायनेत्यादिना टिलोपः। भगवन्निति। आर्थं ति
नृपतिविधिं तथा युधिष्ठिरेति द्विजः। भगवन्नाह राजा नराजन्नितित तपोधनः। इतिभरतः। पंक्तिराक्षो दशास्स्यावाचको लं
हत्यायादशरथे वर्तते। गुरोर्नेमिनगः क्रीयादात्मनः कृपतास्यवेति निषेधात् दशरथ इति सात्तान्तो का। पंक्तिर्दशाद

रक्षं दोर्दशासंख्या लिङ्गुल्लियाभित्तमेदिनीकरः। स्वस्ति कुशलं। स्वस्त्याशीः क्षेमपुण्यादौ चेति विश्वः। भवतादित्यत्र नमःस्वस्ती
त्यादिना चतुर्थी। परिचारः परिजने स्वराङ्कौ चैपिऽङ्गमर्दे इति विश्वः। सपरिचारायेति सहपरिवारेण वर्तत इति तेन सहे
ति तुल्ययोग इति समासः। वोपसर्जनस्येति सहस्य सः। ननु च स्वस्त्यानिशिष्यागो वत्सरूजे चिति आशीर्विवक्षायां संप्रकृति
भावप्राप्तास हभाव एवम चेन्न कुस भाव इति। अत्र केचित्। इह आशीर्विवक्षाया अभावात्। स्वस्त्यादिना प्रश्नस्यैव करणा
रु त्। अन्ये त्वाशीर्विविक्षैवात्र न प्रश्नस्तेन सहपरिवारायेत्येव पक्षः। अनयोरुत्तरपक्षः साधीयानिव। दशरथास्तिवादनान्तरं
विश्वामित्रस्याशीर्दानस्यैवोचितत्वात्। अत एव कच्चित्कान्तारसंजा मित्यादिना प्रश्नपूर्वकं दशरथप्रश्नोपसंगच्छत इति।
5 अन्यथा प्रश्नानन्तरमुत्तरदानस्यैवोचितत्वादिति। विश्वामित्रस्यागमननिमित्तं विकल्प्य यन्नाह कच्चिदिति। कच्चित्कथय
कान्तारसंजान्महारण्यवासिनां कोपि श्वापदः श्वापदरूतः परिस्रवो विनतवा तयस्माद्धेतोः संप्राप्तोसीति सर्वत्र प्रश्ने
योऽर्थाय स्थाः कान्तारसंजां दुर्विगन्धि विनां दुस्थानामिति यावत्। परिस्रवो विप्लवः कोप्यनिर्वचनीयो। स्वोक्षोचापदोचा सितवा
स्ति अथवा कल्लूनां यज्ञानां सम्मूहे नवि घ्नेन मखभुजो देवाद्दवी विहवनीयद्रव्यं घृतादिनस्वलु भुंजते न चायान्ति यन्ति। खलु
जिज्ञासायां। नखलुरा क्षो चितर्के चा। वसुमती पृथ्वी इति तस्यायस्य ताद्दशाः सत्प्रतं कुर्यज्ञो यां तमनोसि चर्तते किमर्थमिति स
पे क्षायामाह कर्तुमिति। अत्र कर्तुमितस्यापेक्षायाय घपियज्ञस्य कर्मत्वं तथा चानन्तिहिते कर्मणि द्वितीयायां सप्तप्रतं कुर्म
= तियुज्यते तथापि वसतीति प्रधान क्रियायां प्रथम संबंधानन्दपेक्षायाय ज्ञस्य कर्तृत्वेनान्तिहिते कर्तरि प्रथमैव समयोपि प्रधा
नक्रियान्वयस्यास्य हितत्वादित्यवधेयं। किंवानपरिप्लवो नवा कतुध्वंसूहोनचायज्ञारक्ता। किं तु रघुवंश्यात पसामीदशाः प-
रिताभः यत्त्वमस्मद्गृहमागतोसीति तात्पर्यः। अनरवपदमस्पतिश्वापदोप्यो। छ्यः। अन्येषामपि दृश्यते इति दीर्घः। तस्येद मि
त्यणि श्वारादीनां चैत्यचित्त्रोवापदमिति रूप। श्वोवापदोव इति पाठे वा युष्माकं कान्तारसंजामित्यन्वयः। कान्तारो स्त्री महारण्य
विले दुर्गमवर्त्मनीति मेदिनीकरः। विघ्नोन्तरायः प्रत्यूहस्त्वमरः। सप्रतं तुमरत्वः कर्तुरिति। चिप। वर्तः परितापे स्यादिति मे
दिनीकरः। स्वयं स्वकार्यसिध्यर्थं दशरथं स्तोतुमुपक्रमते। जनयतीति। इरुज्ज नि कुर्षी ति मिर्त्से ज्ञामिता जस्य। हे वीर्य दस्थोपल।
नापि दिरूपाज्ञान स्त्रिय घदिशां नराणां पतीनृपतीनृचे दृपते ऽप्यनराधिश्च इति धरणिः। स्वागता मात्रं कुद्रं। विनोगृहागा
ताभावोधे स्यायिनः। त्वदीयाग ताव स्थितत्वात त्व विजनय ति सति रिता प्रष्टुः शत्रुरिति वास्तवीयस्त्र सिद्धा भाति रेचनश्च १३

शीतलः सुगंधिश्च तथाविधः ८

वत्तामेवनतुरारदः पुनरर्थो। नोस्माकं प्रतिभयं शत्रुप्रभृतित्रासस्तदुन्नतिस्तदुत्थाने कुतोस्ति न कुतोपीतिभावः॥ मात्रपदेन
तेवामकिंचिकोरत्वं सूचितं। अत्रागनशरोहः। लोकाशांतके वित्यहेति तद्ग्रामालोकः। नवरूपो दूराद्दिपाठेनतात्त्वमि
तिपाठः। रूपो दूराद्दिपाठे प्रमाणाभावात्। प्रस्कृततवर्गपंचमोपात्ते मृगनं केवलं विदुरितिशाहुमेददत्रनितान्ताभयंप्र
रं प्रति सयमित्यमरः। पुनः स्केति माहदत्तेत्यादि। नभयमभयं विभ्रमो विलासः अद्भुतमाश्चर्यं विभ्रमस्याद्भुतं विभ्र
-मस्याद्भुतं विभ्रमाद्भुतं अभयंच विभ्रमाद्भुतंचाभयविभ्रमाद्भुते दत्ते इत्यासय विभ्रमाद्भुते यया भुजया ताद्दक्षीवाह
जावेति कर्मधारये स्त्रियाः इत्यादिनापुंवद्भावः॥ तस्याः सभारो धारणा पूरणंत्वं वा तेनयुं नीरयाऽनाकांक्षितस्य रूपया
त्वेद्भुतया त्वदीयरसो यदि व्यापारे लानारायणा स्त्रिभुवनरक्षायै शिथिलीकृतः। अतस्तो वेणाभ्यंतरहर्षेतायरूकेषा
रसौरभमयः श्वासानिलस्यसौ तस्समासः तेन पूरणं पूर्तिर्यस्य ज्ञाणस्यवातविशेषस्य तेनो तुगत्राश्चैतोपो भुजंगं स
र्पः सएव तल्पं शयनीयं यथास्यादेवं अधुनासं प्रतिभद्रेतासुखे नरक्षाव्याकुलता रहितत्वा न्निद्रायते निद्रांकरो
तीत्यर्थः॥ अयमत्र भावः। शेषे शेते भगवान्सर्पस्य च वायुर्भक्ष्यः तथा च श्वासानिलभेचूर्णितस्य स्त्रीस्थ्यन्नुपजा
यमाने देहस्य समत्वं जातं तेन भगवतां सुखेन निद्रा प्रवृत्ता। ताद्दतेने इति नाम स्वयमप्रदात्त्वेनास्मदादीनामत्तयप्र
दातृत्वं भवतामीषत्करमितिभावः॥ तल्पंतु शयनेपि स्त्यादितिधरणिः॥ निद्रायत इति कर्तुः क्यङ् इति क्यङ्॥ स्वपे त्वपि
ति। चेलद्वेपसंकोचः। अभ्यमित्रीण इति। अभ्यमित्रीणास्य यात्रा रत्नमालिमुख्यं गच्छतः॥ अभ्यमित्रा छच्च इति कारात्खः॥ यो
गच्छत्यलंविद्विषतः प्रति। सोऽभ्यमित्रोऽभ्यमित्रीयोऽप्यभ्यमित्रीणइत्यपीत्यमरः॥ सुनासीरस्येन्द्रस्य। सुनासीरः पुरुहूतः पु
रंदर इत्यमरः॥ नासीरो गुणांतरीति विश्वः॥ पदातिभुमध्ये परमायुरतिलघुः॥ अलीकत्वमप्रियेऽनृत इत्यमरः॥ प्रवादेत्रप्रा
प्तवचनं। आप्याययति तत्तं करोति। आप्यायी कुर्वीति विकृते रूपं। अयमेव मेताद्दशो यं संतुशातमरवपरंपाती तस्मा
दूरूपमधरर दक्षूलित्ताया दाहसो साहमिति। तत्काले तस्मद्दापासेनेतिभावः॥ त्रैलोक्ये तोस्तवतावीरकोति सहतुकं
विशेषणं। जीमूतमेघेमुहूर्तमृत्युकाले मंडूनमात्सरता यदूतुस्तस्यपाङ्पं कोशलं विस्मारितस्त्याजितः॥ त्रैलोक्यस्यालि
यलग्नकेन प्रतिभुवा। किंच सरदः कथंभूते कृष्णसरवाविप्रति। तदत्तावेहेतुमाह अजस्रेत्यादि। अनवरतमस्वापितेन
नयुगदद्येन हर्षवाष्पतादितासंकुधुप्रवृद्धयन्मासं देवानामविभुन्कारे तेनोत्सुसतीउऊच्छैरीयायासर्वगीणास
यांगव्याणिनीयावलीतयाविद्धुत्रश्चौ लाद्दितोनयनव्यूहो लोचनसमूहो यस्य। स तथा। सर्वगीणेतितत्सैव्याप्नोती

। स्पर्धे न तस्य धीदृशि निखिः। चनुजी भूत मुदिरेष्वमरः। व्यूह स्तर्क समूहयो रिति विश्वः। भूक स्पपे ति दशरथस्य नामांतरं। अने
। कयेत्यत्र संख्या याविघार्थे धातुः तिवा। सुधर्मा यां देवसभायां स्यात् सुधर्मा देवसभेत्यमरः। अध्यतेप स त्वां। चवीति।
। अर्धासनताञ्जि अर्धासनोपविष्टे सति आरवण्डलः वि लोचने रवानं दं हर्षमत्तिनयाति प्रकाशय ति। कीदृशः। किंनरगा
गौ २ तो स्फीमिस्फूर्जितैः रिति तैरे चित्परा क्रमैरं तरं अपतरे संभृतनुर्द्धिनो भूत्सरः पराभ्रह्य दृयासहि ञ्चतुलायस्पसः। स्वपराक्रमातिरिक्त
त्यत्तत्पराक्रम श्रवणात् आकारगुप्तौ चाप्य विकारगोपन क्रियायां कृती कुशलः इ तरद्यो मञ्चो धर्मराजो नात्विलासा
6 यातो। लोचने कीदृशे। त्वं भी लन्यो भवदीयदत्तिणा भुजारो माच स्वपराक्रम श्रवणात् तेन विद्धाः वैधृता। अत एवोज्ज
रं तज्जन्ह च्छलो चाव्यापेषु तै। अश्क्ष्णः पूर्ववि स्थ्याचाष्प। मत्सरो मात्ति कायां स्यान्मा सूर्यक्रोधयोः पुमानिति मेदिनीकरः।
विद्धं स्याद्वेधिते त्विष्ठ इतिचा अन्तः प्रविष्टो पिलितः। एतस्मै इति। एतस्मै जन्तारये इन्द्राय कस्ति चेतक आलाने प्रकाश
ये दृपि तु न कोपि। प्रकाशान्तस्थे यारव्ययोश्चेति तद्भ। भ्रात घकुति संप्रश्नः। समरागमनूधवायि नेसं ग्रामागने साधवो। प्रज्व
लन्यो दृश्तो। नि र्वङ्गं तस्यघ्नति मंड लेन तेजः समूहे नउङ्ग टः स्याल्लोभुजसंलौयस्य तस्मै। एवरद्दः। द्विषां शत्रूणामाग्नेय-
मुस्त्र समत नोत्। विस्तारितवान्। कैः स्वैर ज्य द्विरपि स्वैर कीलय द्विरपि लोचने। कुबिरजोः आवां स्पन्दे। परस्मैपदं च। कीद
त्रैः। यदि निर्धिङ्गः। वहि निर्गछि इद्धिः। रोषदहन स्पेति स्वरूपको। इपो तिर्यकाग्निकतो रिवेस्पथी। अग्नेरिदमाग्नेयं। सूर्वत्राग्नि
कल्पितो दृहूः। आमृशानू स्पृशानू। विभ्र भाभामि त्रो। राजर्षिर्वत्वं दृष्ट्वा पितुर्वसिष्ठश्च व्येति संवोधन माह। संचलोय मिति।
तच भुजच्छाय या भुजाश्रयेणानि विघ्नशी। संप्रतीदानीय चयमिंद्र। संदृष्टाः। संपन्नस्त दूर्यतव कीदृशी नूतनाइत्तिन
वा प्रशस्तिः स्तोतिरपितु न कापि। प्रशस्तेरप्याशस्ते चीजमाहहियत। दृच्योकूणा स्वर्वधूनां देवस्त्रीणां योगड पीठबुकी
उपत्रप्रकरः पत्रावली स मुहूस्ताज्ञमकरीजन्तुर्जलु। विशेषस्त्रीलस्याः पाष्टपालपरस्तो से वद्दशि स्थिति। तिस्वलि ता
पठितावे ति समासः। लोको क्रिरियं देव छलमपि भवा नेव करोतीति लाच। सर्वाद्भुत निधे इति च सभाताद्भुत कारित्वात्।
वोधनं। त्वं किं मत्स किं कथामावो त्तरेणके व्ययमपि तु न के पि अशाकाइत्यर्थः। किले आगमः। संकीर्तनमि त्यधिकरणल्यु
ट्। उपाख्यानमिति हासः। इत्थ्यानइत्यत्रइशोभूति घनि प्। पौराणिकाश्च ति पुराणं जानन्ति। आख्यानाख्यायिको पुराणेतिहास
भ्येवव कथः। सांप्रतं विश्वामित्रं स्तोतुमुपक्रमते त्रासोकं पेति। चित्रद्यपरिषत् देवसभा। माणिकपर लनंद। तस्या को हि
तत्या द्वाले स्तूयेणारूपणं। स्मेरं विकलितस्वर्गीयरजनीविशिमाणो। कर्पास्मो। माऊमाने शानच्। द्विवंवनमित्व। कर्प

सत्वरकार्येऽपि दृगम न तादृप व्यस्त ता

ण्यो क्रीडै न्यपवनानि। अंतरायं विघ्नं। उराधिश्यामि त्रेणान्या स्पष्टिः कर्तुमारब्धा ऽनंतरमिंद्रादीनां दैन्यो क्यापादूपाते नवस मुपृसा
प्रितेति पुराणं। प्रसन्नोः पव्यस्त ताभु त्रेस्याह धिहस्य जवादिति। मंदैर्म धरगमुने: रथरुसै: रथवद्धहसै। अपव्यस्तः विस
न स्तुलः। नियच्छाम:। नियारयाम। वयं कूम पूवत वयरितानी स्य यः किं लु सुधास श्रीनीमम्र तसह यारि णीतववाधमव सरः प्रस्ता
वो निपतत्ति। अतिक्रामति। त्यहगम नेम यो जनं ज्ञी लुम्रि छामि तया देशय येति भाव:। अत्र चरिते स्यर तिपंचमी। प्रस्तावेऽवसरो
व र्षे इति विश्व:। प्रस्तो विसं स्युले रव्या त इति धरणि:। गत्तरो तरे षा मध्यिमा गिमा णं। महो त्सवानामिति कर्तरि षष्ठी विधायक
प्रमाणं नास्ति तथापि भूरले त्यादि सूत्रेण वष्ठी समासनि षेधाकरणे षष्ठ्यनुमीयते। यथा ना नि त्सुष्प तिकाछानां
पगानां महो दूधि रिति। संभावना गौरवं तस्या अति प्रसंग: सपृपसंगी तं तत्रन तकी। नियोग आज्ञा तद्रूपो नुग एतस्मे स्पृह
यति। स्पृहे रीप्सित इति संप्रदानत्वं। एतास्मि रिचिा एता जिस्तवको लुको। कैभिरपि परिहासवचनै रपि येष दिचयः कृता: पू
चिगा: स्म तथा पितवा ज्ञो यो हुतद्दो हुविष्टि: कर्मकर: स्यामचि व्यामि। केरिय त्रिविधेव त्रे विधेस्तार्थे ब्यपर्क्त। मूर्ति: शरीरं वे
विध मूर्ते स्त्रि वेदी शरीरस्य छिन कृत: सूर्यस्याय छेदा: रवंजानि तान्ये व चेदा स्तेषा महो तेरिवा त पाव च दले त्यो किसंपंपा
त्पावि त्रैयुज्यत एव। अमरशि ल्पिना विश्वकर्मणा त्वष्टस्य तनू कृतस्या। तदा त्वचातनू करणो। कर्मणि कः। पुरा विश्वकर्म
णास्य र्यं कुंदे निधाय सुदर: कृत इति पुराणवार्ता। नियोगकर तो फलमाहर घुकु लेऽनघ ताऽ मूल्प ताऽ पू ज्यता या कल्पां
तं कल्पपूर्यं तं उन्मील लकुप्रका श वातव शा फरणा दिति भाव:। विष्टि: कर्मकर त्रिष्विति मेदिनी कर:। कल्पांत मिति काल
ध्वनोरिति द्वितीया। एंडुमतेय इंडुमती पुत्र। स्त्रीभ्योढक्। नियोऽर्पंच क्रव्यं। निर्भकेति। अथ ल्लेंडो मंदर: स एव मंथो मंथन
दंड स्तेन संक्षो भमथित:। पाडुग्धमय: सागर: क्षीरसमुद्र स्तस्य गभीऽभ्यंतरं त द्वधौरे:। क्षुभ्यते ऽनेनेति क्षोभ: सम्प कुष
कारपाकरुपं दध ति। रामभद्र देनेन किमस्माकं प्रयोजनं स्यादिषत आहयशः स्तोमानिति। चकोरस्य प्रणयिनी प्रिया तस्या
रसज्ञा। जिह्वा तस्या: पाडिलं प्रावीत्वं तस्य छिदुरभेदक कर्व्ययित्र शारि धामतस्य भ्रमः आतद्वितिम्र कारकं ज्ञानं तस्य भूर: प्राचुर्य
येषु तान्ग्रा त्रपचितिमतः धल पादसंयोग ह्यां दितिहे तुक्र। यशासउक र्षगुच्छाप्रतापो कर्षमाह अपी ति। त्वत्तेजो त्रि: त्वि
रणो: प्रभावे वतिमसि अंधकारे सो केयाशमि ते शांतिनी ते सति असता व चरमाणा दिक्षां यात्रा मैत्री गमने नमैत्री। यदिर दीक्षोनि

वरोर सल तथापि न कापि हानिः। यस्यां दिशि रविरुदेति सा प्राची। त्यादिव्यवहारमात्रे तदन्यथा वा दिशां तमोनाशस्य लक्षणत्वापे
रेव वक्तव्यत्वादिति भावः। तेजः प्रभावे किरण इति विग्रहः। तमो ध्वांतं च शोकः पीतिय। अधुना प्रयोजनमुद्भावयति किं त्विति।
कृतिपयरात्रमिति कतिपयरात्रिशब्दयो विशेषणसमासः कृत्वा ऽहः सर्वैकदेशेत्यादिना ऽच्। समासांतात्को लाघुनोरं संत
संयोग इति द्वितीया। आयुधस्य ध्वीवा आयुधद्वितीयेन। वितानो यज्ञस्तस्य दयेतानं प्रेतं। वितानोथ क्लीं तुच्छ इति मेदिनी
।करः। संनिहितयज्ञकर्मणि मिलनार्थः। सनाथी करिष्यते सरल विधास्यते। अभूततद्भावे च्विः। कर्मणि लृट्। ननु रामे पातको
7 अमपदमलं कृतं तेनास्माकं किमायातं यथवः सर्वः स्वार्थसमीहत इत्यत आह अपि चेति। परोपकारसुहृदां जनानां ध्यादित्रया
णामीदृशः कोप्यनिर्वचनीयः स्वभावः। तथा च रामद्वारा मत्कार्यमनुपालयेति भावः। मध्ये कृत्वेति मध्ये पदे निवचने चेति गति
संज्ञा। कुगतिप्रादय इति समासे ल्यप्। न त्विकमन्यो शीर्षकादयोर च कान संस्ये वे ल्पत आह घष्ट इति। किं चान्यच्चेत्यर्थः। नाकिनां चक्र
६६. वर्तित्वं सा लोकत्वनाम वा सुरविजयी द्विष्टः। असुरमात्रविजयी सः। त्वं पुनरधर्मविजयी असुरविजयी च। यद्वा तस्यासुरविजा
यित्वात्स देवसमूहं जगन्मेव यत्र तेन तस्य स्वास्थ्यमस्मतः स्वास्तु मयुकं तत्रेति। यद्वा यादृग्द्विड्शो सुरविजयी वा दृशो दृशो दृष्टः
चेति सो दृष्टं वचनं। गणे शादिति द्वौ सुराजिताः अयं च वाक्य एवं कथं परान्तो भवति। यद्वा ऽसुराणां विजयोऽसुरविजयः कर्त
रि षष्ठी सो ऽस्यास्तीत्यसुरविजयी। असुरकर्तृकविजययुक्त इत्यर्थः। तथा च स नरत्वात् आत्मभ इति न युक्तं तदा ऽजेयस्य। दुर्मिलितात्र रु
तास्यैयं वारुणी दंडोदुत्पानां च धादिना शासनं तत्प्रकाशिकानीतिः। दंडनीतिः राज्यस्थिति निष्पत्तिपावनता। वारुणी दंडनीति वरुण
संबंधिनी राज्यस्थितिनिर्यापातथामा त्स्यो न्यायो व्यवहारः कथयति। मात्स्यो हि न्यायो बलवता दुर्बलः सजातीय सत्वे कल्प्यं। तथा
यसाधूनां मत्यधनानां महाधनैरसाधुभिरुपद्रूयत इति पाश्चमदिक्पवरुणस्याज्ञो को। तथा च तत्रापि स्थातुं न सांप्रतं। अथ श
कुः सहेत क्रयेय। अथ प्रश्ने समुच्चय इति विग्रहः। पाताले द्वा शंसुकेर हिंस्त्रयं स पर्म्मयं निमातु पक्षं निमा नुध ाने त्यसं कद्दमाक्ष
तस्य सर्पत्वात्। यद्वापो धस्य प्रतिपक्षः स तस्येश्वर इव तत्र तस्य शाक्किमत्वात्। तेन पातालेंऽगो गरुड स्तस्माद्भयं सर्पाणां निस
मस्त्येव तदनद्वणासमर्थत्वाद्वा सुकेः। इति पाताले दोषदुकः। न तस्मादस्माकं पुरुषैः हे वीरभव तात्वया करपाततेन राजचक्री
प्रकृष्टराजयुक्ताभूः पृथ्वी अजनि जाता कर्तरि विप्र्। तथा वेंद्रादिभ्योपि त्वमद्भुतप्रताप इत्यर्थः। इति भावः। मात्स्य इति तस्य दमि
लप्। स्तूयति व्यागस्त्य मत्स्यानां यत्र पार्श्वापा इति यज्ञोपात्ताचः। सविषादमिति। शिशुपालमद्रप्रदानादिति साधः। आगमत
मप्रकाशं। हृदयस्थं य योयन्तु तदा ममगतप्रतीयं यथा यं तस्य स्यागतं तदिहो अत इति य भरतः। विषादमेव प्रकट्य

विगीतोऽस्मि दितेमत इति विश्वः ६

ति कथमित्यादि। शंकुः शल्ये। शंकुः संख्यांतरे कीले इति विश्वः। उद्धरणमुत्पाटनं। उद्धरणं समुद्धारे वांतान्नेपालने पिये
ति धरणिः। उद्धरणमेव शीलं स्वभावस्तेन शीलतो भ्यः। सुखजनकेभ्य इत्यर्थः। वैमनस्यं दुःखचित्तत्वं। दृष्टमिति। नगद
नं ददात्वहृ वामपि यं द्विकिरणांके इन्दीनां कमल वनी मुद्रणं कजकस्थो नं दृष्टमिति योजना। कमलवनीसत्त्रात्यापेंद्री
त्याग तिरूपायः प्रकारो वा। उपाये विप्रकारे पिगतिरु कामनी षिनिरिति धरणिः। कूर्मराजेति। एकधुरीणः। धरणीधा
रके इत्यर्थः। एका या सो धूः श्चेत्ये कधुरा। अप्त्रः पूरक्षूरित्यादिना अ समासांतः। खः सर्वधुरादिस नु वृत्तेरकधुराश्चेति
खः। धूर्भरः। परार्थचिकुरखोन्यकार्यविधुरखः स नूकेथं विगीतोऽस्मि दितो स्कोऽपि तु नास्कोऽनुगीत इति क्वचित्पाठः। तत्र
लोकव्हपरार्थचिकुरखोऽन्यप्रयोजनपराङ्मुखः कथमस्को अपि तु नास्कः सुगीतः प्रसिद्धः सन्नित्यर्थः। ममकार इति। ममका
रो ममत्वं। ममत्वस्यायं विभक्तिप्रतिरूपको व्ययं। यथा ममतेत्यादौ। उपलोलनं दोर्लो। जिस। अत्र इष्टा तृमाहृ कष्टेत्यादि
श्रवणानां कर्णानां वेधव्यथा वेधनपीडा। कष्टा दुःखप्रदा। वहनक्लमत इहनपरिश्रमश्चनित्यः। कुंडलं पुनर्नः। कृपोलस्य
गंडस्यालंकरणं। न तु श्रवणानां। तथा च राम प्रयोजनमस्मद्दीनां न तु भवतामितितात्पर्यः। अकृतास्त्रः अशिक्षितायुध
वेदः। अनभ्यस्तास्त्रो वा। क्षीरकंठो दुग्धपायी। बालक इत्यर्थः। मैत्रावरुणिर्वसिष्ठः। पुरोधाय पुरोहितं कृत्वा। पुरो व्ययमि
ति गतित्वात्समासः। संस्कारोऽपूर्वशस्त्रप्राधान्ये। अपूर्वशस्त्रप्राधाने यः संस्कारो न तु भवे पिचेति विश्वः। कृशाश्वो विश्वामित्र
गुरुः। आयत्तं ते आयत्ताः। रघुराजवीजी रघुराजवंश्यः। वीजं प्रथमपुरुषः प्रधानपुरुषो वा। रघुराजवीजानामिति पाठे र
घुराजा एव वीजान्यंकुरकारणानि तेषां मुख्यः सिंतम उत्तमः। संप्रदाय उपदेशः। शंकृतकियामि। उपासीनः समीपे स्थितः। म
त्रोपनिषत् मंत्रवजुलो वेदभागभेदः। अध्यगीष्ठाः। अधीतवानसि। इङ् अध्ययने लुङ्। विभाषालुङ्लृङोरिति गादे
शः। गाङ्कुटादिसूत्रे ताडित्वे सति घुमास्थेतीत्वं। अलं निषेधे। अलं ये त्या यथा तेरे ताऽऽद्वयति दिवइत्ति। अप्युतरो
पि सूक्ष्मतरोऽपि। अभिनवोऽपीति यावत्। तिरस्कार त्वीजवनिका। दिवः पृथिव्या रिति द्यौश्च पृथिवी चेति समासे दिवसश्च
पृथिव्यामिति दिवशब्दस्य दिवसादेशः। अणुः सूक्ष्मे व्रीहिभेदे इति विश्वः। तत्त्विनीष्वच्छा अंपदुतरेति यावत्। यद्वा विर
ला। तजिन विरले स्तोकस्वच्छे पिवाच्यलिंगकमिति विश्वः। यद्वा कस्यब्रह्मपारस्ता इरीजि क्षौ ब्रह्मास एव तत्र समर्थ इत्य
र्थः। कः प्रजापतिरुद्दिष्ट इत्येकाक्षरः। अपवायेति। रहस्यलयदन्यस्यपरा इत्यस्य समर्थं कारयेतेनाद्यधर्मेस

मायेशा लक्ष्मीं लक्ष्म तं तद्रूपया रतिमित्ति भरतः। एवमिति। किमत्र विधेयमित्ति ताव। चामदेवो रामप्रश्नानोपयिकं रूपमाह जग
तीति। भवतां रघुवंश्यानां। यथा कामयथेच्छं संपत्स्यामिति वो यदि श्रापके स्व स्य सुखदुःखनियंतव्र अयं विश्रामः श्रमोपशमो
हेतुरिस्पर्थः। अयमेव कौशिकागमनानंतरं रामभद्रप्रदानरूपः। मैत्रावरुणेन वसिष्ठेन। कृतमिष्टं च तपश्चर्यो त्पादितपूर्यो के
नत्वयि संदृष्टः। ननु तेनानागतो यमर्थः कथं ज्ञातः इत्यत आह समाधिना ध्यानेन दृष्टः॥ वासिष्ठादेशस्या चरण कृतं स्थिता
माह गोत्रगुरुणेति। गोत्रं कुलं। अर्थिकामा प्रार्थकाभिलषितामूर्तायितुं संदिशता। तथा च रामो वरपंदातुं महतीति भा
वः। नैष्ठिकानां निष्ठावतां मुनीनां। विषयेषु कार्येषु इंद्रियार्थेषु। सर्वपथीना सर्वपथव्यापिनी। क्रमते इंद्रियातिनके
8 ना प्रिसतिपद्यत इत्यर्थः। वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमइति तङ्। इदानीमतिक्रोधस्त्री व्रातपस्विनोऽभिष्टमार्यकते। क्रियाणोमि
ति। क्रियापायज्ञानां प्रकृतत्वात्। अविघ्नसुखेऽप्राप्तरामेऽनंतरं गहनात्तेतपो लेशः क्लेशात्स्वल्पतपो यया तू ज्पस्यामितविघ्न
प्रतिभयेदूरीकृतविघ्नत्रासे। अस्तमयते नाच्य मण्यलेचा अयगतो। वर्तमानसामीप्ये लट्। अस्त मितिमितमव्ययं। तस्माद
वरप्रसामोदातुमर्हतीति भावः। त्वमिति। दीक्षितपत्नीमाणोपदेशकरिष्यन्न रामं प्रतीक्षसे प्रसूय चकामिच्छसि ततो नो सकमि
यमेदिनीनोस्माकमियं मेदिनी पतिव्रता च तं पतिव्रता परित्रं एकपतित्वं स्पृशत्युच्चरति वा तदा च र्तमानसामीप्ये लट्। पत्यु
र्व्रतं यस्याः सा पतिव्रता। यद्यपि सर्वपतितया कुलटात्वेन भवति न तु पतिव्रता त्वं तथापि प्रियपुवास्यारञ्जिता सएव पतिरितीति
यमानकृत्य। यथा पांचाल्याः पंचपांडवस्वामित्वे पिनासतीत्वंघटत इति। एतेन यामम पतिव्रता कैकेयी तस्या दत्तवरित्रं राम
मेदिनी प्रवासभरतराज्यप्राप्तिरूपं वरांचितुं स्मराविति सूचितं। दौवारिकः इत्यत्र द्वारस्वरतीतिठक्। द्वारादीनां येच्। अयमर्थो लक्ष
णागमनरूपः। उज्जिहीतेऽउदेति। ओहाङ्गतौ। इत्यस्मे घो। अभ्यासस्य भ्रमामिदिति त्वां सुराधीश्रेति। सुराधीयस्येदं इत्यणो धार्दृष
स्याऽन्यथाज्ञानकर्तृ अपरेऽन्येपुराणा ब्रह्मलाताः। अग्निध्यानाघपेदत्याऽपरत्वं सत्तपस्तु वर्नापितरोमरीच्यत्रिप्रभृतयः सप्तर्षयः
कृताः। तेतोनानादेवप्रतिपाता तु दृष्टेन सतो यागकृताऽमुनाः मीव्रह्माणो वैश्वानरप्रथा दृष्टिहृष्टताः। वैश्वानरपथ आकाशविशे
षस्यानं यत्र सप्तर्षयः संति। यद्वा वैश्वानरपथो ऽग्निपथः। यत्र सप्तर्षयः संति। तद्दृष्टिरेवा। यद्वा वैश्वानरपथा बहुविधनिषेधदृष्टिरेव वा
ह्यएव घृताः। आर्द्ध जितागिनोनकृताइत्यर्थः। वैराग्ये पुराणसंबंधिनी इति कथाप्रतिष्ठकथा यद्वृत्तं प्रथयति ख्यातं कारयति १६
स्म। प्रथ आख्याने घटादिः। नद्रूपं तत्किमिति सत आह। रूपयन्नाटयन्। तनं निश्चये। धूपते ऽनये तिपावनी करोतु टा। ननु भण ४
सकनिष्ठत्वाज्जामंप्रति आर्यपदेनाभिधानं। तदुक्तं भरते। विप्रामात्याग्रजा आर्यानिदीसूत्रकृतो मिथः। इति। अयमयं वितिसंभ्रम
दभवतः। इति द्विवचनं। अयं मुनि[illegible] जना। इदिशोन प्रशामेन राता विश्वसनी

यतनुः परपीसाश्चर्यस्य स्फोरणं रूपः । कीदृशी । भुवनभयंकरीः । मे घातिभिये भुक्रमं इति स्वरूप । अरहद्दिविदजं तस्ये
तिभुमूः । कथमित्यपेक्षायामर्थान्तरन्यस्यति स्थितमिति । इदमेव वास्थितं भुक्रमे तदित्यर्थः । महो षधयो दिव्यलताः
तमस्यंधकारे सति सहसैव हठे नै व ज्वलंति । कीदृश्यः सुकुमाराः मनो ह्यारमती याः । तुषार तमाः अर्तिशीतलाः । प
तादृश्योपीत्यर्थः । अथ यत्तमसि क्रोधे । एवमिति । दुरवगाहेऽनवगाह्याः गंभीरे महान्तो आश्चर्यं कुर्वंति । नमो चरि
यश्चित्रऽः । कद्रूादि त्वेर तासामथ्यान्तिऽ । दुरवगाहगंभीरमत्विम त्वमे व स्फोरयति । अतेस्यादि । अत्यकोन्यिकस्य यु
छितानि कर्मभूतानि पोरा तिकारतां तिवदंति । नेत्रा द्य । अथादि । कीदृशानि । नमतो येऽमरास्तेषां शिरः किरीटनाशिरो
मुकुटानां यद्रो चिस्तेजस्तेन घृ कृतानि निर्वृकृषि तानि रोचरूपाणि नमांक्षियत्र तानि । प्रलवि हतिकरी तिसत्पोनात्रा का
रितीभिरस्परोभिः सहजगानिग्र कृतो भस्मी कर्तुमिछत । प्रवयि हतिकरी निरितिक्रुमोहे तुताछी त्या नुलो म्प चिन्ति
रु । ति त्वालङ्कीपु । वामदेवो राम भद्रपरिचाय यति ब्रह्मेति ब्रह्मतेजः परिणाम भस्या । वतुः प्रकारेण शारीर त्यागिनः । सप्य
भृंगस्य मुनि विचित्रो चस्य चरो हव्यानलस्यायं महानुजोरामः प्रथमो त्रा । आघभागः । जलाचते व्यधयरु । भूमान्कृत्वा न भोज
योरितिधरधिा । प्रह्लस्या तिचिचयतो थमिति कृत्वाली लामात्रेपो यमहीसा धन त्वमङ्लात्रा या दाहस हर्षमिति । अतपुक्स
प्रेम आदरः । आरत्पकेभुवन वासिषु । अरत्पा मनुष्य इति बुत्र । ब्राह्मत्पं ब्रह्मकर्म ब्राह्मणादित्या त्यज । वृत्ते न ऋत्र
येणा । कुत्रादे तम किंचर्षे वत्से इति जिष्ठः । अमुना सप्यभृंगेण । विभांडकस्या पिष्ठे स्त्र ष्यश्रृंगप्रसादादेय पुत्रो जात इति
तात्ताः प्रपुराणां । येषुति । पुरोगेहितव तोपितवतः । क्रियाः व्यापारकं नापान्त्र । तेतव । अचलंप्रांतदेशः । अथ लत्राद्रस्पा जलप्तेऽधिगत
सिद्धाः याऽन्ययः । वेघुनर मीसामादयर द्वाकवोजाता स्तेध्रुवमृ ष्यश्रृंगचपसामैश्चर्यपरिणामः । अत्राप्यजहद्वि गता । वेन यिकीरि
तिविनयाद्विधकमितिठकूऽ उपसर्पतः समीपंगच्छतः । महनीयाः पूजनीयाः । सावित्रो सूयपि त्वो । तस्यापत्यमित्यण् । भूया
स्तामिलाशीर्लिङ्गि मध्यमपुरुष द्विवचनं । वसिष्ठो कौशिकः जगतां मा प्फदघिकत्तार धारणे हेतुमा हयेषामिति । तद्ध्याः
स्तनायेवकलशौ तोयेवधारी गजबंधनी तत्र गज पति र्हस्तिराजः । आम्फदपिकीमिति तदस्य प्रोजनमितिठञ् । त्वमिति । तात्ताः
अनिर्वचनीयस्वरूपाः । दृशा तयोः दशायचयवा । संख्या या अवयवे तयप् । चेतानि स्ये तारूपाणि । आवामति स्यादिति । चिवु
कन्या च मांशितीनिदर्शः । स्वाहाकारमिति द्वितीयायां येति तामुक्त्वा वीप्सायां तामुक्त्वि धाना कथमत्रावी प्सायां तदिति येत्

मध्याह्नेऽपराह्णे प्रदेशे तिसृष्वपि छाया दर्शयत एवेति सायः। २९ मध्यंदिनं कृत्यादिति दिनङ्। मध्यस्य कृत्स्नस्य मध्यमाह्नस्य। २९
ना। अनुदात्तं पदमेकवर्जमिति ञ्जाप कादत्री छायामपि तामुल्लोपि यावान्त। दक्षिणाग्निर्गार्हपत्याहवनीयो त्रयोऽग्नयः। अ
ग्नित्रयमिदं त्रेतेत्यमरः। अत्रय घपित्रे ताश ब्देनैवाग्नित्रयं लभ्यते तथापि अग्निशब्दो पादानं स्फुटार्थं। यथा करिकलभ
इत्यत्र करिशब्दः। क्षीरोदस्य समुद्रस्य जले शायं जलशायिनं व्याकलुषि हरिदेवा। दुग्धदाननदिन अहार्थमित्युपपत्तिः पृथ्वी
मवाधीतरन्नयतारितवंतः। क्षीरोदशब्देन समुद्रपर्यायो यतेऽघदाजलशब्देन लक्षणया क्षीरस्तु यतद्रूपेण योने सामानाधि
करण्यविरोधः। जले शायमित्यधिकरणे शेते रिति घञ्। शय वास वासिष्वकालादिति लुक्। अवा तीतरन्निस्यवतरेर्ण्यन्तात
७ लुङ्। चङ्। रपं तत्वादिदृत्यता। निग्राहिताः निगृहीतव्याः। एतेन रावणवधपर्यंतां मुस्माकमुद्देश्यमिति सूचितं। निग्राहितार
इतियरे लुङि कर्मणि तङ्। रसिस्यात्र सिजित्यादिना चि तवद्भावाच्छ्रीरिदृया। अयको शिकः। भवते ताताय वेलसन्नम यार्थानो
श्रीयमाणा इति सम्प्रदानत्वे मन्यकर्मत्यपदुःखमितिपावत। मसु दैन्ये क्तो कुधीति विभ्राः। उत्पीडः समूहः। उत्क्रमो वा। निग्रहमाता
भिभूयमानः। इमौ विवीरामलक्ष्मणौ मुनये समर्पितावितिभावः। निमित्तं प्रभलदाणं। नेपथ्ये वैतालिकः पठति। सुखाय सुखा
र्थं तादर्थ्ये चतुर्थी। माध्यंदिनी ति। मध्यं दिनस्य मध्यं दिनो मध्यंदिनस्येयं माध्यंदिनी। अणडीप्। किरतीति। अतिवामनी अतिख
र्वा। स्थलकमठपत्रस्थलस्थितकच्छपवत्। विक्षिपते शलति। अपिः सम्भावनायां पुण्यावरिणा अपि कच्छस्थली जलचक्रं लभ्य देयत्र
घिश्योरते तत्र च्छपं वीत्यर्थः। त्रसरेणुभिः द्युलुकनयारश्चोऽयैः। शिशिरमधुरा। शीतलो मनोहरा वा। विभ्रष्टीचइति विभ्रान्तीस
पत्रं विशदिनाकिन्। विभ्रमदेवयोरित्यधादेशः। अधिशेरतइति शीङोरुट्। कच्छस्थलीमिंमधिशीङ् स्थानादिना कर्मता। मितिय
रूपाद्भव बाह्यत्यमरः। विभ्रमं यतिविभ्रमस्य। अपियेदानीमिति। पटीरतरुश्चंदनवृक्षः तस्य यः कोटरो रंध्रंसंपर्व कुटीरो ल्पकुटी
कंचुके तामध्यासीनाः। कंचुकेन निर्मोकेन विनिर्मुक्तो गोपि वः। कोमहवालोमाऽऽक्रमः स्वेदो मिघर्मकस्तेश्च यासांताः। पटीरश्च दन्तरफिति
ति मेदिनीकरः। कुटीरइत्यत्र कुटीशमीशुंडाभ्यो रः। अत्पा कुटी कुटीरः स्यादित्यमरः। अधि शीङस्थासां कर्मेति कर्मता। भोगः सुखे
वने वाहे शरीर फणायोरपीति मेदिनीकरः। स्विदस्क्त स्वेदने घर्मइत्ययं। रक्षु शीःस्यादृढदंष्ट्रयामित्यपि। प्रियमपीत्यत्रापिरत्र
पृकत्र प्रियमतथ्यत्रावृथा ईर्लभं तामाहतथाचकिरातार्जुनीये। हितं मनोहारि चदुर्लभं वचः इति। वैतालिका बोधकरा वंदिनः स्तो
तिपाठकाइत्यमरः। वैतालिक वाक्यं तथ्यत्वस्थापयति मे दोह्दूते रितिमाम विभरे तागुरू मिरुरुत्तरे। ताहत्यासपश्चिंदिर स्निग्धवस्प
भावा दत एवमं दोह्दूते। लघुलघुचालिते। शिरो भिर्लीहीता। दृश्यं भूतलक्षणो लतीया। बोद्रुद्ग तंदंडइव शामाची रोमांचदंडः। उप
मितं व्याघ्रादिभिः सामान्यप्रयोगइति समासः। तेन स्फायतेर्दृढिमं छेत्त। आमनेपदानि सत्याद्यत्रेन तङ्। योनिर्मोकि संधिः कंचुका
वकाशः तस्मा प्रसरन्तं विगतलं षसमद्रो दर्भः स्वेद प्रसरो घर्मप्रवाहो यासांताः। प्रसरद्विगलत्यादित्यनयोः समदत्वे दसूरया यथात्र

पदस्तु पल्लवरूणं। अंगारसुविततमिव प्रथमानमास्ते इति भयमुत्प्रेक्षायोगदर्शनात्। तर्ल स्वरूपं। स्वरूपात् धवोस्तर्तमि समरः। यद्वा
अंबरतल्लादितो गतवभुवति। इत्यागतो कः। नूतासु मिमर्कटः। मर्कटस्य विस्तारवृत्तविधमंडले द्धत। ततो ते घस्त्रि। ओजितुरी
विरपगतते जोइत्यर्थः। दर्धादितिनोभ्यस्वाद्दु तुरितिनुभ्रिवधः। निसप्तस्तनरजीवे समरः। जीवातु जीवनौषधमिति दीर्घ पाडु
रक्तधूसर इतिच। साश्चर्यमाह दिग्मंडलीति। शौखप्रसूतिका: सुखशयन प्रश्नकर्तारो ये मधुव्रता भ्रमरास्तेषां शंका पालं मंडलते मे
या वालो वजमणिभूली सखी दीति यावत्। याप कजवनीप प्रवनी तयास रसाः सा ध्वौसाः सखी वा कारसखा द्वे। धुंसि संज्ञायां घः प्राये
तो तिघः। सरस्पः सखो वराः सं ती विशेषः। जाता इति या तुष जलनीयो पि सुख शयन प्रश्न सो पिप्रातरूत्थायागं छ तिमधुकरसमू
हा अपि प्रातरुत्थाय तत्रागच्छन्तीति सुखसुप्त प्रष्टृत्वेनस्तूयिता। सो स्वप्रसुप्ति कृइति पृष्ठतो मुखाद्दिभ्य इति ठञ्। किरणमालिनिसू
र्य गभि ते पिसजा तगर्भ पि सति। तारका दिव्या दितत्र गगनांगणे तिरोहिते पीतस्वर्धः। यद्वागर्भ इवाचरति। सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विधे
क्यप्रकृति क्विपि कृते कः। कीदृशो दिङ्मंडली दिकुसतुंत समुस्पायन्नमुकुटं। शिरोलंकारः ज्ञेदस्त समंडनार्थः। शोभयितायः पद्मरागः कुथ
मंडार्थे स्पथे तिकर्तरियुः। करतो वाच्यु द्दूः पद्मरागध्वासौ रत्नेष्वेति कर्मधारयः तस्याङ्कुरे अंकुर इव रूपकं। पुनर्भ्रमरतां भ्रमरतोना
तिमनोहारित्व द्विके। यदाह कालिदासः। भ्रमरतस्या भरतं प्रसाधनविधे प्रसाधनविशेषः। उपमा नस्वो पिसे स्वेष्टकपमानं वचस
स्मा इति। स्वर्यस्पाति नवत्वेन मनोहारित्वा द्वौ हितत्वाच्च पद्मरागरत्नांकुरत्वेनरूपणं। अंकुरपदप्रवेपो तिलो हितप्रकटनार्थः। म
कं मडने। मकैः कट नत्नो पश्चे तिन्यासकारमतेन मकुटइतिसचति। मकुटं मुकुटं विद्दुरिति शाश्वते दा मुकुटशब्दो व्युत्पत्ती सवधेयः। अ
नेनूपवेनारुणो द्युः सूचितः। अंकुरो भिनवोद्भिदी समरः। यत्कवाले तु मंडु लमिति या कलिका तो टनेभिं दा प्रथवणाद विकसिता
नाभवकुसुमानां त्रोद्गमे वाधिते ताति विकसितानि नवेति शो तु सर्व तावलोकनं। अन्यर्थं प्रकटयन्नू सूर्य किरणानां किविदुद्यमाह
प्राची लोदि। अंबरमतो रादि लस्प द्वेद्धिसंख्याकास्ति सप्तमिसंख्याकारस्य: किरणाः रमणी यथा स्पादेवं घोउक्षरं तेनाकाशप्रति
च्छं ती लखर्थः। न दर्थरदसादिनातडः। कीदृशः। प्राच्यादि शो विलासार्थ कृति काकलाभरणा। याकमलिनी तस्याः संवर्तिका नवदला।
नीयो प्राची विलासिन्या नवदल भूमादधिनवस्य किरणाः एवा भरणानि कृतानीति भावः। यद्वा प्राच्यादिशो विभ्रमेण विलासेन कर्ति
का कर्णालंकाराः। कर्णिका कर्णालंकार इति कनू। कमलिनी संवर्तिका: कमलिनी नवपत्राणि। यद्वा संवर्तिं तिप्रकाशार्थं तिसवर्तिकाः।
एवुल्। प्रकाशिकाइत्यर्थः। अनयोर्विशेषणसमासः। भिन्नमेव वापद। तस्य कायमिह अन्य किरणोदया दुक्ष स्फ्लो खुा समल्पप्रकाश
मपीदमंभोजमुकुलं भतेइलं नविकसति। ननु किं विदुन्मीलितं सत्कुतो हतौ रसनविकसतीत्यत आह अर्कस्मात् सोमूयमिनि त्याजस्तु
नस्तस्य कतयानर्कं हि तत्येन कोवा कुसुमलोतु यहि निःक्रामलिंगच्छन्योभ्रमरौ भयात् त्वरातिशयात्। यद्वास्तु द्दमोश्च सांसंभूय प्राप्यास
संभ्रम भूतिर्वतिसे प्राप्ताविति भरतः। अत्यदीर्घ प्रदया किंचिद्विकसितपद्मभ्रमनं तरमेकदेचवहि निर्गच्छद्भिर्भ्रमरैरलं तविकासः इव

मममन्यपः। जिह्लासुमेनाभिपूर्णंयपानन्नंसपर्याः द्विजि कुल्यात्। अत्पासीदविजस्यासन्नो भवति। दीक्षायस्तः। निकुशपाभि
त्तिनिर्धारितो वष्टी। प्रथमे आधाः। प्रथमवरमे तिजसिविकत्वेनसुयंनामसंज्ञा। उत्तरं गितं च वलं। साधयगच्छ। साधयेति
चगत्यर्थ इति भरतः। यद्वा साधय कार्यमिति शेषः। शिवाः कल्या पादुका। निभ्यस्यति। रामस्य। पिविश्लेषोमयी तितावतः
ध्यचिदिति। अस्माद्वियोगात् अस्माद्विश्लेषपीडया दुःखी सन्तुः स्वाकारिव्यतिदुःखितं न करिष्यति। दुःखादातिकोमयाइविडासुनोअ
पूर्वविषयस्याधिपो वनविवर्तस्य। कोकोऽनसुखी सन्नस्य शायिष्यति। सुखं न करिष्यति। अर्तिः पीडा घन्तुः कोपो रिप्रेम
रः। कद्वा स्पर्धा। कद्वा प्रकोपः। स्यधारितेति माधुर्यस्य सौशील्यस्य। यदिदोर्धरिति। जनिकर्तुर्जनिनकारतास्य पितुः प्रकृतिनां स्वभा
10 वः। तत्र जन्यजनकभावपूर्वसंवंधः। उपाधिः कारणं प्रयोजकधर्म इति यावत्। उपाधिं विनापि व्यसनोदयो दृष्टो विलासाद्युभिति।
कथमेवमत आह विशुद्धा इति। कृपां तर्कयामि। तथा च रामस्य ताद्यपवगुणा विज्ञयो यस्य वालिकुरवयतीति। अनुहरतद्भृति हरते गति
ताच्छील्य इति तङ्। प्रसन्नं विपद्दिर्घ्न्ये रोदोषे कामजकोपाड् इत्यमरः। प्रकृतिर्गुणसाम्ये स्यात् मात्यादि स्वभावयोरिति मेदिनीकारः।
कृयं निश्रिततकेयोरिति विश्वः। रत्नाकरइति। अस्य चन्द्रस्यपरलोकरोजनयितारत्नाकरः। सहजः सोदर्यो वर्गोऽमृतादयः। किं कथ्य
तां तद्रूपमानाभावात्। अमृतादिभिः सहजैस्तैः किं अपि तुनकिमपि। इदुधुनस्तदन्यदेवाधिलमभिघितनी यत्स्वरूपं तस्यांतरं स्वभा
वांतरं स्वभावविशेषः। यदसाविंदुः कुहूदयंधुरिलसिति। तथा च स्वाभाविकरूपनिवंधनो व्यपदेश इति भावः॥ सगर्भ्य सहजाः समा
इत्यमरः। कोस्तुभो मणिरित्यपि। तत्त्वं स्वभावे सत्येचेति धरणिः। दक्षिणकोशलेश्वरसुतां कौशल्यां सा व्यधाम... समाभ्यासयाम।
॥ ॥ इति प्रथमोंकः॥ ॥ वतः इति। यजमानो यः सोमवतियज्ञे दीक्षितः स यकौशिकः तस्य शिष्यः शुनःशेफः॥ प्रभाते प्रायत्नमस्याः कु
तोवगतमत आह तमोभिरिति। पीयं ते आशाघं ते। गतवयसि षष्ठे सति पश्चिमात्रामारोहतीति यावत्। धूमस्य स्याः मत्वात्तमस्तेन हृ
तां। अन्योपि धूमोऽज्वलितव्यतो वह्निः सूर्यदिशो व्याप्नोतीति ध्वनिः। सपिदाहरतारूपकायापित्वरमाताः सत्वरमनुदेश्यमायं सूर्यम
घ प्याहित्याह रूथां पतिः सूर्यः औप्यवंद्वतेपिनपतत्विनोदेतीत्यर्थः। स योजानामंतः पश्चात्पूर्तमपावत्र अजिमयं शाल्येकर्णन्तु। अंतःस्थे
व्ययं। पंचमांतः। पंचमाश्चाव्ययाद्धुक्। अयोलोहं कांतमणिलोहाकर्षतामगति। आदित्योदये सति पद्मधिकाशस्तेन तत्र स्थितानाम
लीनां वहिर्निःसरणमिति। इदानी भावनोभाविलिंगमाहजाता इति। पधोयः पलांडुः। पियाज इति प्रसिद्ध इत्याण्डु धूसरमनोहरावया॥
कातिस्तन्हे पिकाकारकाजाताः। किंचनरूवः। किं विद्दीप्तयः प्रावीत्पूर्वाद्दिशामंकुरयेविजडेदयन्ति अंकुरशुकांकुवंचीत्यर्थः। पद्माकिंच
अपिचेत्यर्थः। रूयो दीप्तयः सूर्या दिशां न अंकुरयं तितथाचाघाप्यरूपेण दयोनष्ट इत्यर्थः। राजीवानां पद्मानां जीवातवो जीवनौषधं तयः।
वर्षाणि। आदित्यसंवंधिनइत्यर्थः। अंकुरोस्यास्तीतिनकरोतीतितिमिरं। ताविष्ठवत्पानिपादिकस्येतीष्ठवज्जायाद्विनिमकोलुंक्। किंच न
श्रोषोव्ययः किंचिदर्थविंदुमाइतों वरतलादाकाशात् गलतीतिशेषः। अस्ताचलं अस्तपर्वतं संचवति आलिंगति। सुविवन्स्यं योग इति पक्षे

इविता सर्यां। निष्क्रामदिति क्रमः परस्मैपदे च्चि तिदीर्घत्वे। कर्णिका कपिहस्ताग्रे करमध्यां शुनावपि। कम्पुकादि छयंत्रोदृ
वराटे कपिभूषणा इति विश्वः। संवर्तिकानवदलमिति च। संभ्रमः साध्वसेपि स्यात् संवेगादरयोरपीत्यपि। सूर्यकिरणाः क्रमेण
क्रमेण तदूसत्र परिहासपूर्वकमानमारूपकद्वीति। अस्तं च यताम स्तं गच्छतामेषां किरणानामेकद्वि प्रभृति क्रमेण एकद्व्यादिरूपेण
गणानामिव कुर्वाणान् लिपीपानि दशशतानि तेजः संवर्तिकाः पद्मनवदलानि समकोचयत् संकोचितवती ताः संवर्तिकाः दश श
तान्येव संप्रतीदानीं भूयोपि पुनरपि प्रघतज्जदयं गच्छतो भानोः सहस्रकरान् कौतुकेनेव संख्यातुं गतापि पुंक्रमशः प्रसारयति
कमलानां सहस्रपत्रत्वाज्जानोरपि सहस्रकिरणत्वात् यथायथा किरणा अस्तं यान्ति तथा तथा कमलानां पत्राणि मुद्रितानि
भवंति यथायथा उदयं तेन तथा तथा विकसितानि भवन्तीति तात्पर्यः। घृतानीति इताः शतरिरूपं। यद्यपि दश शतं साक्षान्न मुकुलिता
थापि संवर्तिका दशशतेन स्पष्टीलिंगेन विशेषणविशेष्यभावो भवत्येव। विशाला माघाः सदैकत्वे सर्वाः संख्ये यसंख्ययोरिति वच
नाद् विशेषणविशेष्यभावश्चार्थयोरिति लिंगविशेषोप स्यस्य प्रतायात अतंत्रत्वात्। सहस्रकरानित्यत्र करणात् तत्कृत्वं सहस्रायत्
ये कर्त्वं विवक्षितं अतो मिन्नवचनत्वे पि सामानाधिकरण्यं। करो वर्णोपि लेरश्मा विति मेदिनीकरः। अनेक किरणो नालं कुर्वीपि
नभस्तले सूर्यस्योदयं प्रतिकृतो [illegible] नानि तमाशंकते। प्रत्यासन्नेत्ति। शंके वितर्कयामि त्विषां पतिः सूर्यः तुहिनति पूर्वं प्र
सिद्धिख्यापनाय स कुंः। कुं इकारस्य वर्णाकारं छित्व भाण्डतत्त्ययाटं केन द्वारतो रङ्गच्छागीति प्रसिद्धेन [illegible] शृच्छितत्वं [illegible] तावत्। नि
दृष्टित्वादङ्गतेन रज्यंत्तु रक्तीभवत्। कर्मकृतीरिपृमनरपरस्मैपदं उदयं दिवं मण्डलं च स्परजः छटया कृता संमूर्च्छन वलयितो वेष्टितः सन्नूपा
वदभ्युदयते उदेष्यति। यावत्पुरा निपातयोर्लडिति भविष्यति लट्। तावदेव तेजस्त्रसरेणावो दृतो [illegible] प्राचीनं पूर्वदिग्भासंबद्धंविषय
प्राकृत्य द्वात्र दाकाशमात्मचते आच्छादयंति प्राचीनमित्यत्र विभाषांचेरदिक्स्त्रियामिति खः। इतइति आद्यादित्वात्तसिः। संभ्रमं तात्। इतोस्मात
कारणात् तर्शंके इतियोऽयं यावदिसकपक्रमे। [illegible] उदयत इतिवर्तमाने च। अथ्वगतो [illegible] रूपं त्वष्ट्र टंको [illegible] जे ति पाठे [illegible]
दूत्वर्षाः। [illegible] कश्च्यासन्नो निकटस्थोयः सुरेंद्रः पूर्वदिगधिपत्वात्तस्य सिंधुरो हस्ती ऐरावत तस्य मस्तके सिंदूरणसं
इंनिधि [illegible] भय [illegible] घमरूपाः अत्वं तं लोहिताः न तु स्वभावतः किं तु पाधिसि भेदान्तपान टकोनीलकंपि [illegible] व स्वनित्रे टंकने स्त्रियामिति मे
दिनीकरः। अथापि पतावतापि कालेन लघवः। [illegible] स्तम्भाकाश। वितायमानयत्नस्य [illegible] यमाणायत्तस्य। तन्नोते यफी सात्वि।
संभ्रांतो भीतः। [illegible] आर्यं पुनः शोफकिमप्याश्चर्यंभीष तां च पदं तो। आर्यं तिथाले [illegible] दितिभरतः। पुनः शोफ इसच शोफपु
[illegible] पुनः सं [illegible] अज्ञेति। रामभद्र इतिको [illegible] कुमार आगत इति [illegible] हलेन धावतः तपोवनपर्यन्त
[illegible] परिस्थिता [illegible] पतिता तो [illegible] पलो [illegible] अत्र मुनिका पु
परिस्थिता प्रस्तार [illegible] भानुवीभूय [illegible] वसां [illegible] पतितालाता [illegible] तस्माल
त्वली तिप्रसिद्धा। परापतिता आगता। [illegible] पुनराहृति: पुनरागमनं हियस्मात् जीवत एव दृष्ट्वा [illegible] पुनर्जन्म। पुनर्य इति [illegible]
मुत्तरीय [illegible] सीति [illegible] त्वयासा [illegible]

देवैः

।त्यादौ तथा प्रयोगदर्शनात्। तेन जीवत एव तावदिह पुनर्जन्म दृष्टमित्यर्थः। यद्वा पुनरादृष्टमिति रेव जीवतो जनस्य मया दृष्टः। लो
कोक्तिरियं जाड्य इति। चानन कुर्वराधुरो हि तस्य तत्र भयतः श्राता नंदस्य जननी। तत्र स्तवः। तत्र भवतः ... जननी तु दृष्यामात्रोरि
ति विश्वः। दीर्घतपसो मुने गौतमस्य। दीर्घं तपो यस्येति व्युत्पत्तिः हि। ध्य द्वादीर्घचापा इति गोतमस्येव नाम। वस्य मन्फना ओघेन
शापेनेति धावद्धनिर्जस्त्रीयमिं इयदो वर्त्मनि दियो सामर्थ्य मे वि ... प्रस्तर पुत्रिकारूपं विवर्त मानं परित्यक्तमनुभवं तीसंप्र
लस्पर घु राजपुत्रस्य श्रमस्य तेजसा प्रभावेन पादस्पर्शमात्रात् तस्माद्बंधकारो नूतनात्। अद्वांधमहसां करोतीत्यंधकारो मुनिस्त्रा
पुण्यं। कर्मत्यपण्। निरस्तु यत स्वयं पुका। मुक्तमो सलोल ... कर्मकृतं स्वरूपं। अन्य दृष्टांधकारं तेजसा प्तिरस्क्रियत इति ध्वनिः अल
निः फलं। अहो इति। अहो आश्चर्यमार्य सप्रसादे न पुनर पिजीवलोके प्रविश्यो स्मितया। पिरा काज्यो द्यापि न मां परित्यजति। तस्मा
दायश्रुनः से फणुकूर्वं विश्रमतां। जीवलोके प्रविश्यो ... पर्यवस्थापयसं इत्यु। चिमृश्येति। अहु हस्तुर पातिरूपिक
त्वमेवाह सांकर्मकृतवानिति भावः। अत एव विश्वासो पि कथमिति। कथमिति। कथं विषय मृगतृष्णा फलं फलं यावतो रे
त्वमे ... हरिता र्त्थपशुत्वं। यद्वा हरितातापोडु रत्वं मन्मथ भावात्। हरिणाः पा
रिविहृरिपाता विडंब्यते फलभक्ष्या आस्फा लनेन प्राधाते न। हरिता र्त्थपशुत्वं। विषयस्य विरसोदकं तिपाडसारत्वे नमरीचिकया रूपणं। मृगतृष्णा
डुरः पांडुरि त्यमरः। विडंब्यते ऽनुपति। विडंबिरपं नुयादिरजने वर्तते। विषयस्य विरसोदकं तिपाडसारत्वे नमरीचिकया रूपणं। मृगतृष्णा
मरीचिके समरः। हरिश्चंद्रार्कयाता श्व ... कथमाचिह्नितमेदिनी करः। मृगः पशौ कुरंगे चेति विश्वः। स्फा ... फलभजेति
हायवली। फलमफलं तु रो भाया मिति रत्नकोशः। अत्यीयानल्पप्रायः। अल्पयत्नो ... द्विवचनविभक्त्येतीय सूत्र। अल्पीयसंचमे
वदव्यतिकथमिति। ऐहिक मे तद्वरमभजं। इत्यराः ... ऽधुना मा दिव्या द्याऐहिकसुखो ध्यवसायात् एतद्वा मसुखयत्नो दी
वदव्यतिकथमिति। ऐहिकमेतद्वन्मजं। ... त्रयः सुखो। निपराहत्येते लोके नेति शेषः। हंतेरत्सूर्वक्षि ति त्वत्वं। रात्रिराष्ट्रे न सु
वैपादहरणे संवो धने वितर्केवा। अभूत्रातु भिक्षयः। राचयः सुखानि ... णपदे रात्रिवृषदे श। अथवौ वि न्रयस्वे चता द्वंद्वं महत्त्वमित्सा
खलु पले स्यते सुखकालत्वात्। अत एव च तु मा तुरु सर्वं दक्षतीति चणदे। निरात्रिवपदेशः। अथवौ विनयस्वे ... पिजनो विवेकनिर्मलता नमंकु
रुकिं त्विति। मनोहारिमिसत्येवं मरणादि ... यमा नास्या ... पिलो चनादित्यस्य। पिजनो विवेकनिर्मलता नमंकु
रुकिं त्विति। मनो हारि ... नयन सहस्रत्रयस्य। ता इमा अनिर्वचनीय विभवेनापारसंपत्तौ सत्यां पि विवेकमं कुरुं कर्तुं मस्ति ता
वी कर्तुं नाधीष्ठे न समर्थो भवति किं पुनर्न नयन सहस्र त्रयस्य। ... पत्तिः धर्तु त्व मवि वेकिता। एके कमप्यनर्था याकिमु यत्र चतुष्टयमिति।
पतिर्दिंङ्गो धीश्वरः स्या दा। अपि तु नन्दादापाम तः। योवनं धनसंपत्तिः प्रभुत्वमविवेकिता। एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयमिति।
लोचनं दितयस्ये सचाधीगर्थेत्यादि नाकर्मवि वक्षा। नयनसहस्रत्रयस्येति सख्याया अवयवेतयप्। सहस्रनयनस्येति कर्मधाररुः
तत्र सहस्रं ... अनयोर्मालिकं द्वयोर्नेत्रे वे प्रमथ कथने नजहल्ले
ऋष्यते। सहस्रनयनानामिति सम्माहारे द्विगुः पात्रादित्वात् ... मिति। मतुपं तौ मुपजायमाना च दत्वं प्रीतिया ऽक्षेप
किं प्रतिपादितं स्यादित्या शंकयाह क्रु बस्त्रत्रासाधारणी कारणतामाह यक्रुः प्रीति मिति। ... अनुत्व चण इति द्वितीया। मसोदृति। मस्त्र एतस्या पूर्व
रागमतुलश्री कृत्वा परातिः कुसुमचापचापलान्यै निमन्म थ विकारान्दर्शयति। अनुर्लचाणइति द्वितीया। ... अपरम पिवाविधादिकमस्तीति हृदयं। अस्य पना
मुनि गृहिण्याः पुत्र पद्मिनी मोत्र ... प्रवासे कारणं। इदतावत् ... नपरं सरित्सिपर्यु ब्लुकतर्कहितः। अक्षीत्यादि। पुरंदरसंदेशमनंद
प्रार्थना। अहो ति। आर्य द्वितीय म ...

नः पुत्रः। नंदनं वासयो ध्यानेनं इनो हर्षके सुत इति मेदिनीकरः। वालीति इत्युच्चैःकारान्तो पि। तथा च विश्वः। ऐंद्रि यलीचपादित्रे
श्चेति। प्लवंगो वानरः। तं चेति। जांबवान् ऋक्षकराजो वालिमंत्री दशकंधरेण रावणेन प्रदत्तमैत्रीकं तमवलोक्यावादीदिति यो
जना। रजनिचरराज साक्षी पर्याचक्रवर्ति नासौ वश्यो मे न। अच्छभल्लभल्लूकाः। ऋक्षाच्छभल्लभल्लूका इत्यमरः। अच्छभल्ल
इति पाठे भल्लूक एवोच्यते। गोलांगूलः कृष्णमुखो वानरभेदः। मंत्रव्याख्या देहाचार्य इत्यमरः। धिरो बेतोति। महेंद्राच स्कंद
नेन्द्रं इपरात्तवे न कंदलितो नवीभूतो विक्रमो यस्य। तादृशो रावणस्तव पितुर्वैरी भवतो महेन्द्रपुत्रलाद्यत्। त्वदीयपदो मृत्तिसंपी
डनेन कक्षायंत्रलोनगालितं भ्रष्टं पौरुषं यस्य। तादृशोऽतएव नतेविभ्यवि जयी भवते च जितत्वात्तेनावरूपमासैः कनीयः। पु
राकिल वाजिना रावणं कृत्वा थामा मार्गो पासह समुद्रं पुष्प धावदन्तं कृतमिति पुराणं। नापि सामंती तरस्य राजा तस्य जिघृ
क्षया गृहीतुमिच्छया अंतरावर्तिनि मध्य स्थिते सफुडे लघुसीघ्रं समुत्थः। संपूर्णस्थानं यस्य तादृशः। नसीघ्रं पारगमने शाकौड
त्यर्थः। वृद्धोमूलिनं संपीडनगालितपौरुषव्याजा। सपुत्रो इत्यत्रसु विस्पष्ट इतियोगविभागाद्रूपकं। यथा सुस्पष्ट इत्यादौ। तात्प
र्यमुपसंहरति। तदनेनेति। चिराद्धं चिरूढं। मंडलं राष्ट्रं चक्रं वायस्य तेन सह मैत्रं मित्रता इनर्थानुवंधि अनर्थमनु वध्नी जनम
स्पताहशं। असुरविजयिना सुरेभ्यो विजयो भंगो यस्मात् तेनायघ्ना सुरस्था सो विजयी च तेन। यद्वा न सुरेषु विजयी यस्मात् तेन अ
स्या स्रो निवेधार्थः। अमानो ना। प्रतिषेधवचनाद् इतिन्यायात् सुरविजयिनेति पाठः। मंडलं पृथ्वीकोशो देशो द्वादशराजके इति वि
श्वः। किंचेति। हरिताकरोखरः शिवः। एकेति। एकगृह स्थितेपि सख्यो धनाधिनाथे कुवेरशिवयोः केलासावस्थित्यात्त्रिपुरांतकस्य
यं दारिद्र्यघोतिका दृश्या ऽवस्था। दशा स्वरूपमाहुः। वाहनं सप्तपरस्य स्पंदनं वाहनमिति यावत्। तथा च भुजंगस्थापले नसमं मैत्रं
नयोग्यमिति भावः। दशा यस्यादीपवर्त्यो रिति विश्वः। उक्षा भद्रोवलीवर्द इत्यमरः। त्रिपुरांतकत्वेन योग्यतोक्ता। अहोस्य विरभद्रकस्य
मंत्रोपन्यासः परिहासकुशलतावत्। ततस्तत। राजन्मायाविनीय सुसजातिरिति मंत्रस्य मंत्रणायाः उपन्यासस्तु ऊहर। उच्चारयद् इत्यादिप
रिहासकुशलता। जरासंलपितं दृढत्वेन निरर्थकमाविलं प्रलापोनर्थकं वच इत्यमरः। हरीश्वरे वानरराजे वालिनि उपांशु एकांते उपांशु
विजनेऽव्ययमिति विश्वः। तदनुप्रसाजोंवनतसंभ्रमात्। इहहनूमान्केसरिवाः क्षेत्रजः पुत्रः पुत्रोंजनी वायुना जात इति पुराणं। हनूमान्हनु मां
मानपीति शब्दभेदः। स्माकूतं साभिप्रायं। अजेति। आर्य यो सौ मारुतिर्हेतो नाम धन्दुर् इति श्रूयते। त्रेताद्वितीययुगे तत्र मध्ये वीरः श्रूयते सोयमि
तिशेषः। यद्युत्रेतामध्ये हो सोपि न नाम। वटुकं। आंजनेयो हनूमान्स्यात्त्रेतामध्ये श्च मारुतिरिति। अथ किं स्वीकारे। अथ किं स्वीकिंयाथ किमिति
भरतः। सविचिकित्सं सनिंदं। विचिकित्सा प्रयोजकं रूपमाह-अजेति। आर्य यथा तथा भवतु स्वामी त्वाम्येवतं परिजल्पन सद्दशस्ता दृसा
महानुभावस्यापि तिकूलपरिग्रहः। इह प्रतिकूलो वालिवैरी तस्य परिग्रहः स्वीकारः। प्रतिग्रहो वा पाठस्तत्रापि प्रथमेवार्थः। वालिनोऽसन्मा
नप्रपन्नत्वादेव परं न सुग्रीवसपक्षत्वं हनूमतः। किंतु प्रकारांतरेणेतव्यमिति। तदुपपादयति पुरेवेति। किं न्वागमे। अथ माञ्जनेयो हन्नूमा
न्सहस्रकिरणाद्दादिसौत्रव्याकरणविद्यामधीयानः पूर्ववदतमलनः सूर्यपुत्रस्य सुग्रीवस्य साहाय्यकं साहाय्यं द्वितीयत्वमिप्र। x जनो पुत्रो x
लर्थः। गुरुदक्षिणा चकार गुरुदक्षिणां कृतवान्। वानरयोनेरितितायोनिधयकेयूरः। योनिः स्यादाकरे हेताविति विश्वः। मन्वादिसंस्कारसवि

नैवर्धितथाद्भुतया नितरां तन्माहेत्यभिप्रायः। तस्येति शेषः। आज्ञापयेत्यर्थः। साहायकमिति सहायशब्दात् योपधाद्गुरूपो
त्तमाद्वुञिति तावेवुञ्। ऊइति। ऊतदुचितमेव गुरुपुत्रः सब्रह्मचारी वानुवर्तते। वतस्मतः। ऊतर्के परिप्रश्न इति विश्वः। सब्र
ह्मचारी। एकब्रह्मव्रताचारः। एकब्रह्मव्रताचारा मिथः सब्रह्मचारिण इत्यमरः। अहिभयं स्वपक्षभयं तत्र पजापोभेदस्तांभो
अजेरंजीलं। महीभुजामहिभयं स्वपक्षप्रभवं भयमित्यमरः। समौ भेदोपजापौ विति च। सुहृद्वचालिखेरमा सह्नसराजो पुव
ताः। अदीवितत्तरे। तद इदिवीत्वं। इत्थं तेरूपं। अथवा तिप्रतिग्रहाय वा। क्षिरत्राये। यस्तु कश्चिद्ग्रहतायेति व्याख्यानं तन्मंदां। कथं अ
परिहीतामित्र धर्म्मो विस्तोरस्वयसो इत्यभिमयं थयिरोधात्। आहितो अप्रहितवान्। कथमिति। कथं अपरिहीनमित्रधर्मा
12 पि खलु राहंसराजः। मित्रधर्मेपि न्याकथमद्भुतमित्यर्थः। राहंसो हि कस्य मित्रे भवतीति भावः। किंतु भवत इदं त्वज्यमित्यर्थः।
किंचे पि। खलुवाक्यालंकारे अनुनये वा। असौ प्रसिद्धः। पुत्रस्यापत्यं रावणः। इदमेवाह प्रियाकर्तुमिति। तुः पुनरर्थे। असौ वा
जिने प्रियाकर्तुं प्रियं चिधातुं उपकर्तुमिति यावत्। सलंकायाम् पुरेव परं समर्थ इति शेषः। नान्यः। यद्वा त्वसौ अन्यसौ। त्वराद्दः
सर्वादिरन्यार्थः। प्रभो परिवृढ इति निपातनं। प्रियाकर्तुमिति सुखप्रियादानुलोम्य इति डाच्। सकः। निजशिरः कर्तनरसेन प्रहृष्ट
दुष्टसज्जोमयस्य। ताद्दश्योयः। रोमांचवानित्यर्थः। यद्वा नवो नूतनश्चासौ निजशिरःकर्तनरसश्चेति समासः। अभूततद्भावे च्वि। शिरः
कर्तनस्य नवरसत्वं। यद्वा नवानां निजशिरसां समाहार इति द्विगुः। अकारांतोत्तरपदत्वात्ताबाप् स्त्रीत्वं। कश्चित्प्रियाकर्तुं कस्मैच
नेति पाठस्तत्र कस्मै चनापि वचनस्वरूपाय भगवते शिवाय प्रियाकर्तुं तादृशरोमांचवान् सपरमितिहरायताप्रवेतियोज्यं। केवल
पि परं मतमिति धरणिः। व्यसौ इत्यत्र क्रियाग्रहणमपि कर्तव्यमिति संप्रदानता। कर्तनं तु छेदो छेदे इति विश्वः। विलंतद्व्यापा
यान्व्यापारो यस्य तत्वं। ततो नान्यकालेन दृष्टं तथ स्मृत्वा जन्मिते न स्तुभगाः प्रसिद्धः स्पष्टदर्शनी यावा अपरे इत्यमादन्ये मूर्धानिलोद
रामं शिरो विलद्व्यापारं दृष्टवं तदूस्यर्थः। मूर्धा नाम स्वकोत्रियामिति विश्वः। सुकेतुर्नामयक्षः। नागो हस्ती सर्पो वा। वलं साम
र्थ्यं सैन्यं वा। नागः पन्नगमातंग इति मेदिनीकरः। अनीकाद्ढ्यस्य धधिधितसेन्या। अनीकोस्त्री रणे सैन्य इति मेदिनीकरः।
मंडलं स्यात्त्वं ग्रामदेशेपि कीर्तितमिति विश्वः। विहारः क्रीडा। भूमिमधिवसतीत्यत्र उपान्वध्याङ्वस इति कर्मत्वं। ता
असहस्रेति। नागसहस्रवल्लासी असौ सम्भृतद्यर्थ स्वपच्वेतरा। श्रोतुःस्य श्रुतिविहितस्य। श्रुतिर्वेदः। विx अधिकरत्वस्यx
धेः कर्तव्यस्य। प्रत्यूहं विघ्नं। असृपाराचसस्याः स्वकाशात् जातो इति। जाने रामभद्र इति कोपि राक्षसानामुपरि अवतीर्णः स्वल्व
सो। चतुरक्षरो रामभद्र इति। प्रसिध्यति वोचेदस्य पिवर्णं फर्वं हि विभवं दिव्यं दिव्यास्त्रमंत्रपारायणं द्विव्यास्त्रोपस्थितिहेतु
मंत्रसमूहरूपवेदभागं। साकल्येनाग्रथयने पारायणपरायणता इत्यमरः। मख इति। मन्त्रैर्मंत्रमयीभिरस्त्रदेवताभिः समं च जातिव
ले अविरामे संक्रमिष्यतः। द्वित्वे वक्कवचनमिति प्राकृतपरिभाषा। इह वलोऽतिवलो वत्राक्षिद्द्यं। एतद्ग्रहतामासमे

कं तत्रैव तं पुंस्त्वा स्त्रीयतस्त्वनुभाव इह। अजेति। आयनेतुमतामिय यदि निजाप्य वश्यक यो मिजो एव सम्बधि धास्त। किमिति आम
नोचि छोपशमे राघवस्य मोरवनुत्वाद्यपि तत्र भवाच्यो शिकः स्वयमेव रानु श्रामनरा कव्या कथं तथानकवेली विलाप। अथ
वाप्रा धुता हस्ते नस प मारत्वं खचेतन। सर्वो यदि मत्त्वाय्यवति तद्प्राघुलाके नयेत्र दास प मारतां मसिल जितमेवात थासह
ते पिरा तुसाय यदि भवापि ध्यं ति तद्यरामं नो ये नाक्षरचो परतांश्रेय एवेति प्राघुणक स्वाति थि दूयो रिति त्रिफो ह चोष:। तदेवस्य
प्रयति स्थाने पिति। हियतः शिब्यनियहे: छात्रस समूहे: स्थाने षुसमीचीने षुविनिशुज्यमानासती विद्यागुरुमाचार्यमुत्तावुत्तर
मति गुणमातनोति विस्तारयति। अत्र दृष्टान्तमाह दायेति। अंकुराश्रिः सवृद्धः आदाया पर्यास्तपुद्धादेयवारिंचला हकेन मेघेन
श्रु ति शुपिप्रकीर्णैः स्वाविनत्वयोगादि। त्रिहै: विराद्यस्य वित्रो वाथा निधायकव्याव वारिभि: पानीयेः करण भूतैः मुकार
वेणपरिपातेरित्यर्थः। रत्नाकरो भवति रत्नोनामुत्पत्तिस्थानं भवति। कश्चित्तदायेति पाठः तत्रभुक्ति व्याधायारोप्येत परिव
लोह को गिये मे घट्टति मेदिनीकरः। अजेति। आर्यसो सनं मंत्रयसे सो तनंकथयसीत्यर्थः। यद्यपि मंत्रिगुप्तभाषणवाचीति धौ
पश्यते तथापि लक्षणया भाववामात्रे विप्रयोगः। यद्वा धातोरनेकार्थत्वादिदं अर्थो इति। अन्यदपि किम पि गन्धं कामो सिमास
वृथा निगूढमपि वानराणा बाकुनयं कथमायेपाश्रविपन्नौ। पष्ट कामइत्यत्र तुं काममनसोरपी त्यम लोपः। निगूढं गुप्तं भाकूतं
मंत्रणा। आर्येत्वाभवता। प्रति पन्नं ज्ञातं। या त्रागमनं समाधि धर्माणि साक्षाद्यम्पदं। साक्षा सूर्यतलुप्ययोरिति विश्वः। इ
गांतो यातारी अश्वो यं श्रुतया नास्मि। बुद्धिसिद्धिरूपं प्राभातिकी प्रभातभवा। कालाहृत्य। प्रत्यग्रैतानीराजिताः नि मंछितादृश
र्थः। नीराजना शान्तिकर्मी नमो छन इति प्रसिद्धां सा विश्वाः सोपयः नस्पेद मिस्वरूप कदृलं नवांकुरः जगत् छायाछलेन आतप
पायव्याजेन वपुषः शरीरस्य निर्मोकं कंचुकं उन्मुंचति त्यजति। अप चाललितं सत्यपि निर्मलं। अत्राहो आश्चर्यं अन्यच्च कक
प्रत्नालनानि मलिन मेत सुनत थेति चित्रं विरोधाभासः। प्रौढयथावतेन कराविनस्प लोपितम्। कुरुविंदः पद्मराग इति धरणिः। पी
त्येचि। कमलानीयकुड्मलाः कलिका स्तापवधु तापस्तापसो को श: कर्द्मुखा: दोषात नीरात्रिभवा तिमिरदृष्टिर्मधकारदृष्टिरन्धकारम
सप्त२६ त्ययं नपीत्या उथस्फुटंतः संतः निर्यन्ति गच्छन्तो मधुव्रतैस्तस्य मिवाष्टोजामो किकानि मुकाफलानि वमंति उद्गिरंति। ननु मधु
व्रतानी स्यामत्वानुकानां च श्वेतस्य भावत्वा कथं तद्रूपत्वात आह कारणगुणा च्छिन्नं ति वारधानानीवा कारणगुणा हि कार्यगुण
मारभंत इति सिद्धांतः। अत्र च तिमिरदृष्टिपानं कारणं कार्यं च मधुव्रतरूपमुक्ताफलमित्यर्थः। दोषाराज्ञो मुकुले पियेति विश्वः। दोषा
तनी मिति दोषाराश्या व सायं विरमिलापादिनाद्युक्त्या। विकसितेति। मधुलिहां भ्रमराणा अर्थे आदरः नूतन विकासिनीस्त्व द्वित
विकसिताः कलिकाः कर्मभूताः कथयति। क लिको दता इति ज्ञानेन तत्र ज्ञानं कुरुत इत्यर्थः। पूर्वदिने विकसितानि पंकजिनीति
रात्रौ संकुचितानि निमीलितानि पुनर्वर्तमान दिने विकस्वराणि विकासश्री लामि यान्ये कुसुमानि तत्र दुर्लभं यानि इर्ष्या। नौमि व स्यपन
दर्शिनं कलिकार्थं कसितं संदेहयथाभ्रमरादरस्तत्र मधुपा वृर्य ज्ञानादकलि का लोपि श्रीमत इति भावः। विकस्वरे विलपत्र स्थेत्रा

मासे सादिना वरसूया धूम्रयोमकरंदामधुलिहं हृतेमूतनविकासिनीः कृविकाः कथयति। सूजायां मकरंदेपि भवे दर्पस्वाथादर
इति विश्वः। मधुलिहाम्नो घरलिपादे औघः समूहः। निवृत्तिपूर्तिरूप्य। कटु भिरपीति। कटुभिरपि तीक्ष्णैरपि सद्भिः कटोरोथ्थक्र
वाकसमूह विरहज्वरस्वरूपस्यां सा धुपशामे शीतः पराक्रमोघे कीते। नीक्ष्णैरपि स्रीवालैरिति विरोधाभासः। यदा कटुभिरपि श्रा
तोहि कटुरूलत्वरविद्ध्यथमुथः। यद्भवलीकृत्तवतितदपि शीतवीर्यस्य हृद्यथ भवति यथापि पल्योश्च कबित्री तवी यद्वि
भवति। तथा यवेघकं। चरके व्यापिप्पली शीतवीर्या यथेति। तिमिरेणान्धकारेण हर्तुं शान्ति हतो। अंजनेन कीकुर्वन्सत्त। अन्येनाप्यौष
13 धेनयच्चक्षोंजनं क्रियते तेनापि तिमिररूपव्याधिविशेषो हन्यत इति धानि। मसृणत्वं तेजसोरिति विश्वः। आहरणायेति तादर्थ्ये
चतुर्थी। अहमपीति। अहमपि हंसजियकुमारस्योद्दिष्टतिन्नरुद्धितो मितकेपथ कथं जेतामि। कुमाराणां इति प्राकृते दिवचन स्यपत्त
। वचनं नित्यमिति वचनवचनं। यत्रेवार्टयकुमारी पुनपादितीये ति द्वितीया। षष्ठ्यर्थोत्तरे गत्वेनरा सुष्ठुपनयनम् तरस्यामहरेपैयम्या
इति सधाम्यर्थेपनद। विहारः क्रीडा। निःक्रांतो पशुमेदतुनः शोकाविनिशोकः॥ सिद्धाश्रमपदं धामनमृतेहरेः स्थानं। कृतोविधि
त्रमितामिलतआहतवादगिति। तत्तु दुःखजनकं ता दृष्ट्वा वत्सतरीयं पूर्ण घर्षणघरस्य कंठस्यो पनयनपुनपस्थापनं तस्य दर्केशातपु
रुभारवहनश्रमात् चिरद्वैविति॥ अन्यो पिद्देषितिरूपहस्यमार्यत इति धानि। तथाह गिरिसो लुठतायां निमित्त नुकं। प्रेधाविवि
श्रुतः। वत्सतरी वर्ष द्वयवयस्कागौः। पटुलिसुनिवालकेः। सोधुट सोपृतासं यथा तव ति। तथा। आलम्यते मार्यते। आङ्पू
र्वो लभिर्मारणार्थः। यदाहुश्चैतं छागमालभेतेति। आलभ्य पिंजविसरघातो माथुवधा अपि त्यमरः। वत्सतरीमारणं वैमहोक्षं
वा वत्सतरीं द्वाददतिथये गृहीतिस्मृते॥ इदानीं मयानीतं नवत्सतरी भुंक्ते तिलोकोवयाज्यपहासः। एवो। अत्र तथा चागतेविहिते
धिमार्गवंशोजनमयस्य ताहयो हविर्गृह पूर्वजातोऽनिलो वायुः। पतन्भवति प्रकर्षेण यः सोतं वती त्यर्थः। मधुपर्कपाकेन हृदयमान
मधुपर्कस्य पाकेन सुरतिरतयवाति। धृतिः। सोढ्वासार्थे नासा धुटा स्तोयसमता ज्ञावेन पीतः। अतएव दशरथो पि प्राग्वसः
प्राग्घविगीतादित्यमरः। अत्रैवसिद्धाश्रमपदं। किलयसिद्धौ नकेवलमनेनप्रकारेण। आश्रमपदस्यावै। चित्रं किंत्वतिपावि-आश्रम
प्यत्रास्तीत्याह देवइति। असौ हरिर्देवो नारायणः स्वयमात्मना किमपि तदनिर्वचनीयं तपस्तेपे तप्तवान्। अन्येतपस्विनो भग
यद्दारा धनाद्यमिय तपः कुर्वते अयं तु त्तगवांकिमितितपः करोतीत निर्वचनीयत्वं तपसः। कीदृशः। कोशकोमनिनेदः सपुष्प
किंजल्कः केसरो यस्य तन्नीलोत्पलमिवनीलो त्पलं। तताष्यदृयो विशेषणसमासः। इत्थं भगवतो तिरूपामलान्नीलोत्पलत्वे
नरूपणं। कोपकतस्य भगवतो हुनमध्यस्थितत्वादीप्तिमत्वाद्युक्किंजल्केनरूपकं। कपटेवामनो मायावामनमूर्तिः। हरिर्णत्रि
विक्रमेण कपिलयालि छलनार्थं वामनरूपं कृत्वा तत्र सिद्धाश्रमेतपः कृतमिति धुराणं। किंजल्कः केसरोस्त्रियामित्यमरः। खर्वो
हस्वश्च वामनइति चाद्र्त्यमिति। इत्थमनेन वामनतपस्याधिकरणात्वेन यदेतन्महातीर्थं तद् ध्यासीनाः। महातीर्थमित्यत्रान्महव
इत्यादिना आत्वी तीर्थस्यमहत्त्वं महोनन [illegible] [illegible] इति स्मृते। तीर्थेत्वात्सेपुरदेवेत्रइ

ति विघ्नः। गन्तुं अलं इति शो वा भ्यो युजेरिति तङ्। पश्यपेति। एते गृहाश्रमाः रम्याः सन्तीति शेषः। तान् पश्येत्यन्वयः। तामिलध्या हार्यीय
दायां कास्याः स्थितेः कर्मणि। तत्र वा कस्याः प्रति पीदकत्वान्न द्वितीया। कीदृशाः। पशुवंधो यागविशेषस्तस्य वेदिः परिष्कृता भूमिस्त
स्या यज्ञिये मंडले। करणभूते निखिले व्यंजितो व्यक्तीकृतो गृहदत्र अविधिर्ईप्सितसिद्धत्व विधाने येषां ते। यद्वा पशूनां बंधो यत्रेति
त्वदि विशेषणं। कीदृशे: ओं ठठुं वरी उदुंबरकाष्ठस्रुचा तया दं दुरे कृते तैः। उदुंबरस्तत्कदेहल्यां ... देचेति मेदिनीकरः। प
त्र गृहस्थाश्रमे गृहमेधिनः सः पत्नीकारगृहस्थाः त्वे तानेषु यज्ञसंवेधिषु कूपीटयोनिषु वह्निषु पुयोजनाः यत्र पुंश्चिवी हि
नि। मतिविधिशापाकार पिहकं वृषरूपं तेषु कृतीलपाः। तद्रुक्ता स्वाहा देव हविर्दुनि श्रौ मद्वो नृह यमदूतपेति। प्रबालितके
पितं स्वाराज्यस्य स्वर्गराज्यस्य सिंहासनं येन प्रसक्ता मयेति किं ध्यामि ना तये पुरि ति ते नाकं पदे ति तार्यें। गृहे मेधि नहति गृहा दा
राः। नगरहं गृहमित्याकुर्गहिण्यो गृहपुण्यतो ते ना मेधा संगमः। मे धुसंगमे। सप्रबाम स्त्रीत्यत श्री इति। वेदिः परिष्कृता भूमिरि
त्यमरः। हत इति विहितो ऽत्रे लर्थः। आदि व्यवसायात्सिः। कृतार्थ यावच्छ्रय इति ताप्कर्षः। तत् करोतीति कि रू। समवायः समूहः। इदममी
नामिति। अमी नामृ षीणामिदं सदः सभा शिरोति मस्तके। गहनं विषम मस्तौ ति शेषः। कीदृशे: जटारूपेण जटा व्याजेन। शिरा
वती: शिरास नृहाचिह्ना वो: धारयद्भिः। ननु शिरसा यां शरीरावयवस्या यित्वात्कथं वहिर्भावइत्यत आह। सर्वाणि सर्वावयवं मू
रपि त्याऽतिरिक्ता अत्र शिखाः वहिर्भूताः। शिरो निर्गहनं वनमिव शिरासत्त्वरूपास्तत्तीर्नि ताविभ्रान्तो। अन्यदपि यमंलताधत्त इति
धनि। किं चेति। अग्नेरिति स्यं मृग ... नेति वृत्रीयाः। इवशाष्ठोतिन्नकमः। पशुमि याकारिके। तत्कीलोरित्ये के। अन्यत्रापि वि
त्रलिरवनादो प्रथमेरस्याक्रियते तत्रोयत्वाकारि। इष्यतहनि धनिः। एतेप्य स्थितेषु मुनिरूपा अतः स्पष्टार्थं किमानीता इति तावत्
अग्निहोत्रं पागविशेषं। वालेयेति। मृगो हरिणस्तस्य मृगस्य त्रासहेतुं भयकारणमपि दं इमा प्राप्तु मिक्तिसानिपुनयोहसंतीतिसंबं
धः। मृगादीनां दंडादिदर्शनाड्यस इत्यर्थ इति ताप ह्रस्कगतिः। तथा न्यायादर्शनादिति को ऽतुके नहा सः। कीदृशाः। सहधर्मिणीभिर्द्वि
तीयाभिः पत्नीभिरितियावत्। प्रस्तुतत्वान्मुनीनामेवा भिगतः। हेतुं दस्यमानमृत्तिप्यामयी। अस्तु च्चे पुं को। कीदृशीभिः। वत्युपंथोन
ञ्जलासां नां विलोपे ना हर वो न न स्त्तो नेतियावत्। कदापि तानि। यालेये लघु च्छादि रु धिषु ले कृणि तिठ कू। याले यो गर्दन्ते पुंसि
मृदो वलिहि ते त्रिष्विति विश्वः। शारणं गृहम् त्रिवेरितिय। द्वितीयासहधर्मिणी त्यमरः। आदेवि। इत्यहरि णी त्वणं त्वेषु ते स्वर्दाविव
पत्नमवे हते य। यकारद्वय तु न्यकालघो तनाय। आपत्या वेदतासुयोजनं रूपमाहाईश्वर नित्यरिति। अभिनवप्रसूते लघीः। व
त्से न्यो हिताये नापसकुमारस्तो: करेरुपनीताये नीवाराखे नं ईर्षेर्ससंतुष्ट। त्वष्टेन ऋतिल यत्र दृने तना दिरुभयपदी। संज्ञा हर्य
। कोपिधिर निसस्य इति त्र्यासार्थः। नेदिष्ठमिति अंतिव रोयो नेदिसाधाविति इति अन्तिकस्य नेदादेशः। नेदिष्ठमिति कदाम
मित्यमरः। वल्लीये त्यत्रत्से हितमिति हः। विष्वमिति। आश्रमपथा: आश्रममार्गामुद मुह्यतीति। आश्रमाणां पंथानः आश्रम
पथाः। मऋक्तिरिनगुः। कीदृशाः: विपी ... वि आपचायसी पत्र ले त्या है यवतयो पत्र

हरिता नि ४ स्नियरूप २ क्रियानिमित्तं २

तादृशाः। कीदृशीनां सिद्धकुलवधूजनपोषनकुमारैः समर्प्यमाणा येष्वा श्यामाकतण्डुला स्वदीयहारिकायां। किं दृश्येति किंत्र। श्या
माकतण्डुलस्यातिथ्येतस्य भावत्वात्तरपि पीतिकानां श्यामत्वात् द्विवतानां यत्र सामीप्यहोहितत्वात् गाव जीव जन्तु यत्र मुदितं।
सममवतस्कंपरि तस्य तो सिद्धागिरपी त्यमरः। वात्सल्यं प्रेम। तान्त्री त्यं तत्वभावतं। मुनीति। मुनि सि द्विजि योगार्थ विलक्षणा स्फुटी
टिला ततः प्ररूढान्फलपुष्पा नि शाद्वलानि येषां ता नि यद्वा मुनि विजि योगविलक्षणानि प्ररूढ मृदुशाद्वलानि येति कर्मधारयः। शाद्वल
वाले शप्ये रित्यमरः। शाद्वलः स्याच्छीतिः। नडशादाद्वलच्। शाद्वलः शाद्वरितत्यमरः। नवशाद्वलेशावलेन वृद्धिः शादेन यत्र प्रविशे
षातिधानात्पौनरुक्त्यमिति चाव्यो। शाद्वलं शस्यलक्षणयातृणहरितमात्रपरमित्याह। पद्मविकुशाद्व। तपोनिरावाडुलिपलुपकृत् अद
१५ नेऽत्सय पदी। पक्षे पुष्पाः। उपकं उपकच्छेषु कच्छसमीपेषु उपकच्छसमीपे। अतिगतजलप्रदेशं स्यान्नकच्छः। नदी तटं वा। कच्छो नदी
तटेऽनूपइति विश्वः। गोकर्णश्चित रेपिस्यान्नाग कच्छस पविशेषयो रिति मेदिनीकरः। नतूच्यते कोपालकः समाचित्तमेद्यमरः। वेत
नानां प्रशान्तस्य जात्यत्वघुत्वात् अचेतनानामप्याह इयमिति। इयं तीव्रवमाऽतिवेगवतीजलवेगिः वेताषाकारजलं सूक्ष्मत्वात् कुटिलत्वाच्च वे
णा रूपणं। न घावेदं तरवे वेणिः केशस्य पिवयवंधने इति विश्वः। कुल्याः सुकृत्रिमनदी पुविश्रम्य विश्रम्य पुनः पुनर्विश्रामं कृत्वा
प्रवहति निःसरति। किं भूतासु पुणि आलवालैः पदे पदे स्थाने स्थाने स्थाने स कर्ज तरूणां जलप्राप्त्यर्थं ग्रंथिताः सु पूर्व वृती
षु। विषमा स्थितत्यर्थः। सिंधाादि त्वो धुनः। प्रवहन्तीसपत्रप्रा कुहरे इति परस्मै पदं कुल्यात्रा कृत्रिमा सरिदित्यमरः। शापूतिरम्बेनतस
तावू वनमनुय इति। आलवालेति। अंबुपाने यंसारणीषु स्वल्पनदीषु महासारणपोजलप्रवाहिकासु पुनर्दृश्यते। कीदृशी कंर
नी केरलदेशजा तन्वी तस्या श्चिकुरलांगिः केशा कुटिलतानद्धुन्तर स्वतः कुटिलं। केरलदेशस्त्रीणां चिकुराः कुटिलतानपदी।
लिप्रसिद्धिः। भूरुहां वृक्षाणामालवालवलयेषु वृक्षमूलजलधारकस मूह चंक्रं तत्रांतराममध्ये मध्ये मांसलं प्रचुरं। सिंधादि
त्वाद्धुवृत्तिमितं निश्चलं येति कर्मधारयः। स्वल्पनद्यां वृसारणीति विश्वः। कौशिकी नदी तत्र दूरमुनी महर्षिपवित्रीकृतः। सा कामि
कं आगलुकः। नैसर्गिकं स्वाभाविकं। उत्तयोरुपात्र प्यामादित्वादुक्त। अतिशोते अतिशयवति। सा कामिकेणनैसर्गिकस्यापि तत्सयो
पुपादनार्थं नैसर्गिकं रूपमाहजडेति। आसीसमिता अयुतासिद्धः। पृथक् सिद्धः। पुनिष्पन्नोयुतमितिर्जितं नयुतमयुतं। यद्वाऽयुत
सिद्धः स्याना विकोटुणोयद्या पिधिजय तेऽशल्यह विषयीत्तवतीत्यर्थः। कीदृशं जलं स्वच्छं स्वादु प्रकृतिस्ततः स्वत्तायुक्तोयस्य
गुणस्यातेन जलत्वं स्वच्छत्वं स्वादुत्वं यत्न पते। अतएवोपहूतः आहूतः आकृष्ट इतियावत्। इंद्रियगणो येन। तथा पिवेत सद्वृत्ते
प्रकर्षि कुष्यमनस्या परिमलो गंधः आश्रमसद्मानां आश्रमाणि तानाऊ के यै स्फुरति। आश्रमसद्मानितिसलक्ष्यन्ते इति कश्च। श्रीत वानीरवंजु
प लाइत्यमरः। विमर्दोत्थे परिमलो गंधः मात्रे पिद्वरूपवद्गतिविश्वः। अनुसमीपे। अवलोकन क्रियापेक्षसमुदायुपायात्पस्यात्रकर्म
ता। यद्वा अनुलुकौशिकी तीराणि तीकु याविशेषणं। यद्वा अनुशब्देन सहकौशिकीतीरपदस्य अनुयदसमयेति अव्ययी भावेस
मासी। दृशीयासमासमो वेकुलाजमितमस्मातेरिति। इयं पल्लाशावली किंभूते कयृहोश्रेणी रम्या रमणीया स्फीतिशेषः। कीदृशी मृबदूना

.मुनिश्रेष्ठानां समूहैः सिक्ता। अतएव नित्यं सर्वदा वसंतस्य ऋतुविशेषस्य विभ्रमो विलासः विशिष्टो यत्र सा वद्वनी।
.किमर्थं तैः पत्नीसहायत्वीसिक्ता तद्दत्यत आह मेधेविधीयरिणावती मेधे श्रमरः। मेधाजननार्थं व्रतं छंदोगब्राह्मणयाविर्भिः। कि
।यते तत्र जलेन पत्नीसहायं क्रियते इति समाचारः। एतस्याः पत्नीसहायवत्त्वीकारकाः कलिकाः वनकरिणः क्रीडयाकरेण
र्कर्षितां तस्याः पावनं गोपायंति गुप्तरक्षणे। गुह धूपे त्वादिना आयः। रक्षणाकारणं कलिका विशेषवाणा महरिणारेः सिंहस्य
पाणिजानखास्तएव ध्वजिनीश्रेणी अंकुशापंक्तिः सा द्ववती। ज्ञो मायासीताः। प्रूढः स्यादुज्जिनिन्यासे निर्मले वेदतर्कयोरितिधर
णिः। कृतार्थः कृतप्रयोजनः। विहारः क्रीडा। परीत्यादि। रूपां पतिः ज्योतिर्द्धन्यां ज्योतीरूपतया यत्रं स्थिपरितामयति परिणतानि क
रोतीत्यर्थः। मध्याह्ने यजुर्मयत्वात् दितिदप्रस्य। ऋगपरायः प्रातरादित्यो मध्याह्ने यजुर्मयं। सायं साममयश्चेति त्रयीमयज्ञइहदुदुति
पुराणं। अतएवात्रेव रूपति। एतत्त्रयीमयं ज्योतिः शिवादि... त्याख्यं निमज्जंति। ज्ञानिनो मुनयः सावित्री मध्याह्ने संध्यातस्याः संध्यासावित्रे
तेनतद्धा आख्याय स्पतत्व। यद्वा सवितृदेवताकं सावित्रं नाम ध्येयं वा रहस्यं तत्त्वं मंत्रमितियावत्। उपासते सेवंते इत्यर्थः। अथ वंदनस्यापि
मित्रः प्रख्यविधौ यत्रविधौ मध्यंदिनभवां सवनक्रियां स्नानव्यापारमनुष्ठानरूपं अहं कालं कर्तुमितियावत्। तुमुन्नद्। मंत्रवेदी यां
संनिकृष्टस्थमपेक्षते। सवनं त्वध्वरे स्नाने इति विश्वः। रहस्यत्वे रसे गुह्ये इति च। नेदीयां समित्यं तिकवाट्यो नेदसाधा वेति नेदादेशः।।
वारानिति। धन्या नीविरजस्तमाः विगतरजस्तमोगुणाः सात्त्विकीत्यर्थः। यया धृतिः आह्लादते सुखयतीत्यर्थः। ह्लादी सुखे च। यद्वा पथ
स्थितिः। यया त्वीयापिथस्थितिरित्यमरः। ईर्यते गुये ज्ञास्त्रस्यो पासनया ज्ञायते ईर्यतिस्थाः प्रथा उपायः ईर्या पंथः तत्र ध्यानधारणा
धकपायेयास्थितिरवस्थानं परिव्राजकानां सा। ययाश्रावृता यथा। ययास्वरूपमाह वारानिति। एते धन्याइत्युपर्याति। ज्ञानिवारान्वायाभिषु
तवतेस्नांति। वारानत्यंतसंयोगे द्वितीया। वन्यैः फलमूलादिभिः शारीरस्थितीः आपारम्भाः विदधते कुर्वंति। एते यात्रा एणी हरितो दिश
द्विकारलूतायां त्वचिसंविशंति शेरते। तारवीस्तरुविकारास्तु चः वसते परिदधति। यस्य धाम तेजः चार्मणो चर्मभिये चक्रपाणिनात्रिपव
तोन्नगतः ततधामूप शंतिसमाधि चस्कंधाय परमात्मस्वरूपं तेजः पश्यंतीत्यर्थः। एणेथ्याजिनंति पृष्णां चर्मणि तद्विकारेहस्त्रीवसनइति
~वस्त्र आच्छादने आत्मने पदेवानतइतिसस्थानादेशः। तारवीमिति तरोविकारः। अवयवाः। ओर्गुणः। टिढाणञितिङीप्। चार्मणोइतिचर्मणो
नियमा विकारः। तस्यविकारइत्यण्। कोपेट्टिलोपोवक्तव्यइतिकोपादनत्रटिलोपाभावः। सखं भ्रमं सादर मित्यर्थः। ज्ञामपि को शिकोपायेत्युव
।इतिन्यायः। याटोमार्गोऽस्ति यो अधि छाया श्रिता। च ज्ञो दिवसे नानिर्वृत्तमाद्रिकं। तेनानिर्वृत्तमिति ठञ्। अक्रूप स्वोपवेतिनियमादिलोपा
।भावः। अध्वा दोनइत्यलोपः। प्रत्यं तरः संनिहितः उपमेति धिक्ष्टे नित्रां वा अमुष्मध्याह्नेभूत्वा: द्विज: मध्याह्ने खद्योतपज्ञयात्म
।नसंचारमाचारतद्दतरोत्तरविक्रमआविकारः प्रसरणमिति यावत् समाप्यंति अपहरंति। कचित् दाक्रमेति पाठः। तत्र छायाधारणस्य
मर्थमित्यर्थः। कचित्तमध्येऽह्निभूत्वादि रा इति पाठः। भगवतः सूर्यस्यापि तते जसः प्रसरणात्। यतः कौ स्तेजोन प्रसरतिसौरतेजसैवाति
मत्वाव। उद्दमाप्रयत्नेन याधमण्याकृतिः तस्याय्योव्यतिकरः संबंधः तेनस्य क्रीडन्यो कोप्पनः सूर्यकांतमणेः तस्य ज्वाला जालेन नयाले
वजयत्नाजानजतरी निर्जलदेशः तत्र नि [illegible] पद्धिदिशो जलपक्षीयाकुलाद्वशः। तस्या

अयं भौमः अन्धाराप: तत्र स्थमाना भ्रमंतोपे सूर्यकिरणास्त्रै: क्रूर: कठिन: प्रकाशो यासु ताः। जटालेति जटाघाटकालो चेपेलक्षू।
उद्दामो वंधुरा इह ते स्ववे जेवप्रचेतसी तिमि दिनी करः। जांगलो निर्जलस्थान इति धरणिः। क्रूरस्तु कठिने घोरे इति च। मध्यम अध्या
मध्याह्नः। राजाहः सखि प्रष्टव्यः। अन्यो केउपते प्रहरणका देशः। मध्याह्ने भून्या इति सप्तम। सीमा स्याः न्यग्रोधो वटः। न्यग्रोध छाये
वमंडप इति रूपकं। यद्या छायायां मंडपः। मध्ये व्योमेति। व्योम्नो मध्ये मध्येव्योम। पारे मध्ये षष्ठ्या वेत्य व्ययीभावः। मरुस्थली
— उपित्या प्रस्तार यित्ये तिष्यावत। भानो र्विवेमंडले क्रमेता जं वमाने सति स्थिरं स्थिरं मंदं मंदं पाद पानो मूलं तो मूलांत कुष्ठितं छा
— यामा कर्णतीव। यथा कोप्याकर्षति तथा छाया चर्षति इत्यर्थः। प्रस्थे सन्त्र वाक्यार्थस्य कमता। छाया स्या दातपा भाव इति विश्वः।
दिनं मध्यं मध्या वाच्छिनं। दिनमत्यतिक्रांत मेव। मध्यं दिनातिक्रमतारस्य वक्र समयस्याप्यल्पात। स्मिन्नतिक्रांते दिनमत्यतिक्रांत
15 मिति भावः। गमनेति। अर्करथ हरयः सूर्यस्य दशाश्वाः उदयाद्र इदयपर्वतात् गगन शिखरं शिखराकारं गगनं ये च गगन सर्वेना
क्रमे शपदे शत व्यते तस्य शिखरं अधिरूढाः कष्टं यथा स्यात्तेथा अधोगमनस्य श्रमस्य साध्यत्वा अधुना झटिति अस्तमहीधरे स्थ
ले नावरोहंति। अधोगमनस्य सुकरत्वात्। पतयालुर्वंति आगामि ष्यंति। उपाध्यायः कौ। घा कुः। प्रत्राग्नि आशापयति। कल्पां
ते ति। मनेदं चलु: वसुमतीम दिनी राजहंसौ सर्वत्र: श्रान्ता निर्गताः पलायिता तत्र हंसा यस्यां ताद्दृशी कच्छप इत्यत्र दहश्च पुच्छा हर
लो मारता दिनेषु तप्तसु दिनात्पाम ह्न इति नपुंसकत्वं तत्रमं गल्लेभ्युत कर्म आदधातु न केवलं वलं कामपि तु भूत निमात्रम पीत्य
र्थः। ममकीदृशस्य। क्रतु विघातरूता ममसीवा जितप्रयत्नः। यदृशाराकपत्नारयतः। जातिनिप्रह तोत्या दिनाकमपि षष्ठी। क
ल्पौ ते प्रलये कर्कशाः कठिनः कृतांतो यमस्तद्वद्वीर्यं करं। भीषणं। मे धर्ति भये। कुच्छृ अहति स्वपूः। य चैवं स्यादिति रामकथनं तर्कमिव
लिभाव्याह कथमिति। चक्रं समूहः। विसं अलं विपर्यस्तं। अदीर्घदर्शी नमपे हितं संभावयति बोधयति। दूरदर्शी दीर्घदर्शी त्यमरः।
तत्वज्ञानि जनमस्य सस्था पयति। अभिधेति। आर्जवता ध्यानरूपेता। यद्यावेदजनितात्ध्यात्मज्ञानेना। अभिवेदे मुनौ तुल्ये इति विश्वः।
— भूतं तं विष्यं तो अतीतानागतो। कालो वर्तमानकालमवी। विरातप्रवृत्तिं शिवात्। भूतं भविष्यं तं च कालं मयं वर्तमानकालमिव
ध्याने न पश्यतीत्यर्थः। अवीविशदिति विशप्रवेशने ण्यंता लुङ्। प्रज्ञातेति। तत्वस्वरूपं। यद्वा विद्वानं दृरूपं ज्ञानं। स्वर्गीये स्वर्ग
हितैः। तस्मै हितमिति छः। यद्वा स्वर्गफलकैः। समयो व्यवहारैः। कालो वा। आचारः क्रिया प्रचारो वा। प्रक्रांते राजधे। सघतं वृत्त यज्ञैः।
प्रज्ञातमसस्तत्वस्यापि विश्वामित्रस्य यज्ञ हस्था श्रीम चरणीयय ज्ञायस्य तत्र क्रौञ्चे येति भावः। सघातं तुमखि: क्रतु रित्यमरः। आज्ञा
हतइति। दृष्यवाक्ति मितइत्यर्थः। नूतन नूतसर्गो लोकसृष्टिः। औतं वृद्धौ कौ। अथ मिमि घेयं याग दिः। यज्ञादौ कृतसंकल्पा दिनियमो दी
क्षितः। पश्यविश्वामित्र मिति शेषः। कर्म तादृविश्व्रूयमाणस्य भूति ज्ञति पापस्य। हंतहर्ष। मिथ्येति। अधरष्टुतां देवानामातप
तास्तृप्ति हेतुर्विधिर्वकृपथास्यादेवं ताथा नि ईत: कि चिदवशेषविलुमस्तीति हेतुं। ताव च्छद्भ जपकर्म: यथारणे वा प्रेक्षेयस्तु
के तु दुहिता ताडका दायादेन सुतेन स पिंडेन वासमं घानि ष्यते मारयित आरामस्तस्य दारतो तिर्योगः। कर्मभीतिलटू। वितत्वदिरा। नकुता

दक्षच्छिन्नकर्मा। त्रिशामपदः कथं श्रान्तं तदृष्ट्वा शंकयतस्य हस्तौ पर्यङ्कं पुण्डूपयन्नाह पाणौ कल्पेति। महादेवधनुर्तीव्रपापे कंपकंप
तौ यस्यास्तादृशौ वद्धंसी तौ पाणौ कल्पयिता स्या। सुरकार्यादि। कस्सुरकार्या यादिशः सुरकार्यं हि स्याः। ताः दृष्टिणाः। तत्रराव लाघातो
पकल्पेपि तत्र प्रदेयावकुर्या इज्जवयनं। तत्रैत्याकेश मेखलति भ्रमतिसतिस्था स्त्यां विधाता सा हे करिष्यामहे। पाणौ कल्पेति नित्येह
स्लेपाण्यानु पूपमनङ्गति विस्तकि प्रतिरूपकस्याग तिसंज्ञायां कुगतिप्रादयः इति समासः। आतपत्रीं प्रीणाने स्यादिति मेदिनीकरः।
दायादस्तेनसवे लुप्ति सपिंडे तनये पितृ। शुक्रेधशादिदेयेस्या त्वणोयेस्यादि। पुत्रः इति। वैहारिकंयनं विहारे वन भ्रमता साधुवेश्यामाका
रं। वकुशलमिलक्ष्य इत्याः अंतर्विमांतरं तत्वं पदार्थो मनः। यद्वा आं वरं हृदयं तत्वं यथा स्यादेव मत्र ते रिवं। जिपति। अत एव लीक्रिया
कारित्वात्। यथाऽमृते लिप्यते तथा करोतीत्यर्थः। आशासाहे आ शासिनंद रूपः। आङ् शासि इच्छायां। युवा स्यामितायुवात्यां कर्दि
तास्या भत्ति निर्वृत्तिः कृतः। अधिकरूपायाप्तियोगः पूर्वरूपा प्रत्यय दोमः। यस्यायोगो ध्याने पूर्वलाम इति धर्यिकाः। पेश्चर्य प्रक्रिया
मात्रे कृतार्थाः कृतप्रयोजनाः संलग्नप्रक्रिया अधिकारः। परिच्छेदः प्रतिष्ठावा। मात्रमवधारणे। कृत्स्नं मोने मो ने कृत्स्नं कृत्स्नं कमि
त्यमरः। उपरी लितो वगाहितः। संजिघे शौवनं प्रकृतत्वात्। त्रस्तणीणां गाहं स्थ्य कर्दयोर्कम्मत्कृतो जपस्ते इयतिशीलानि। गार्हस्थ्यमि
तिश्राल्लतोदित्यो लप्यत्र। दृष्यातिगांरजन्मा। श्रूयं सत्वै कनिष्ठामित्यर्थः। नो आवयोः जच्ची द्विवचने रूपं। इति। कौतुकेन क्रीडया वा
मनः। जामनरूपीयद्वा कौतुकलनकौवामनः। कौतुकवामनः। शाकपार्थिवादिः। कौतुकं कपटे विस्थादिति कोशात्। कपटेन वामनइति
वा। तमिवपुर्त्सानुनिमियवांसुवामय लोकयत पश्चि नोघनयनं मनाकृस्वत्वप्रदमीलयनूरमीलयं तिस्म। क्रियदी जन्मनाग ल्प इत्य
मरः। उन्मीलयतः उन्मनस्को नवत। प्राग्जन्मीयसंस्कारोद्बोधेन व तत्कर्म स्मरणात् उन्मनीनव तदुक्त अरुण नक्षत्रपूश्चे तोरस्को रखासां
सलोनी पश्येति प्रत्ययः। सलोपश्च। प्राग्जन्मीयं पूर्वजन्मोद्भवं। कृदाधृद्गति। अंतःकरणमनः। धार्दि पामिश्रस्या। मित्रत्वरूप श्चिमनः।
दिग्दिशाकाले पूर्वादी प्राग्दक्षप्रलगादयइत्यमरः। उदयगिरिरेव काश्मीये देशविशेषः। तत्रोमयं कुंकुमं तस्यके दारस्य क्षेत्रस्याप
भातसं ध्याविशेषणा अजहल्लिंगतया न्वयः। प्रथम स्तवक आद्यगुच्छः। लोहितत्वाद्धवतित्वाच्च। गाभस्तिमाली सूर्यः। हस्तश्च हस्त श्वह
स्ताहस्तिका हाथी तिप्रसिद्धा। मयूरव्यंसकादित्वात्समासः। पूर्वकमपितिहार इति। सि अन्यो न्योपि दृश्यत इति दीर्घः। हस्ताहस्ति कयेतिपा
ठे अग्रहुणते हस्तोपहस्ता। तोषसमाने। वारुणी पश्चिमादिक्। केदारो क्षेत्रविशेष क्षेत्र इति मेदिनीकरः। वारुणी मंड ईशार्योपशीचिसुरयो
रपीतिय। स्वात्कृतिक रथप कद्वयमरः। चेशग्यादिनामनः। खेदो निर्वेदः। निर्वेदमेव स्फोरयति थौवदतिम रमावयेन स्यात् पर्वतिस्य कू
डं शिखरश्रृंग दिवं शीलमस्य। जागरणे प्रकाशने प्रदीपइव प्रदीपः। आः सर्वत्रिषो योगिनयस्थायापा वा। आः स्मरतापा करणे कोपसंतापयो
रपीति मेदिनीकरः। सर्वतः सर्वत्र केसरं स्फुरन्तु ग्रासोः लूरयस्याखादात्। उदरंभरय। कुक्षिं भरयश्च कोशः। पद्मिविशेषाः। प्रोक्ताकरनं
यं दिकारूपदधिसलक्षं विवंतु। आतरी धिते रुदया चोग देवं नारिरि तिफले धि सितानं नमि श्वे तियकारस्यानुकसंपुसुप्याद लोवं
सिध्यति। उभावात्मतर्पिः कुंचितो मोरिः स्याद्दरदूर काइत्यमरः। करतोदधि सरूपइतिय। अथवा प्रीति। के रवस्फुरताय कोरक्षपोत्पन्नापाना
पेहयाऽपिशावः। भानुजो नस्त्यर्थः। चेतिरंह शिखरे प्योनु तात्पर्योवि स्वेतजं अग्निनोति वर्द्धनी करोति। मदकलामत्तायाकलं विनु

कीचकस्त्री तस्याः काकुध्वनिर्दत्ते इत्येवंदीवायविशेषः स्फुरति प्रतिस्फुरतेऽस्य। आर्चिः कीदृशं स्वरयोवित्वगर्दभीतस्याः कर्णे
वन्नकपायेतारस्फुरमिथरर्कक्राणयं। तेनुरसंशास्त्रादिष्वलं। अर्चिर्विकाशाय त्वं कविसंप्रदायसिद्धं यथा पद्मासः शोक्यं। इव
। किंचिदिसत्स्मरं जसरतारीलं यत्निमिरं तदेवोत्तां भेको रंतरावर्तकं तद्धात्जरं। यद्धातिमिरमेवोत्थायो गत्वा त्वज्जमेवादिलो
मलयाजर्जरोपांतं। भूतामेवादिलो मिस्याद्दृतरावर्तके भेको रिठिमेदिनीकरः। चित्रमरेतिसर्दः फेनरश्मि। भवे न्मदक जोमन्ते
इति मेदिनीकरः। मंत्रेति। मंत्रजनितसंस्कारः। मंत्रमयत्वात्। उद्दन्वतः समुद्रस्य भाः ओदन्वती। मंत्रमयादिसंबंधेनेव मंत्रसंस्का
रसंपन्नत्वमप्यामित्याशयः। तापने दिनेऽपि उच्चलद्गंगारादिर्कनिर्वातो सति स्फुरामत्वमप्नोतीति ध्वनिः। तुपुनः प्रतीचीकमा वसुमुद्र
दि यरविर्पूर्वरूपं प्राप्नोति। राजतेवायद्यापि नाडिमैतीत्यर्थः। समुद्रायारस्फशोभा यो पूर्वरूपे भये पि वेति विश्वः। निर्वाणमस्तंगम
१८ नं इतिय। कालत्रयामलमेयकाद्दत्यमरः। शुष्टुतौ विताद्गघ इतिय। कांचिदिति। आश्रमस्तूमयः कांचिदनिर्वचनीयां तद्दिं शोभा
विभ्रतिधारयंति। कीदृश्यः। वितानसंबंधीयो वैश्वानरस्तस्य उच्चालनया उपहूयमानो धिकतां गच्छन्यो धूमः स एव वलनं सो सोधोप
रिगृहं उर्ध्वे स्तेनरूपकं तत्र विभ्रांता विश्रांतवतो भ्रमं प्राप्ता दिक्षिनयो दिक्कुंजदेशाय त्रताः। उपोधिकेथेति सूत्रात् उपधानं दुःस्याधिका
र्यता। सौधोपरि कुटी वलसी वितुरितिन्याश्चलः। भित्तिः कुड्यं प्रदेशो वेति धरणिः। वितानो यज्ञविस्तार इति विश्वः। वस्त्रो ब्रह्मया
रिणः। शिरावो विश्रूयंते। इन्दाधारायोर्योरसे देवेपदाराणं ध्वनिश्रवणमेवाधिवृत्तिं। यथा माघे श्रूयतपांचजन्यः ध्वनिःकीदृशाः
स्पर्धा उन्मोन्यजिगीषा तस्मात् ध्वेनानुबंधेन मुनोहरः यथास्यादेवंप्रतिमुहुः वारंवारं स्वान्स्वान्त्री घयंतोदीर्घं कुर्वंतः। प्रियस्थि
रेत्यादिनादीर्घस्यद्राघादेशः। कीदृशान् स्वतीयेषवनेस्थाने स्वाध्यायेन जयेनदीघनि प्र। स्वाध्यायः स्याज्जये इत्यमरः। रुंधकामि
दितितापति रेवस्यच्छायाः। अहरिदानी सर्वतः सर्वत्र नितुलितानि यपि हितानि। वपवृद्धिश्च संसारः प्रेस्य तेदृश्यते मयाजैवनीकी
दृशी सि। दिवसं व्याप्यनुनृत्या मितरुगु सं नी मिति। दिने सोरेशा तेजसाऽप्तिं गता। निरिमर्थः। दिवसमित्यसं ततेजसो योगो द्वितीया। वर्ध
तेशुश्रांतेषु अनलधौ समुद्रेमध्ये रक्तस्य नौ सुसेरो बुडवलति सति। येत्रौमी सती इयं यदित्री रमयति तदात्मस्पर्शे रति तुल्या दयं ति। कीदृ
शी तमः स्तोमस्यांधकारसमूहस्य पानीनां येजा सौमश्यां सा। अतपूर्वायित्रीणी तमः स्तोपरमलेशालिंगसंबंधात् स्पामरकयोत्थ
संतत्वातत्रतेजोरश्मीमयामिति। भुवनकोशस्य ब्रह्माण्डस्य इयं धात्रा सृष्टिः किमपि निर्वचनीयं यथा भवति एवं विधिता आश्चर्यजनिका। कु
तइत्यत आहतेजोमयमिति। अम्यंतरस्य कोशस्य समुद्रये विकल्पेया। तदेव दिरूपं तेजोमयं तमोमयं च। एकतस्तेजोमयमन्यतु
त्रा स्तमोमयमित्यर्थः। धातुः सृष्टिरिस्कम यथा स्तो कर्मतालि विकर्मत्येव वत्स्रछो। अन्तःकर्तृरितिविया धिनिवास्ब स्वस्य रूतिः। पाकिनि
नेतिवत्। सूडारत्वे इति। वितधर विवरान्युपजान्नकज्वलानि असत्तोच्चलानि दृश्यते। केः सूडारत्वे। अथवा क्षिपतामेव। कु
शानुरस्नि: सूर्यकांतान्मणि विरोणान् तव वक्रपाकीमनसि निविराति। अविशांति। राज्ञो चक्रवाकीनां विरहे तसंतापोदयात्। किंव
अमीदीपाभांति शोभंतेतिमिरमंधकारं [illegible] पार्श्वे मिभरिमलार्थं यो इत्तामिवयोदिन

रात्रौः सं घटोत्पन्नं तेनपि छायायाः स्फूर्ति तायाः संध्यायाः ये किरणासमूहास्ते षां परिस्पर्धिन स्फुल्याः। लोहितत्वादुक्तेः। तमयव
इति सस्पर्धा तस्मिः। विध्यामिति। यास्फ तैवस्फुर्या छायां विभ्रमस्तां प्रस्तामितं तिरोहितामिति यावत्। विषयस्या लोकेस सहस्र तया स्फुर्य छायात्वा
त्वा तमः केवल्यमंधकारएव केवलमस्ति। उपाधि विशिष्टोपुणां तद्भवमौपाधिकं औपाधिको यः प्रकाशादि व्यवहारस्तस्य वीजं कारणं
मादित्यस्तस्यास्तावाद् दिक्षात्रमेवस्थितमस्ति। सूर्योपाधिना हि प्रकाशादिव्यवहारः। सूर्योदयो पाधिर्विशिष्टा दिक्षु प्रावी तदस्तमनो
पाधिविशिष्टा दिक्षु प्रतीचीत्यादिको व्यवहारः सचोपाधेरादित्यस्याभावान्नास्ति। वस्तुतस्तु केवदिक्षु तथा च केवलमकमेव दिक्स्व
रूपमस्तीत्यर्थः। सामान्यतो दिगवस्थिता नतु प्राच्यादिरूपेण तथात्वेनाग्रहणादिति भावः। अत्रीतरे स्तुगादिति मिर्भर्थिते तयो भय
कारतानि पदार्था गृह्यंते भयहेतुत्वेनेत्यर्थः। तथा हि रज्जुयः स्पृष्टा भोगित्वेन हाय्यते। पटुत्तिरपि विषयग्रहसमर्थैरपि नेत्रैर्न वा तमस्तु
नस्तित्तवात्। चक्षुर्मात्रं हि तमसो भिभावकत्वं तथापि रज्जुभुजगाभिनंतमो माहात्म्यादिति भावः। पटुभिरपीत्यपि विरोधे। अद्यापि
दृश्यं। अति घनेन च ध्वांतेनांधकारेण हेतुत्त्तेन वस्तु पदार्थो घटपटादिरूपो वस्तुत्वेन भाति ननु घटत्वादिना। यद्वा वस्तु पदार्थो येव
सो भाति अर्थ घट इत्या प्रकाश्ये न घटत्वेन ज्ञायते न यत्कव्वा। स्वरे नयवाप्युक्तो नामनि प्रसिद्धः सर्वपर्यायदेयदृशादिरिति तत्र यत्नकं। तमःप्रा
वृत्या ग्रहणात्स्थग्रहणादिति भावः। अपुनरति लोकौ। कुः सर्वसाधारणी। घनतरेति। काष्ठानां दिशां चूर्णानि अमीति सिद्धलिनं चैत्ररू
पे: छिद्रैः रंध्रैः किरणवाजेन पतंति। घनतरं निविडं यत्तिमिरं स एव घुणोत्करः घुणाख्य सूक्ष्मकीटस्तेन जग्धानां भक्षितानामिव काष्ठादी
यो लगति कीटः स घुणः। काष्ठं दारुकाष्ठादिकं। अन्ये जामपि घुणजग्धानां काष्ठानां चूर्णानि पतंतीति ध्वनिः। अदोनगिरादेयः।
काष्ठा दार्विति मेरः। दिशास्तु ककुभः काष्ठा इत्यपि। तारकाप्युडु वा स्त्रियामिति स्त्रिया कलकलह इति। ध्वनः शोकप्रभृतीनामित्यर्थः। ताडका
याः क्रूरकर्मलौकिकनादिति भावः। कोलाहलः कलकल इत्यमरः। निमज्जादिति। इयं ताडका नाम राक्षसी उपरिज्ञधिष्ठिदेशे आकाशोप
रिक्रीडते क्रीडां करोतीत्यर्थः। कीदृशी निमज्जन्ति मग्नीत्व कोटररूपाणि तियावत्। यच्च ककस्यां तन्मध्ये प्रंती अतिकृपिशा क्रूरदृ
र्गीतारा नेत्रकनीनिकाय स्याः सा। दंतांतराले दंतमध्ये यपितं लग्नं नरास्थिग्रंथिं मनुष्यास्थ्नः ग्रंथिं अविरतं वारं वारं जिह्वया घट्टयं
ती चालयंती। अंधकारे कथमेवं कुर्वाणा इत्यपतर स्पत आह व्यात्तं विस्तीर्णं यन्मुखं तत्र ज्वलंती याऽनलशिखा तया जर्जरध्वांते पा
धकारे विध्वस्तकर्म यस्या सा इदृशी। गन्धस्येव पद्धिभेदस्पेवरोदंष्ट्रीवत्वं यस्यादिविता इदृशी दिवपाकाशं निर्मांति। कुर्वाणा। आच्छीन
घोर्जुमू। परिक्रीडत इति क्रीडोनुसंपरिस्पर्धेति तङ्। व्याङेति व्याङ्पूर्वाद्धातेः कुः। अयतउपसर्गात्। अभ्यंतरं त्वंतरालमित्यमरः। ते
तेति। त्रेताग्नित्रयं तस्याः कुंडं दूरयित्वा। चमौ दूरयोः दूरेरित्य तुयर्वभाने चुषभ्रमाणेजलोपुष्पास्यान्यतरस्या मिति। दृष्टि भ्रमाणेलघु।
छटा: सम्हूहान्न। अग्नित्रयमिदं चेते त्यमरः। हिंस्राः घातकाः राक्षसाः। निश्चाः प्रधानाः। नोस्मान्मरित्युत्तवते वेष्टयति। तारारूपांतुको
२४ हिंस्र इत्यमरः। वत्सेति। कुथं प्रतीत्यते कथं चोभ्यतो किंतुमायतामिति भावः। नोस्माकं गृहे आतुर्भाधिकं वैदी हिकं विधानं प्राप्तौ प्रति
। किरतीना द्यायंती। तस्मादुतोः याङ्ग इत्यतरवाकुषचो: सुयाऊ प्रभृति निरातताधि सिः हास्यापाति सिः। समंताडकानिमहोदण

खादये लथः। मुख्य आदिः प्रशंसार्थः। आततायी वधो धनः। अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः। क्षेत्रदारापहारी च षडेते आ-
ततायिन इति स्मृतिः। प्रतिक्रियेति त्वत्र हिंसा पापप्रदेत्यर्थ इति मृदु। स्त्रियमिमां कृपं निरस्य आमाविशेषः। अवध्यत्वमवध्यो काविसे
मरः। परिभूयाम हे वयं परिभवं प्राप्नुमः। आमोवी। अधिगाता ज्या यत्र तदधिज्यमीदृशं धनुर्यस्य सः। धनुर्मश्चे लनङ् समासांतः।
यद्वा धनुः शरवृस मानाथोधन्वन्शब्दस्तस्य प्रयोगः। धनुश्चापो धन्वशरासनकोदंडकार्मुकमित्यमरः। कथमज्यी योसिभयहे
तावमीष्याकुलोद्रस्पाह चिहस्य बिंमहौजसाम हत्यपिलं पहेतौ शो यातिशयाद्भवति हा सहति रघुसावः। अलमित्यादि। गुरुं चिरा
मित्रं क्रोशंत्या ऽजं वृथा गुरुन्निर्हकोत्रानीयद्दत्यर्थः। अयं ताडकावधरूपो विधिर्व्यापारः। अल्पकः अत्यल्पः। अल्पार्थे कन्।
स्त्रीवधस्यस्तुरवसाध्यत्वाद्वा सोऽस्माकं तवेवाज्ञागरीयसी। तव आज्ञयैव मया ताडकावधो विधेय इति भावः। गरीयसीत्यत्र गुरुश
17 द्वस्य प्रियस्थिरेत्यादिना गरादेशः। क्रोशितेव्वेत्यत्र अलं खल्वोरित्यादिना क्त्वाणिजयोरितीट्। नक्त्वासेडिति किंत्वान्निषेधे
ज्ञातेमृडमृदेत्यादिना कित्वं। धर्मेण हेतुना पुत्रः। यद्वा धर्मार्थिः पुत्रः। यद्वा धर्मप्रधानः पुत्रवत्पुत्रः। धर्मपुत्रः। तस्मिन्धर्मपुत्रे त्वयि
मधुच्छंदसि श्रोतसेवाधुत्रे कौशिकस्यनाविरोधः। तथाचसर्यथात्वयाज्ञा कर्तव्येति भावः। मधुच्छंदा नाम विश्वामित्रस्यौरसः पु-
त्रः। नेदीयान्संनिहितः। अंतिकपाट्योर्नेदसाधाविति कथाचदृश्ये घसुनि रूपं। कथं स्त्रियमिमां निहन्यामीति राम नदस्य ते
दृग्धं वचनमसहिष्णोः कौशिकात्तिरस्तस्य लब्धमावासुसयथधर्यमिति। मीमांसते किं विचारयति अपितु विचारयथिवुर्नाहतीत्य
र्थः। मानवधेतिसन्दीर्घ्यासस्य। कौशिकेपीत्यपि विर्जिज्ञासाभासस्फोरणाय। नन्वनिपापजनकं कर्म कुर्थनाविचार्य मद्गुलत्तश्रा
हयाथापितिहियतः शास्त्रे कर्तिपवामुनीनामेव वायमनुवर्तते नुधावति। मुनिवाक्यशास्त्राप्यर्थानिवर्तते यथाशास्त्रं तथैवेत्यर्थः।
जहतिनृचीनिष्टस्ति वनिस्येनकृतकेनवा। राजन्नयेनोपदिश्य ततलोप्रमभिधीयत इति स्मृतेः। यद्वा बहुनीनांवायमनुजन्नीकृत्य
शास्त्रेवेदोवर्तते प्रयहरतितामेवोपदिश्यपदेपदवृत्तेः। गुर्वादिशादिति। निमीयमाणः क्रियमाणः। ननु सवनुष्पापानावसुथापि
रघूणांस्त्रीवधे जोकुलजापिनसचतीत्यत आह अन्यैरिति। अन्यैर्पूर्जिकेर्लंज्ञाजितेवा अथवा मिन्नापोवनेस्थित्वा भोगामि
ता ष्पद्भिः अतएवमीतिन्दोः। हताच्छिनिमीलनेः। अछिन्नोंज्ञासं कामतदृतिज्ञोको किंभ्यः राम आगामिवृत्तवाचयः। द्यौ नीके
नागतेदिभ्यद्धत्यमरः। दीर्घमिति। अतिकोलुफिनीति ताडकायवेनसाध्वर्थमिति। आप्तिः प्रजा इति। मनेदीर्घमलर्थमिमा सेमि
नकीति पदहेस्त्रीवधरूपेताङ्मानेवाधमानेसतिमृगवानचलिप्तः। किंतु लज्जिब्यते। मामकीनस्त्रीवधरूपकर्मश्चिव ताव
नतुकथमिमं दृतांतं वसिष्ठो दास्यतीत्यत आह ज्योतिमयेनप्रह्लमयेनन्तत्र मयेनवा वहुधारासरीरेणजगतो तेषि प्रलये प्रि
यः साक्षीसाक्षाद्दृष्टा। यद्वा जगतो तस्य चक्षुः सप्तुरूपूर्वं तस्य। साक्षात् दृष्टरि संज्ञायामितीनिः। नेपृथ्ये घातकानां सुवाक्यमदृष्टीनाम्
यमं यागानिदास्व गमामप्रवर्तकं वचनं। अजमिति। हे मूर्खाः। कुतो देषि इत्यत आह अस्माकमियं खड्गधारास्ति यद्योधिकेतिभावः।
यमं? अयं पंथाः अदवीया मनिहितः स्वर्गलोकमनुपतिष्ठते। उपस्थितो सवति। उपादेय धूजे तिसंगतिक
कृतो स्याद्यज्ञाधिवचमत आह अयं पंथाः

रतो तद्भूः। नानांगैः श्री हिंस्रो वृणाद्यधातकची करता पुरोडाशाले मप्रभृति प्रियगिः खलु निष्पाद्यते तेना पूर्वं जन्यते तेन स्वर्गो
जन्यत इति स्वर्लोकगमने तत्फलं पंथाः। मम तु खड्गधारापातेन सीधं सप्राप्यत इति पापेना नूमिति भावः। तदुक्तं। द्वावेतौ पुरु
षौ राजन्सूर्यमंडलभेदिनौ। परिव्राड्योगयुक्तश्च युद्धे चाभिमुखं हतः इतिसंभ्रमं सो दुर्गा संभ्रम त्वरा वा। तदेव स्फोरय
ति। दशरथेत्यादि दशरथप्रभृते संप्रभृतेमां भवतु धरिम वाच्य दिनकरकुलमात्र्कं दधिल सुश्री लोमस्य वाद्याः कोयं कलं कस्य न
। कों कुरुः। इत्यनेन प्रकारे ण पता वनि तां स्त्रियं ताडकां हंतुं मम मनो विचिकित्सते संदेग्धी लघः। गुप्तिज्ञिकं ग्राः सन्त्राः स्त्रीच पुरु
षे कर्मणि कथं न संदेग्धी सत आह यदि ति। यच्च स्माद्धेतोर्नोसिधाकृतवे वक्तव्यांसि धर्मस्थी यम धिकरणं। धर्मक्रियाश्रयतेकिम
धिकरणां निर्णयस्थानं। तथाच धर्मस्थीयाधिकरतोन विधातुमित्र वसुसोहूपणं। तथायथान्येषां राज्ञां धर्मस्थीयादधि
करणात्सर्वे नियम्य द्विवर्गतथा यास्मा कमपि सत्य द्ववर्गादिति भावः। यदधिकरणात् धर्मस्थे यमिति पाठे धर्मस्थान मित्यर्थः। यदधिक
रणा धर्मस्था यमिति पाठे मनोहरः। आभि ध्यमाभीतिं जरु धंसित्री यिसुइड्। सिविद्विरजनीति। अयम तमिस्रलेता हंकारे। रजनिचरसेना
अपास्य तमारयि व्यन्नू। अस्तु ते पंजो व ति मान स्वामी प्युत मानव द्धेति तेधिष्यति लद्धं। दिवा दिवा व्यन्नं। कौशिकस्य कुशाग्रतो यस्मिं ते
शांति जलस्यानुकल्यं पश्चात्कल्पं इदं मेका कुर्कं घलः अवतजानीत। इत्युगतोस वेगस्य पाति नाथ इति शाद्विकाः। यथाकौशिकस्यैव कु
शाग्रतोय विंदुः शान्त्यात यति तथामभापी इंध तुरिति भावः। सुख्यः स्याज्यमः कल्प्यो नुकल्प्यस्तत तो धर्म इत्यमरः। आरोपयन्न थि
ज्यं कुर्वन्नाधनुष्मी मत्र धनुजश्च मनडः नसयतिसमासांतविधेरनित्यत्वात्। सतिसधर्मीयं। वायव्येति। अयं ताडकयस्त्वाडकाकुत्रं
स्तु यौ इजनीयन्नरणं प्राप्यः। राम एव मारितः इति भावः। अतएवासुतिः प्रायोविप्रयुक्तः। त्सन्कः। वायव्यास्त्रस्य वायुर्देवता कस्पात्त्रस्य
व्यति करेण संवेधे मन्निरातेवन आधारभूम्याः। तेन मारणात्पूर्वं कृत्वा पश्चादनुताल्कास्सती इयं ताडकारात्रसी वघस्यस्त्री विष
यत्वे न करुणा। वालेनैव महाराक्षसी ताडका सपुत्रा मारिते त्याश्चर्यं। तपोवने विस्त्री युधा हीन त्यः। आः कथं भवया हतो यतर्भंगइति
हासः। ताडकां सपुत्रां तुष्टा अमि भि भितु चिद्द स्पतं इत्यर्थः। ताडकेयदतिस्त्री भाट्टस्थ। विस्मय श्रमो दयो। हूवकिञ्चिद्धे तुः। नाथी श्रम हेतु
X माकर्णयरावणः किं कर्तेति त्रासः। ताद्दशं दुश्च्यो श्वासमरणात्त्रोधः। पुनिरुतरत्नं यं वलं यथा स्यादेवं X परवतः पराधीनः। X श्रमवान इद
श्रापे ध्ययो। यायामित्स्यथीगर्थ दये सां कर्म णीति कर्मणि षष्ठी। अधतनी अघभवा। वौपुष्पा कं। दिकूलं कबेति। हूयते जनि पयेनीयपरां
मा ः रघूणामपत्यानि। अत्रयघपिरपोरप्यलतायव इत्यलत्प्रत्ययान्ताताचव इत्येकुभयवितथाविसं सा पूर्वको विधिरनित्य इति व तनसा
मर्थ्याद्वृद्धेरभावः। वस्कतस्कतेत दाजो इत्यनेनतत्वाजसंज्ञायांतदाजस्य यज्जु तेनेवाच्छियां मित्यनेनापेत्यया विनोत्सृप्रत्यवस्य लोपइ
वेगाइ ति यद्वध वद्ध तिसिध्यति। कीदशां। दिशां कूलंकषादि कूलंकषां वाकीति स्वयाघो र्ततश्चोलितं विषयदाकारामेस्तो। निर्व्याजवीर्य
ताभा इजिकप्रत्यावे णोऽडतानेः प्रथेडाः। कुचिद्दीराधुना इति पाठः तत्र वीरेणारसेनउद्धताः प्रगल्भाः। यद्वाची राश्चोनोउद्धाश्चेतिकर्मधारयः।
प्रसिद्धभूह स्त्रोतोयेणांतीये: रघुजिः सीविदेवाधिपर्द्धः पौलोम्याः पुलोमजा पार्श्वे शय्या हकुयया यपित्रं नगरवता पत्रावलीकु टिल

तायरलाततस्या नस्या वा यालुयं मेध्या पितामि ... इति भावः। अस्तु राधिराजस्य याविजयकी

उ तस्या निदानं आदिकारणं धनुर्विभ्रमो यो: । ध्रूलतेर्कणनं इति सर्वं ध्रूलताप्रकरीबेणुकबद्धतिरखच्च । पौलोमी तितस्या पत्यमि लत्ता । ईन्द्राणी यंथु
के गभावे येतिमे दिनी करः । निदानं त्वादिकारणं मित्यमरः । अघेति । वीरधर्मस्या धानेस्थाने निदानेवानि मा यकृत्यास्थाः कि न्नित्यर्था
स्थ । किन्चीरधर्ममाधाय त्यर्थः । राजुसेनाव धृंकृत्येतिभावः । हूबे ति । हूबासूर्थः । महामुनेः कौशिकगिरावाल्या । स्त्रैणः स्त्री संबंधी वधः मां
न सुख्या करोति । नसुखयति । सुख प्रियादानुलोम्ये इति ढाङ् । स्त्री वा इति स्त्री पुंसाभ्यां नञ्स्नञ्जौ भवनादिति नञ् । गीर्वाणीवाणी सरस्वतीत्य
मरः । प्रत्यासन्नेति । तपोधूमगर्हणोनुस्मार्क कौतुकं कुर्वन्नीलमन्वयः । कौतुक हेतुमाहम्त्यासन्ना येनु बारदीधितिकरास्तेः । किंरूपं तीन —
ष्टामयं तीयानमोवधूरी अंधकारसमूहस्तया वत्मो मित्रे याभिः मरवधूमवाहिमियागिधूमलतानि : संमीलितं तु हर्षं प्रजनं यिकन्धार
१४ मित्यादिरूपं येर्गातेर्यं दृते असातमोविनाशार्थं उदयेऽस्यार्थ धूमलता इत्यनुतदूतिभावः । ध्व आगामिदिने संचीवरयिष्यमाणाः पारि
धास्यमानाः वृद्धके नवाधोता अतलर्थ प्रज्ञा । नितान्तः शुभ्यन्तः व्ययोवल्कला येषुते । निद्राणो निद्रालुः काः । आनोधातो रिति निष्ठा । तस्य
ष्ट स्यनकारः । संचीवरयिष्यमाणो तिष्ठ छभांडवी वराकि डितिपरिधाना पी विड । वड्डी तुअततिर्जे तेलमरः । स्फुरतीति । महस्तेजांसि यस्य
। चंद्रस्य स्फुरति । कीदृशं । माघं तोत्सर्थ दृष्यन्तः मदीहवीर्दिवादिः । चामा महा नौ दीर्घः स्यनीति दीर्घः । ये चकोराणां विलोचनप्रकराः यत्कः
समूहास्तेषु किरणश्रेणीक्ति दृतिः स्वाहस्तोपलं कस्ते नघनं निरंतरां हे कुवलयदृशां हृदयं लघुमाभूः माकावरं भूयाः । अयं इन्दुरिन्दुः श्रेयसो
र्पंत प्रियस्य दर्शने प्रतिभूर्लग्नकः । नोस्माकं नेत्रे सुधासिरम्रेतेरन । कितिं पतिानेत्रे इति प्रत्येकं संबंधः । अन्यथा नेत्राणी ति स्यात् । यद्वा
नइति अस्मदोद्वयो श्चैत्यैकत्र वचनं । चंद्रोदयस्य विरहिणी कंदर्पज्वरदायित्वात् चंद्रमाणो कास्वयमेव कुसुमवाणायशगः प्रियः ससहा —
मिष्यतीति हृदयाश्वासनमिति भावः । ननु शाप्रस्कतमपिहेकुवलयदृशां तत्रासां निध्यादिति । अत्र केचित् । उद्विग्नवचनमिदं । यथा केके
यिप्रियसाहससुत वधान्मातः कृत्वाथमिवेति । अपरे तु आकाशवचनमेतत् । यथा केकेयि कामाः फलितास्तवेति अन्ये तु लागयतश्चेत
स्यं धकारे सति महद्दुःखमुत्पन्नमत आह हे हृदयमदीयमालघुतयतग्मभूः अथ कुवलयदृशां प्रेयो दर्शनप्रतिभूरिंदुः सुधासिनेत्रे
अम न किमतो धकारापनोदः सन्निहित इति भावः । इतरे तु भगवतः प्राच्यां दिशि तेजः पटलं दृष्ट्वा । कि मथमन्यत एव मोयवी याज्ञुसः साम
यात इति बुद्धिरुत्पन्ना ततो निरूप्याह हेमदीय हृदय मालघुभूः मासत्वरं भयनासौ राक्षसः कश्चित् । किंतु कुवलयदृशां प्रेयो दर्शनप्रतिभू
रयमिन्दुरिति वर्णयंति । न चातीवानागतज्ञतया रामस्य नेयं शंकेति वाच्यं । सर्वदा तस्य तथात्वानभ्युपगमात् । अन्यथा माया दिदर्शने तु
स्य मोहस्याप्राप्ति प्रसंगात् । मा स्मरितिभयते माङि लुङिति लुङ् सिचू । मातिस्थ त्यादिना सिचो लुक् । नमाङ्योग इत्यडागमनिषेधः । प्रतिभूर्ल
ग्नकः प्रमानिति विश्वः । सकौतुकं कुयोरमणीयतामाह उन्मील्ये तिं तीतिपीयूषभानोश्चन्द्रस्य कतिपये अन्यसम्मस्तोः कराः उन्मीलंति प्रसरंति ।
मृणालवकोमलाः रुधां वियोगिनां राजीवानां पद्मानां संवृति कामवद् लानि तेषां संवरतेत्यनयोर्युत्संको चइति यावत् अतमेव दर्शितं पा
रोयेषां ते । उन्मीलने तमोमयो व्यधकारसमूहः पयापं भिक्षिः समुद्रः श्रीकाण्याय भूरिति के नाथ तेफेनपुद्दुमति । समूहेमयद् । यद्वा तमोम
यो धकारप्रकृतिः समुद्रः समुद्र पुत्रो धकारः इत्यर्थः । कीदृशाः उन्मीलैः किरणैः । धवलीभवयब्जुपवतेषुजन्म जातानुन्म ज्जनं करिष्यता
विध्ये नदफधौमपितद् वा अन्योपि समुद्रागिरियामं दूरे नाम पितः सन्नफेनं लं कवानितिध्वनि । दोवदति कं चरतोत्यायते सादिक

कतिपय इति प्रथमयरमेतिजसिघिकृत्ये नसर्वनामसंज्ञा। केनायत इति केनाद्येति क्वङ्। संवर्तः प्रलयः कल्प इत्यमरः। संवर्ति कान
वदृत्त मितिवा। इह्मफटितंजसा क्रायेत्यपि। विश्वं जगति स्यान्नपुंसकमिति मेदिनीकरः। निचैदोवेराग्यं। इदुहिति। इदुश्चंद्रस्तद्वया
द्विमूर्ध्नि अघापि एकाव तापि कालेनयदिनत्तवाभितदा मास्म तस्मात् तथत्वं। स्मोत्तरे लङ् चेति लुङ्। नमाङ्योग इत्यडू निषेधः। ननु
तिमिरपटलनाशः कथं स्यात् यदि यंद्रोदयो न स्यात् इत्यत आह अमूर्त्तिं वोपि अपि मिभ्रक्रमः। नासीरेऽग्रे तमः सैहिकेयपमेध
कारसमूहं तन्मूलत्वं तितथा यथैव इक्रतथ्यांधकार नाशरूपकर्मणा हि भवेयकरत्वात् तमन्यथा सिद्धं नये द्रोदयेन किंनायः। ननु भव
त्येवेतावद्विज्ञानं सीत्या यथर्मिवोदेवित्यत आह अद्योतपिग्रहको रपि भुदं दर्पणोज्ज्वलं विकुंदेः करणत्वेतेभ्य दिशा आमा दर्पये
द्रष्टव्यंतिः स्या यथेति। वृ। तिचक्षेति तङ्। अन्यथागतिदुधादिसूत्रे वा कर्मकान्मादेः कर्मलं ज्ञावां कुतुत्हनीविस्यात्। यद्वा दिशा आमोदयं
तेगंधयुकामवंती त्यर्थः। एतावता पि यंद्रोदयेत स्यानिष्टमाशंकते संप्रतीदानीमसौ चंद्रलोकं छन्नं कलंकमालिव्य कुआजि यत्नीक
तुंस्य यद्यपि तुमितियाचत्व। अर्धे यथा जयति तथाप्रकाशिष्यते। कृत्यं इति व्यक्तमिति पाठः तत्रासौ चंद्र अर्धमिति व्याप्य यूलकं स्फुटं लो
छन्नं कलंकं प्रकाशिष्यते अभिव्यक्तीकरिष्यत इत्यर्थः। एवं चासौ चंद्रः प्रकाशवे रकर्मकत्वात् लोछनस्य कर्मत्वानुपपत्तेरिति। अन्य
सकर्मक कश्चित्। प्रकाशिष्यत इत्यंतर्भावितण्यर्थो यमर्थ इति। अन्ये तु व्यक्तं लोछनमपि लक्ष्मीकं मग्नं अर्धे यथा स्यादेवं असौ चंद्रः प्रकाशि
ष्यते लोछनसंबंधिनं प्रकाशांश्यकं धास्यतीति। तथा च प्रकाशो लोछनविषयः स चंद्रविषयो पि व्यक्तीत्यर्थ इत्याहुरिति। वक्रतरस्कं
प्रथमः पाठः साधीयानिति। नासीरस्यग्रयानं स्याद्ग्रे पीति विश्वः। मुखनीतिः प्रमदो ह बहित्यमरः। काश्मीरेति। इह भेदवमिंदुसंबोध
विंबमंडलं समुद्रं जलेप्रकाशते। काश्मीरेणेव काश्मीरेणां परतलमाकाशस्य रूपं दिलनं लिप्तरूपाणां। दिहउपचये लट् शानच्। प्र
प्रमोदितकिरणा नामति लोहितत्वात् काश्मीरसादृश्यं। वाममझ्कयामं गमानामानन स्यदेशः प्रतिपत्तेसादृश्यमितियावत्। विदधानं।
इदुहनदीं वंदकांतमवीनामंत्तः शिराः पानीयाधारनाडी; भिंदानं द्विधाकुर्वाणां। प्रस्फुरंछ त्यायाः पुरूजतनगुरनायस्ताभिदंतोयो धस्तत्र
स्थाये दृष्टां कुरास्ते; द्वीवोमतः। अतिमद्दव्यान्मतरूप। अत्तुपसर्गात्कुधुज्वीवेति निपातः। उत्सर्ग कोडहारणो यत्र। काश्मीरं कुंकुमे वस्या
दिति मेदिनीकरः। नाडी तु धमनिः शिरेत्यमरः। पूः स्त्री पुरीनगर्यो वा पत्तनं पुटभेदनमिति चापराभ्येति। एताः श्रीतांशोश्चंतयः पुरं दरस्थ
रीसीमन्तामुपस्कुर्वति। स्फुटां तरा धानं विदधति। गंधमाद्य चहो पयो दिप्रतिपत्ते तङ्। उपाद्ये तियत्ने चैकृतवाक्याध्याहारे चेति सुद्। यद्वासा
इति मानमलंकुर्वतीत्यर्थः। संपर्युपेभ्यः करोतौ भूषणे सुट्। रुचः प्रतियत्न इति केमपि बुद्धी। पुरीव पुरी तुल्यवाराणतु। को दृस्यः इंद्राणीत्य
नकलत्रशाकुं कुमरंजनां स्वजन्ये समानकुलेजन्मतेनोढता। सगर्वा। कुंकुमस्यवर्णसाम्येन स्वाजन्या। पौलोमी संयंधेनोढत्वं कलीना।
इदमंतरततममतिमध्यं ओमाकाशमेतासि धतिप्तिः करणत्वनाति: ओजायते। ओजश्चिद्दावर्तते। क्यङ् सलोपद धेनुवेधामातरा कलैः
क्यङ् सलोपश्चौजपमाने क्यङ् सलोपश्च। अक्रत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः। ओजोवलमवष्टंभः स्याद्वोजसि दुष्प्रकाशयोरिति धरणिः। अ
धतं भस्मानि गाढं धकाराणि लिहती त्रिः स्वादती त्रिः। लिह आस्वादने। राल्टं। ध्यातेगाढं धतमससमित्यमरः। अथ समधेभ्य स्तामस इति

चूसमासां तः। दिशात कृष्णतीभिः। कमेलाहवादि दिशामुकृष्णतां कुर्वतीभिः। अंधकारे पाशा आदित्येदाशानाकृथितारवदिशआसी
दन्तरहतानीयं इघतिसिस कृपिताः। प्राप्या दिसेदं प्रापितारत्यर्थः। द्योणीष्ट थिवी मास्थलतालीभिरा कादयंतीभिः। स्तरआछादने। तक्कि
किरणानामेतदेवपृथोजनमित्यत आह नैवायमिति। अयं भगवान् यामी अधापि इदानीमपि गच्छति मात्रमपि कोशद्वयपरिमा
णामपि धामाकाशं नोदयति नोर्ध्वं गच्छति कराश्कृतमो धकारं स्थलसीमिमध्यांतिनाशयंति शैलगहनोत्संगे वुपर्यं तवनक्रोडे कुस
रंधते अवरुद्धं कुर्वंति। जीव आह जीवं गृहीत्वा छायासु कवित्स्कंधि दपि ग्रंतिं। तमइति सर्वत्र क्रियान्वयिः। या दुरालोको वर्णनेवा।
न्तपादेर्वतिने वाद्रुरालोके वाडुरिष्यतइति धरणिः। गव्यूतिमात्रमित्यत्र प्रमाणे द्वयसजित्यादिनामात्रच्। टिड्ढाणञित्यादिना ङीप्।
जीव आह मित्यत्र समूलाकृतजीवेषु हन्रह कृञ्ग्रह इति णमुल्। गव्यूतिः स्त्री क्रोशयुगमित्यमरः। किंचिनेति अयं ध्वांतपयोधिरंधकार
समुद्रः। किंनु। ननु यद्यपि मंधकारः तत्कथमस्य धावल्यं प्रतिपादितं। कतक क्षोदैरिव औषधि विशेषचूर्णैरिव सीरवेत्यर्थः। पयोधिज
कवि लं स्यामवर्णमिति संप्रदायः। अत्र यो धकारस्य कर्दमत्वेनरूपणं चंद्रकिरणानां कतकत्वेन रूपणं ननु पानीये कृतकानुप्रवेशात
19 कमधः पततिअत्र। किमित्यत आह छायापदेशात् छायाव्याजात् अखिलं पंकमधोऽभूत्। तथा यास्य छायेयं पंकमित्यर्थः। अथवाइ
दं ज्योमे वा काशमेव ततः कतरीभिः श्वेतकिरणकतरीभिः निःतच्चाल्य कर्दमात् अभितः सर्वत्रोज्ज्वलं धवलमित्यर्थः। इत स्ततः सर्वनि
छायाच्छलेन त्वयः पततीति साय। अन्यस्यापि कर्दितस्य वृष्टादेः व्ययः पततीति ध्वनिः। कतरीति कपरणीति प्रसिद्धा। ज्योद्ः स्या
त्पुं। सिरजसीति मेदिनीकरः। पंकः कर्दमपापयोरित्यमरः। अपदेशः कुमानेलन्ते निमित्ते व्याजयोरपीति मेदिनीकरः। दलविचलीति द
लविततिभृतापत्र। विस्तारधारका कांतरूपांतलेडधः प्रशंकरोविं यंदुरकतिः तिलतंडुलितं तिल तंडुला रूपा मिश्रीकृतमिव स्यामं
श्रुभ्रमदिस्यर्थः। सांतरपत्र छायासंबंधात्। उत्प्रेक्षते। अंतरातराम ध्येमध्येम दे नयवला येयकोरास्त्तोपायं धुर्ये पठ्कतं यत्कथलनं
तेन लुछमिव भ्रमस्य मिव। त्रिभुवनेति। मिहिर विंबा सूर्य किरणानामलि विधिरलिप्यादिः कोकशोणीमस्य वृशिष्यते। यकवाकोना
मनसि परसंतापो लयवलीत्यर्थः। अहो आश्चर्यं। राज्ञा वपिसंतापो लयवलीत्याभूर्थ। कीदशीनां त्रिभुवनतमो लुंटाकीनां। त्रिभुवनतमो
सांलुंटनकर्त्रीणां। लुंटिस्तेये। नव्यभिचरकुंठकुंटहुडः। शोफनञ्। विद्रोशादिभ्यश्चेति ङीष्। यकोराः पुनः अछिन्ना अत्राये वीतादृशा नृशा
त्राधरकदाक्रयरं तिरवा दंति। वरमदराते। कीदृशानां। को पात्ततमाः प्रविष्टस्य श्रीतमपि प्रेमक्रोधं पुपुषुरांविनिच्छतो नाशयतः। प्रविरेवार्थे
य द्वा सुधतज नितमोपिविनिध्नतः। यद्वाशेवाद्यकोशलामे नदहृदयप्रविष्टस्यलुधयनाशायलोशेवादेयां धकारालामं तःप्रविष्टपतमोनो
शायतवूत्यर्थः। तमेति। इड श्चंद्रः पोरस्त्यायां पूर्वस्यां दिशि किरणलहरी किरणकल्लोलं तथात्तथैलवन्यमित्रसारयति यथैतौ कमलायु
श्वंद्रकांताः प्रतिगुटकं गुटिकाप्रतिबुज्यायंते। अथुं जाः पुंजा भयंति। भूरशादिभ्योभुव्यच्चे र्लोपश्चहलइतिक्यङ्। पद्यानुजलवदावर्ति
आयाये कर्तुः क्यङ्ति ति क्यङ्। कीदशो कुमुदानां पः केदारलोपाकाधिं कामुकुलेतदेयकपाटं यत्रवर्ष को वल्लनो तैर्विकावि कार्याः कवाः
टं। कीदृशाः क्षमेता तन्त्र व श्रेष्ठनीजं तः प्राडुर्भवंतःचेत्मतुरालविद्रवस्ते स्ववादिनः। कुंठे प्राप्ताः संलग्ना नलविद्रनाम निर्चक्रकां
लाकारव्यात। एतस्यामपि कुंजाकारते तिनाय। उत्कृष्टनयनी निललनेऽर्ध्या युरादिरिदतः। कपाटमररंबुज्योद्कत्यमरः। तरलतो तिंतरकोन
परस्जमालस्या पिछः तद्ददशोमलेमनो हरं मल्लीमस स्यामं एवन्दृष्टकं अर्धचंद्रमाः कलयति दधाति। कालियलीका मध्ये नदः लिवियाकर

ता:। किल प्रसिद्धौ। तत्कर्मकमिति श्रूयते जनात् इति शेषः॥ तदनन्तरमेव। फलं कमिदमिति तिमिरौघवातहिंपत्रस्यापलमयत्नो फातेत
।किमित्यत आह इदं नभःखण्डका शंबिभाति। हिरण्यधारको। अतितिविवृउस्यायूर्धयिनो नयनगतिप्रति यं धकस्योनतस्यानवलना कथंन नो
इत्यपक्षइत्यत आह। निर्दयोयो विधुंतुदो राहुस्तस्य पदं तपदग्रतापविवरं तो पदार्थितमाचेदितमित्यर्थः॥ पदस्यानेरुचिलिखिता। पत्ररुचि
।तिः कातिलिखिता। सर्वत्र लत्तोभ्रियते सूर्यतेटंकेनोल्कीर्णो लिखितो त्रसरेणुलिखितेवेकूलोद्ध्री। नेतारूपयाः किंतु विश्वकर्मणा टंको।
नोल्कीर्णा त्रसरेणव इत्यर्थः। यद्वा रुचिभिस्त्रसरेणुभिरिति व्यस्तं रूपकं। यद्यन्नद्रुभिरपि नद्वात्रैरपि नतोभ्रियते स्थूलेरवयवमहत्त्वं
यङ्गिः खेदेः खण्डेरिवेल्कलेजात्तो। टंकोल्कीर्णैरित्यनुपपन्नं जनीयं। नेतानि नरक्कष्ठानि किंतु टंकेरयच्छिन्नानि चर्यदमसेयुप स्थूलानावयवा
नीत्यर्थः॥ तत्र स्मादेवायमपि विश्वकर्मणा संघृष्ट विश्वकर्मणां कृदेभावि व्यक्तियेत्यः। कविशेषे भूत एवेत्यर्थः॥ हिरण्यसूपवार्ये। कीदृशांस्य भास्व
तः सूर्यस्य यो विंबलस्य याजिमनजागृमार्जनं प्रोक्षनमिति यावत्तातत्र कृतकर्मणः कृतव्यापारस्याभिकुशलस्येत्यर्थः॥ विश्वकर्मणा स्व
सुता सूर्याय दत्ता साच तत्तेजोसहिष्णुता पित्रे कथयामास तेन विश्वकर्मणा तत्तेजः छायार्थं सूर्यस्त्वच्छि तदिति कथा। प्रकृतप्रस्तावभावे न
मालिन्य:॥ अन्यस्यापि मलिनस्यादशादेस्तमार्जनं क्रियत इति ध्वनिः॥ देवा। शास्त्रि न्यपि त्वष्टेति धरणिः॥ तारकाख्य उत्सवश्रियामिसम
र:। भूयस्तत्पुणीति। तमस्विनी जुनमोयुकासु रात्रिषु यधस्मात्भस्यसताणि अतिवह्नि अमून्निपुड्निप्रकरला प्राणैत्याव इत्यो त्वौकु
यथं द्विकान्वितास्तु रात्रिषु प्रविरलानि खल्यानि संतीषु तिशेषः। ततो हेतोरिति प्रतीमो जानीमः॥ सत्थैयानलो वाङ्गिस्तेन त्रुहाम त्येथे
श्रंवरमाविकायाम्भाकाशमेवमत्तिकाह्रसीति प्रसिद्धो यत्र सुवर्णादिकमावर्त्यते तत्स्यामावर्ति तेद्वी रूपे रुद्धभिरेवनहोत्रेरेवायमिं
दु:भूत: हरित इत्यर्थः॥ तेन चंद्रोदयेन सत्त्वात्तोस्त्वल्यते तिमावः॥ ज्योत्स्नी यदि कयाचित्तेल्पमरः। तिजसा यतिनी सूर्येस्वपि। इत्तरवेदे। इवह
वें चरवे देयेत्पमरः। यथाधर्मे धर्मस्यानतिक्रमः। यथा धर्ममायष्टे तत्पौरूपेति। पतयस्मात्तमःस्तोमे नांधकारसमूहेनायनी इमात्स्यादित
मातुर्येणो तादशानां नेत्राता मपमृत्युहारिति अपमृत्युहरकालनमस्तां अपमृत्युहारियापमृत्यो। तन्नाशकेपी सूर्य मालिनिर्वर्त्ते। अन्यदप्य
मृतं मृत्युहारिणयवीति ध्वनिः॥ सूर्यो हि संध्याकाले पूर्वपश्चिमयोरये सूर्योदिशिवातिथौ सति अंभोजानि पुष्पाणि परां घिपयाअत्र त्वानि संकुचितानी
तियावत्त। भूतानीति शेषः॥ तत्र स्माद्धेतो यज्वनो या। द्विकानां पतिर्द्विजराजश्चंद्रः। निजं स्वीयमर्घं पापूंतेभ्यः पञ्चभ्यो दत्वा ततः पृथ्वी भाभागात्
ततः पञ्चभ्यो याग्नौ रात्र्या पादवदनोपमा तदेयकृतंपुलपमा इत्येरुका तिसर्पेंद्रसदृशा मुखमिति प्रतीतेः॥ तथाच धर्मशास्त्रे। अविक्षिपेस्यमग्ना
योग्रहणान्तिनिवर्तते। सतस्यदुःकृतं दत्वा सुतपमानोयगच्छति। अतियोविसुक्त्ये सोमांगते पत्वावर्कं न रत्नं। तं देवाव्यसुतामोकां सूर्योहि विरुखे
गतो। विप्रलम्भ्येवेघिसंबाधं तेजने सृजितिशेषः। नामस्याति विश्वेदुरवर्णं नमयन्तोव्यतत्तो निर्वर्तयिलुम्भूमिमारयपति। सोराद्रुति। श्राः निंदयां।
भ्या। ङ्गि नाम्नो मुने लोयन इविकाया नेत्रमत्तेपी हपदीघितिरितिकीदृशानुयामाप्रयितः। नेत्रमलोऽत्रदीधितिरिति वक्तुनपुकामि विभाय:।
नत्त्वदि रूप्रसन्नादृष्टकुसुदप्रसीकाराय फोरेदरहग्निकारित्वात् लंदवायायाविकथंनयकुंकुमिल्यत आह दिशः स्मेरा उभाचादेयनः
येदफिरत्तासंवधात्। कुहदशुद्धिदुरंजकर्णेनेतामकाशशील। स्वप्रकृतेरेवनहतत:॥ उदरंभरयथ्यकोराः। ज्योत्स्नेवदधिसकुंकंप

वेचिकरं भयां त्वा। पिबेचिनलुज्योत्स्ना त्वेनेति। उदरं भरि रिरिति फलेग्रहि रात्मंभरिश्चेति यकारस्यानुक्तसमुच्चयार्थकैत्वान्निपातो नु
साधु॥ करंभो दधिसक्तव इत्यमरः। दूषिकाने अयो मलिनमिति या। कुमारस्यां प्रथमयुद्धे एकलुञ्जा युद्धपा। एकः स इति प्रसिद्धः। नि
ग्रहो मारणं। कृत्तीयमानो लज्जमानः। कृत्तीऊरा ञाल कमला। दियउं तां तूणानद्यू। कृत्वा तद्रू। नो पतिक्षतेन संगच्छते। संगत करणे तद्रू।
अनेन दृष्टां तेन वाउफा ताडनरूपेण। अन्न धेवे पुनरुक्ता भवति। अपराप्रदोषजन्मी भयेतीत्यर्थः। प्रदोषसा धर्म्यमाह निशाचरा
तानिति। अथ रामचंद्रो रामः अथचराम एव चंद्रः पुरोभेउज्ज्वलति तदयते। कीदृशः। निशाचरा तारा सा तमसामिति व्यस्तरूप
कं। यद्वा तमसा पापग्रस्तानां प्रचुरे निशाचरौ वरतां तमसामंधकारतां निर्हता। अथानंतरं रामचंद्रे उदिते आयाते सचित्रद्युसांद्रः
२० मुनीनां नयनैः करपात्रेतेरथं प्रदेशः कुमुद्वान्कुमुदप्रजोऽजनि। जातः। कर्तरि लिङ्। अन्योऽपि प्रदेशः श्रीजोदये सति कुमुद्वान्भव
ति। कुमुद्वान्कुमुदप्राय इत्यमरः। मदयतीति। अयं सोमः दुग्धांभोधेर्यस्मादुत्पन्नः अतो लक्ष्मीबुधीनूसमुद्रान्मदयति हृष्टा करोति।
पुत्रेण पितुः प्रीत्युत्पादनस्य पुत्रकृत्यत्वात्। अत्रेरृषेर्विशेषस्य नयनात्पुत्रजातोऽतो नयनानि मुदं नयति। चकारः कार्त्स्न्ये। सकलजन
यनानीत्यर्थः। यद्यपि जन्यजनकरूपसंबंधो पाधिना तथा कर्तृमहर्षि तथाप्यत्रोपाधिं विना पितृक्रमायस्तीत्याह तत्सोमः समंत
समीहते ये इह ते। कीदृशः। शचीसहचरस्येंद्रस्य चरुस्थालीहव्यानभोंडेंद्र भस्यामृतस्याधारत्वात्। अखिलसुरश्रेणीनां साधारणश्र
तायो यस्याः सेतिचरुस्थाली विशेषणं। अयं तु सर्वदेवानां प्रतिपदादिक्रमेणाभक्ष्यपात्रं सोमव्याम वर्जनं वतद्गति भावः। सोमपदप्रव
कलं। जनताभेदृष्टं दुग्ध्वा। सोमो जनतायाश्चंद्रेवेति विभ्वः। अतिगुरुकार्यकरणाद्वेद्ध्युपपरिहासयाहसलज्जामिति। चरूपेति। हवीरव
पावयं परिपात्या महे। इत्युणीयाः। कर्मणि लोट्। उत्तमपुरुषपठकुयवनं। कीदृशाः। प्रकृष्टं शौचादिसंपन्नं कर्तारं यजमानमभिप्रेत्यमि
संयच्छति कर्त्रभिप्रायं क्रियाफलं। कर्मत्वपदं। तद्येषाम खिताद्धि धीनूयागान्त्र प्रसु जानाः कृपालाः। प्रोपाभ्यां युजेरिति तङ्। स्वार्थ
परानस्मान् प्रत्यकप्रकारनिरपेक्षस्वं दृष्टिव्यसीति रामस्यातिमहत्वं दर्शितं। कर्तव्यप्रत्यकप्रकारविनयकोत्कंठं रामभद्रस्योत्थापयि
तुमाह यत्सत्यमिति। नकंचरप्रतिकरे तारा हास व्यसनेन। अथ प्रतिकरः। धूलिव्यसनप्रतिर्गयोरित्यमरः। सीरध्वजो जनकेनार्थ
तन्यमाने क्रियमाणे। दुःखेनाकृष्यते यत्र। दुराकर्षं। ईषद्दुःसुष्विति कर्मणि खल्। पिंडसोत्वरं माहेश्वरं। लांगलमुखेन हलमुखेनो
।द्धिः। खिता कृष्टा या विश्वंभरा पृथ्वी तस्याः प्रसूतिरपत्यं। अतएव यागभूसंभवा। लांगलं हलमित्यमरः। रामस्येवोत्कंठां वधूमिन्ना इत्य
सावितिः। सीरध्वजो जनकः। क्रमतः सूर्यात्। आरभ्य तोपयोगइत्यपादानता। अथ धेह अधीतवान्। इङ् अध्ययने लुङ्। सिवू आद्रूहुर
।द्धिश्च। ब्रह्मसंहितां तत्वज्ञानोपदेशवेदभागं। वेदांतं। याज्ञवल्क्यमुखेन याज्ञवल्क्यद्वारा। याज्ञवल्क्येन सूर्यादधीतं तत्तौ जनकेनेत्यु
तथाचसूर्यप्रज्ञिष्यो याज्ञिक इत्यर्थः। संन्यस्तत्वकं। असुनोपतो। धुरात्यश्चिरंतनः। जनकवंशजन्मेति तस्यापि जनकएवनामादी द्वायज्ञो
पुनयनं। एनमागच्छंता। युवामिति शेषः। इत्युगतो आङ्पूर्वः। लोट्। आयुक्तांताविति संबोधनं। अपूर्वायनिभृतं। मित्यर्थः। इहस्य कृष्य
तेन्यस्य कृतं तदपवादितमिति संगतः। अतरुतो वाक्यो ^ तेहिलीरेभवाब्धेंदुः सप्तूडामणिर्यस्यस। शापः। शशसनं धनुः। विरस्य वि-।

महत्वा पार्पायिद्या आपन्निचेष्टया। अगतौ। अहल्लो तर्पति। प्रहसनं हास्यप्रधानं नाट्यं। शृंगारहास्यवत्कुलं सीतां कुतरसाश्रितं। द्यं कुमार
मटीहीनं प्राह प्रहसनं मुनिरिति स्मरतः। अस्तु। चित्तस्य पात्रस्य प्रवेशो नेपथ्ये ज्यत इति स्मरतमता दृश्य मा वा प्रहसनस्तवनमिदं। इक्ष्वाकु
वंशगुरोद्द्यादेशाकथ्यतौ पयिकं संबोधनं। नयते लुभ्यो। रूप्यथानोधीयमा तोऽ इति संप्रदानता। कुमार एव कौमारः। प्रज्ञादित्वात्
स्यार्थिकोऽण्॥ ॥इति द्वितीयोंकः॥ ॥ पिनाकारोपणासीतापरिणयाद्दिरूपया कथार्थसूचयितुं कंचुकिनः प्रवेशमाह तत इति। प्रविश्य
तीति। कंचुकी अंतःपुराधिकृतः। अंतःपुरचरो वृद्धो विप्रो गुणगणान्वितः। सर्वकार्यार्थकुशलः कंचुकीत्यभिधीयते। जराये क
पथ्युके नापि शोभते तां कंचुकीति स्मरतः। अंतःपुरेष्वधिकृतः स्यादंतर्वंशिकोजनः। सो विदप्ता कंचुकिनः स्थापत्याः सौविदल्ल
इत्यमरः। विसंष्ठुलानि स्खलितानि। चिरतरसेवादुःखविकलः सन्ना मानं दर्शयितुमाह गात्रे इति। हे आत्मन् प्रहसनस्योपहास्य
तायाः अथ व हास्यप्रधानस्य नाट्यस्य नटो नर्तकः कृतोस्मि। गात्रैः शरीरैर्गलितावयवविकलो निःक्रियः सन् ईश्वराज्ञा स्खलद्यादु प्रियतम
क तन्मिलिता यातः। अधुनैतद्दीर्घमायुः कर्तपलितवपप्रभितं जरा सौ धेप्यर्वते। अयं पलितमेव वृत्तं कं स्वाटिकादि तद्धवं त्वां फेनना
द्धेनन यिष्यति अपि तु सर्वतोप। नन्तलो। घटादिः। अन्यो पिनः प्रहसनमंकद्ध्यारवं नृत्यति। शरीरे मायामयैः। चापपा चृता दृश्यपाई
श्रयातो प्रेक्षकानां चाटुं करोति। चतकिनेरहरिता लादिनासेषु कोलयतीति धावि। पलितं जरसा शौक्ल्यमित्यमरः। वद्धश्चासौ विविश्रेप
तिमेदिनीकरः। प्रहसनमपि प्रहासे रूपकभेदे च परिहास इति च। उत्तरस्य परिहाससाधनत्वात् हंसिकाप्रवेशस्तु बध्नीत्वमाह पुरोवि
लोकयेति। आर्य प्रवासामि। आर्य चिरेण कुतो यूयं आगताः इति शेषः। प्रभास्थानयोक्षेति पंचमी। विदितं ज्ञातं। मतिबुद्धिक्लानाचेष्टश्च तिक्तः॥
भवत्याः इति कस्य च वर्तमान इति बह्वी। दारकद्वयं बालकद्वयं। दारको बालकपुत्रयोरिति मेदिनीकरः। अथा किं। आर्य प्रभार्वं नामधेयं चतयोः
शोत्तमस्तिमे कौतूहलं। प्रसर्यं कुलं प्रमयमिति प्रथमे प्रश्ने उत्तरमाह त्रय इति। त्रयस्त्रिंशत्कोट्यो देवास्तन्मयी मूर्तिः शरीरं यस्य। एतेन त्याग
वत्सर्वदेवमयत्वेन दशरथस्य कुलीनत्वं प्रतिपादितं। अस्तिमेघैः कठिनैः। प्रकोपे आधिकोसिद्धे सति। त्राता कोटिकलं। त्रातम स्वर्गं
असुरनाशस्थाने नैव कृतत्वादिति भावः। त्रयस्त्रिंशदित्यत्र त्रेर्त्रयश्च इति त्रयादेशः। युवतीत्यत्र मूलस्तिः। द्वितीयप्रश्नस्योत्तरयति इमाविति।
तस्य त्यनेन विवाहप्रयोजकीभूतां महावंशप्रसूतत्वं शूरत्वं च सूचितं। विशां मनुष्याणां। विशौ वैश्यमनुष्ययोरिति विश्वः॥ अनुजो क
निष्ठो। द्वंद्वचारिणौ सहगामिनौ। युगं द्वंद्वाहिनाविलषधिः। अत्र यद्यपि रामलक्ष्मणयोरवस्थवनाकाहायां तयोरेवनामधेयं कथितं तथा नं
पिपसंगान्मोडव्याः श्रुतकीर्तिश्च परिणाय सूचनार्थं शुकोत्तरमनुज्ञा विति। अहहेति। यथास्मत्कृते पर्वदारिकासीताजनितामांडवी श्रुत
कीर्तिश्च। राजा भट्टारको देवस्तत्सुता भर्तृदारिकेत्यमरः। हर्षमिति। बहुनां रामादीनां वरत्वेन स्मरतानंतरं सीताप्रभृतीनां च परिणायको
न्यत्वेन स्मरतादिति भावः। कथमिति। कथं महाकुलप्रसूतापते विक्रमायाः तथाच वरयोग्या इति भावः। दीर्घमिति। रामादीनां मूर्ति विमल
रा कुलप्रसूतत्वान्मर्यादा तामुखे स्थिता भावः। कुतोस्मात्कमीदृशं भागधेयं। येन रामादयो वराजनवे पुर इति भावः। ततस्तवः। कथमिति त्रेजनः।
हृदांतः पुरवाणां इद्मशादेवीनां। विकर्तनः सूर्यः। पुरोधसा पुरोहितेन गौतमेन सतानंदेन। सौभाग्यदेवताराधनाय गौरीपूजनाय। संनिहित

भा कृतं भाग्य इति भरतानुशासनात् तस्मै वाञ्छा कृतमार्ग

आदृतापि तः। अङ्गेति। आर्यस्य जनमनी पिताउक्तत्वनिचवत्रभवतः शातानं दूस्पवचनं। मनी निंतमापि नु पितां तत्रभवान्मान्य:॥
स्वल्कुनिश्चयो। आगिरसः शातानेदः। ताकिं। मितिः तु। किंमन्यधे शंकरस्रारासमारो पवाप्य यस्ता येन राजजैजेनु कस्य प्रतिज्ञा साहसलि
वहिप्यिष्यति राघवः। आरोपता प्यवसाय आकर्णचाकर्मा चूलदूति। वीर्यपराक्रमः श्रिः क्वं। पणोयस्या। एतावती दूरवसं। अङ्गेति। आ
र्यप्रियं सिविश्रेबलो तेन दुर्मनायमान मातमानं पंचालिकाको। निव्यापारेतो विनोदयंती भर्तृदारिका प्रेस्यप्रति पचुमागतया आर्यस्य
वि क्रीनि नैस्कृतं। एते नखुनस्तेरा यसनामग्रहणोनस्मारितां। लिं। अत्र प्रयुज्यिवाती। नेभो नाम:। दुर्मनायमानो नाम विदुर्मनाइवाचरति। कर्तृः
क्यङ्। सलोपश्चेति क्यङि सलोपे दीर्घत्वे चरूपं। पांचालिका पुत्रिका। प्रतिपत्तुं शालुं। अथास्या दुर्मनस्कत्वं। राचसनामग्रहणं हवे
ष्यपि राजसेच्छिलनेन। दुर्मनायति यथायति दुर्मनसं करोति। तत्करोतीति णिच्। णाविष्ठवत्प्रातिपदिकस्येति टिलोपः। जघेति। यथा
२। किंनसीयां देवीं प्रार्थयितुं दर्शनीयपुरोहित आगतः इति यदनेनेति। अनेनोदन्तेन यातयाराज्ञसस्य घरूपे वा दुर्मनी भूयत इति ज्ञा
नकीजानातीत्यर्थः। तस्याः कर्तव्याकर्तव्य निश्चयो जातः इति हर्षः। दुर्मनीभूयत इति दुर्मनाः। सा श्वाव च्चि प्रत्यये अरुर्मनश्चक्षुरादि सूत्रे धासलो
पः। वात्रिविष्टाहीं तां तज्दंतत्वा दित्यमरः। कृतयोवनावतरणा। धैर्यमंगलं यत्र ताभिः। अंगकानीत्यल्पार्थे प्रशंसायां वा कन्। आर्थपि
त्वमेतत्। अजोको सी तित्रिपिली कृतलज्जा संप्रत्यपातुः कृतं किमपि निवेदयामि। इह अङ्के किः पितुः पितामहः। अजा सी देति पाठे आ
र्यासीति त्रिपिलीकृतलज्जो त्यर्थः। अज्ञोसीति पाठे आर्योसीत्येवं मंदीकृतलज्जा हे प्रत्यचोपलब्धं किमपि कथयामीत्यर्थः। संस्कृतमा
श्रित्येति। संस्कृतभाषाचाराः प्रायो नाद्यो पुनः स्त्रियः श्वा घ्या। कुयिदृ विततप: प्रभावाद्धि दृग्घतावोधनाद्धिरास्य तदृचि सरतमर्यतोनवे
दृग्घ स्थापनाय स्त्रियाः संस्कृतभाषणा। अनाकूते इति। अनाकूते इति। इयं सीता प्रियसहचरी तां प्रियसखीनां वचोभिः करताभूते:
पंचालीमिथुनं कृत्रिमपुत्रिकायुगलं संगमयितुं मेलयितुं नो पादनेनगर कीतेलज्जा प्रायुपन्निवा विरमति तज्रहलो विरकालवर्तिका
केवलं मवशी कृतयित्वा तु। त। किं करोत्येव न किमपीत्यत आह हृदयं कल्पा ती सीता पुलकापुकूलैः करतो: कपो लो कर्णभूतौ दंतुरयति निमेषत्र
तो करोति। सा। चित्रकभावात्। दंतुर शब्दात्तत्करोतीति णिच्। वचोभिः कीदृशैः। अनाकूतैरेव। नविद्यते आकूतमभिप्रायो येषां तैः। भाव
भत्त्येरित्यर्थः। त्रिभुतयावालकत्वेन हेतुना। तासां त्रिभुत्वेन तत्कमनीतिरुद्याता। विरमतीति व्याङ्परिभ्योरम इति परस्मैपदं कल्वाली
ति मोरादित्वात् ङीष्। तदोअड्ढति। ततश्च पुनः पुनरपि तालिः रज्जुकाभिर्निर्यधमाना लज्जितुमपि लज्जते। अत्र अरुकाभिः वालत्वादकृरा
लाभिः। निर्यधमाना अभ्यर्थ्यमाना। लज्जितुमपि लज्जते इत्यसन्त्रभावोवर्त्तकीतोवात्मयोचनमिश्रो खलुयतः। ननु यदि मिथुनावियर्थ
तासां ज्ञीनं नास्ति तत्कथं तात्पश्वात्सा लज्जेत्यत आह अत्रहीति। यतः अत्र वयसि मनोपि शंकमानाभिः मनसो पि शंकां कुर्वाणाभिः यालः
मिथुनं दृशायवचियस्काभिः मकरकेतनः कंदर्पः उपजीव्यवे। अत्र वयसि अलंतनिगूढो मदनो लस्यो भवतीति भावः। कीदृशः। नविघ
ते षड्चीणि यत्र तदषड्चीणां बहुलाएवमाडुः तं पत्ते। विग्रहादिको मन्त्रः। स्वार्थेष्यत्र। अनयोः कर्मधारयः। तयोर्मंत्री। तथा च यत्र त्वची
षगोचरता नास्ति तन्मंत्रे परं मन्त्री क्रौमः इति भावः। अषड्चीणो यस्त्वली याघगोचरः। अषड्चो। शितव्यलते कर्मात् पुरुषा धकार पषा
त्यचः। संधिर्विग्रहो यानमासनं द्वैधमाश्रयः। षड्गुणाः इत्यमरः। सलज्जामित्याचालो। गृहितिर्यकुव्वनिर्देशाच्चास्या मन्मथदेशमाहात्म्ये तिभावः।
आर्य रमणीयं मंत्रयसे। सर्वस्याप्यनुभवसंवादिनीतेवाङ्मंत्रयसेवर्दसि। तदा त्वेति। सुवतयस्तरुणयः केषां रसानां श्रृंगारादीनां मधु

॥दिस्त्वाशदीनां वा उपरि निवर्त्तते अपि तु सर्वेषामपि। कीदृश्यः स्वर्णं व्याप्य विनयश्च येषां तं ताभ्यां विनयधार्ष्ट्याभ्यां मस्तको मंदो मधुरो वा
स्यादेते मे बोधा या सा ताः। वैधा सेधा धार्ष्ट्यं। स्तनौ संविभ्राणाः धारयन्त्यः। वो वयं सौघा। कीदृशौ। तरुणभावेन प्रत्यङ्गात्सर्वे चुंबका च कठिनतां नि
घित्वस माहृत्येव घटितौ। प्रत्यंग त्वां काठिन्यं पदत्वं जीरुतमिति कुतो श्रावमित्यह आहतत्वात्त्वेति। तत्काले प्रोन्नीलन्यो माद्दि माम्हड त्वं तेन
रमत्वी यात्। प्रत्यं गादित्यस्य विशेषणं। ह्रादमेति हृष्ट्यादिभ्य इत्यनिवृ। रञ्जतो हन्तादेशे घोरिति रेफादेशः। टेरित्यकारलोपः। तत्काल स्त्री
तप्तत्वं स्यादित्यमरः। तदेति। तत्राहता स्रो रायतो देवी पदितायति। हता सोमि दितप्रसायाः। परितायते विवाहयति। हस्तौ करिष्यती वि।
हस्तो हे। करिष्यति विवाहयिष्यति। नित्यं हस्ते पाणावुपयमने इति हस्ते त्रादृस्य समस्य तप्रतिरूपकस्याव्ययस्य गतिलेखो ऽद्य तोः प्राक्
प्रयोगः। जित्वरो जयनशीलाः। इत्वरनश जिसर्तिभ्यः क्वरप्। प्राणाप्यधिकं वला। धिकं। वरं प्राणाधिकोयो यो मन्तुप्राणाधिकं धनुर्हरिविध
नुःशास्त्रं। त्रैयंबकं त्र्यंबकस्येदं। तस्येदमित्यण्। न ध्याप्यामि येषु। अंतरायः विघ्नः। एवमिति। एवं भवतु। आयसे प्रति कुत्रेति। समन्ते।
दमणो। एवं भयतु त्वद्यनमेवास्के। एतावेव राम लक्ष्मणावेव वा अभिराध्यतः। आराध्यतः। श्रीमंतत्वं ज्ञानं कमयुक्तादि ताभ्यां द्वौ कृतावुपनी
तौ। चिरं चितं चितः। त्वं पन्न चिनायायन्न। श्रुवं सोकं। नोस्माकं सुदिनायते सुदिनं करोति। सुदिनङ्दिने नीहाराद्वेति क्यङ्। अघेति। मंदस्मि
ताभूतायाश्रिया सेवलयः कंकृतं यस्या। यत्राप्रदक्षिणञ्चा लावृत्तः। वबद्धता निजतानि। यत्र वक्त्रः प्रदाक्षिता शिखोप्रशस्ता। शांति
रसः शातानंदः। श्रिथिलं यथा स्यादेवं स्वीकार्यं विभातीति कुतः। श्रिथिलं विभतस्त्वत आह व्यत्तेसीति। शांतिकपौष्टिके शुशांति पुष्टिनिमित्तक
मर्हा। तस्य प्रयोजनमिति ठञ्। शांतिकपौष्टिके येति पाठत्वे तेजसि कीदृशो। शांतिकारिणि पुष्टिकारिणि येत्यर्थः। त्वत्तेजसे वदुरितोप
शमावृत्रां ति कथं निजुहोतीति भावः। अग्नौ तु हुतं त्रिभुवनहुतमित्यर्थः। स्रुवो भेदः स्रुचः स्त्रियामिति। कुतः शांतः पुष्टश्चेत्यत आ
हयत्रेति। पुरोधाः पुरोहितः। पुरोधास्तु पुरोहित इत्यमरः। उपयामयितुं खंडयितुं। यज्ञं बीति। वैत्तिरीया इति तित्तिरिमुनिना प्रकर्षेणानोन्नद
तानि। तित्तिरिपूरितं तु खंडिकोपाठतः। मूर्तिः शरीरं सेनाम। स्त्रि प्रश्री आदित्याद्दृष्टु। मूलानि हतदेहपरिग्रहाणि। वमतिस्म उज्झितानि। वा
लन्दू स्रो इति हृते लट्। अध्याजीगपत्। अध्यापयति स्म। इङ् अध्ययने णौ तु लुङ् चङ्। लोपश्चसंश्चङोरिति गाङादेशः। पुराकिल याज्ञ
ल्क्यमुनेर्याज्ञवल्क्येन यजुर्वेदमधीत्य गुरुदक्षिणार्थं मुनिरुक्तो। मुनिनाथ यदा दीर्णानगरे हीनाततश्च याज्ञवल्क्य निर्विघ्नेन जातकोपेन प्रभु
निनाममचिद्धेवदीयतामित्यकेनया। याज्ञवल्क्योनातस्तु अनुवेदं उज्झीयर्दितः। गुरुणा च तित्तिरिपाधिरूपेणापीतः। तेन स तित्तिरिनामाभूत्। याज्ञ
वल्क्येन चानंतरं यजुर्वेदः सूर्यादधीतः। याज्ञवल्क्योपि जनकेनेति प्राचीनकथा। जनांतिकमिति। अन्योन्यामंत्रणं यत्स्यात् जनांते तज्ज
नांतिकमिति भरतः। अवदानं शुद्धकर्म पूर्ववृत्तकार्यता। अवदानं हटकमशुद्धकर्मापि कीर्त्तिमिति विश्वः। शतपथो वेदः। शत शास्त्र्या
शस्य। शतपथकर्ता याज्ञवल्क्यः। शातपथप्रकाशकः। प्राणाचार्या पि लाभभूत्याय मुमुक्षु वर्त्तिताय लाहृदंतु प्राणाय्यो संमताविति
उपदंतं निपातितं। प्राणाय्यो मित्राभभूत्यः स्यादिति हारावली। अंतेवासिने शिष्याय। छात्रांतेवासिनौ शिष्य इत्यमरः। वाजसनेयो यजुर्वे
दृस्रास्वीयः। निजाय स्वीयाय। गुरवे याज्ञवल्क्याय जयशीलाय। अजेते यजेषुः। प्रज्ञादित्वात्स्वार्थेऽण्। विश्राणितं दत्तं। स्पर्शनं दानं। गवांसह

गो सहस्रं । गोसहस्राधिपतेः सूर्यस्य । प्रशिष्यं शिष्यशिष्यं । उपासकहेतुपगतान्तयामः । आतिथेयं अतिथौ साधुं । दयस्तीति पिचुमस्तिम
तिष्ठन्नि । यदन्यवज्जा मा चसंबंधी तिस्नावः । प्रभविष्णुः प्रभायशीलः । किं वाद्गुवत्स्यादिति । विधत्तिविचिदृशाने विधावादिति [illegible]
सुषमा न धिक्कृत्य व्यामा धारी कृत्य । शाखा चेद् भागः । श्रुतिरिह सामवेदः । सप्तसहस्रशाखः । यजुर्वेदः एकशतशाखः । ऋग्वेदः [illegible]
तिशाखः । सर्वे ते स्वाता तत्त्वर्चति । श्रुतयः इति वज्रवचनं शाखा वज्रत्वात् । अथवा पृथग्वस्त्याचयविन्यपचारात् । समुदायसमुदायिनो [illegible]
२२ दाद्य । प्रवाहे । पुरुषशिष्यपरंपरया नित्या नवधिनाशिनः । निर्माये ति । अघमर्षिणी नाम पापहारिका या ऋक्सा कामं तामाप्तिं या रिकरूपं [illegible]
जाः । इह धानि जगत्यापानि अनादिनि ; शोधयन्ती ; त्वद्वा यामे वादरात्तासा मृषा मादरलोकानकुर्वन्तीति तावः । मर्षणी त्वत्र करतो त्युः
कामलं मंत्रतंत्रादियोऽजनेकमर्ठि विद्येनिधरणिः । तत्र ईर्घतत्व वायः ; श्रोतुमनमको तुकमस्ति । प्रमे कृपया चयि । प्रमे बोधवादः कविः ; पुनः
येवा ; कर्महुः स्वा करोति । उष्णाटयन्तुस्त्र काशयन्तु । ननु घरादिष्वा । मितसिशायां मितां कृष्यत्वेन भाव्यं । मे वं । घुटसघातद् इतियोगादिकस्यां ।
मितो यं प्रयोगः । यथाक्रम त्वयनो द्घाटनं कुर्वतये इति सूर्यशातके । यद्वा उद्घटनमुद्घाटः । भावे घञ् । तत्करोतीति णिजन्तात् दूशाद्व । तूष्णी
प्रतोः स्मः । मौनेतु तूष्णीं तूष्णीक मित्यमरः । कात्यायनी गौरी । तस्याः कामुको हरस्तस्य यका मुर्कं तदाक्षेप वाने यपतास्त्वस्मता ये पुष्पीतो
। न जुरालेनो दुहितुः पातनेति पाठे दुहितृच्छ्या मिनेत्यनर्थः । अतेविधायो निसंयधेभ्य इति नष्ट्या अलुक् । पतिः समासपूर्व इति निपमा
। नूधिसंज्ञायां नाभावः । अपवार्येति । रहस्यं कथयतेऽन्य स्पस्यतं तदपवारितमिति नरवः । पौरुषं पुरुषार्थः स्था । तिरस्तया यत्र कर्म सर्वं प्र
शा साप्रशास्ति स्तया रमणीयो रम्यः समवायः समूहः । सारंती ति । अभीकोशिकादयः अनवयो न्तो कार्यं लोकनिमितं श्रुतीवैदानूसारंति
स्मृतिरूपत्तां नयंति । श्रुत्यनुसारेण स्मृतिकारावचयमेव मितिप्रतिज्ञा पुरूपमधिगं तं शौनकमीच्यमहेश्वपवामः । किं तत्निश्चये इति यस्य
। पे । पुण्यां कुलं । पुः ; परब्रह्मेति वे भवं विभुत्व यदस्ति तद्वै भयं एवं पंच अनयो यदि यतिविद्यते अन्यो यो जानाति तदा जानाति नत्व न्ये केपने
। सर्वः । विदशो नेयतिसूर्यः । कतीश्मं भर्व्यति हारइति तद् । वे ते वि भावे तिरुद्द । सम स्पति । अयं त्वदाशीर्वाद आशीर्वचनं मे वक्षाया-शी
तायाः चरं अमानरं धुये धुवर्तिनं कि यमश्वयपतिकपयति । विश्वामित्रः आशीर्वादस्य कथमेभिः साम्यमित्यत आह वज्रविषयसाशा कुलफ
तं पृष्ठयः । पुनः कीदृशाः । साम्नां सामवेदअथासमस्या संहिता पार्थवा । अत्र सर्वे चाशावा उपमानवाचिनो विकल्पेवा । अथां ऋग्वेदना
वास वादः सम्पूर्णं तुर्यं । बहिर्वा च्छोऽवहिरभ्यं तरे अंहसां पापानां परिमृजा । शोधिका नां । रूयामि त्यस्य विशेषणं । किमत्र निर्वचनीय
घरूपः धनं वा यजुर्वेदा नां वा परिपणः मूलधनं । नीवी परिपणो मूलधनमित्यमरः । कृषित्व रितामइतिपाठः । समस्यानुसमासाम्प
भरः । दूवी यस्य इति । द्विजमिरोआलवायवनाभि फलं विपरीतामभयंति अपितु न कापि । तु वितर्के । कीदृश्यः । दूवीयस्पो महत्यः । दूरशब्दस्य
स्तुनिस्थूल दूरेत्यादिना रेफलोपे गुणो वादेशेयस्यपं । पुनः कीदृश्यः । इह इहलोके च परत्र परलोके च भुवां शोकानां दूरमत्यर्थं नापथमस्या
नं । अस्या न स्वैः कत्वे न विवक्षितार्थलाभादेकवचनं । यदा भुवां दवीयस्यो दूरतराः । दूरादेवमद्संगमा इत्यर्थः । अतएवासामस्थानमापि । दूरादि
तिभावप्रधानो निर्देशः । तथा च दूरत्वादपमयुष्या मिलन्थः । त्रिवेदी चा यथा नो खिलानु या अहत अभ्रमयक्वा । खिलमप्रहते विस्पादिति मेदि
नीकरः । कीदृशाः । अनतिविरमजन्मा । तत्कालकृष्णाः । गिरोपितत्कालदत्ताः । पुनः कीदृश्यः । श्रुतिग्राह्यं कर्णग्राह्यं किमप्यनिर्वचनीय